

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2024

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

АНТОШКІНА В.К., ШЕВЧЕНКО Д.А.

ПРАВО НА ЮРИДИЧНУ ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ДОСТУПНОСТІ ТА ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ 5

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

МОСКАЛЮК Н.Б., ХАРЧЕНКО С.О.

ФОРМУВАННЯ МИТНИХ ДЕЛІКТІВ: АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ
НА ПОРУШЕННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ.....14

ПОДОПРИГОРА В.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ
ОБСТАВИНАХ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 20

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МЕЛЬНИК М.В., БАРВІНОК Д.О.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТ. 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....27

КОЗЕНКО О.О.

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАГУВАННЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ
БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ НА ДИВЕРСІЙНІ АКТИ 37

ЮХНО О.О., ЗАЯЦЬ Д.Д.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ДНК-АНАЛІЗУ В УКРАЇНІ.....43

КОЛОТ Н.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗАКРИТТЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ 49

СТУПИЦЬКИЙ М.А. ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ З БОКУ РОСІЇ.....	55
ШАК Р. ПРАВО ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИЗЬ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	61

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

DESHKO L., VASYLCHENKO O. REPRODUCTIVE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL, THE PRINCIPLE OF JUSTICE, THE RIGHT TO INFORMATION AND COMPENSATION FOR MORAL DAMAGES	71
ШВЕЦЬ В.О., ЛУЧКА І.Ю., ТАТИЩЕВ О.Є. ТРОЛІНГ У ЗАХИСТІ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	79
ТУРЧЕНКО І.В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ	86
ЩЕРБАКОВА Н.В. ПРОБЛЕМАТИКА КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	96

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

SHYSHKAROV K. LEGAL REGULATION: EARTH'S REMOTE SENSING, ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINIAN CONFLICT	110
МАКСИМОВИЧ Р.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ МОЛОЧНИМИ ПРОДУКТАМИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	115
SLYUSARENKO Y.A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF «HUMAN RIGHT» AND «HUMAN FREEDOM»	124
ЛИТВИН Н.А. МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО НАБЛИЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БІОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ДО ACGUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	128
КАРЛЮГА Є.К. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА США	136

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

РАНИМОВ А.Е. PRE-TRIAL RESOLUTION OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	144
ДАВИДОВИЧ О. ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ ЗА УЧАСТЮ ЕЛЕКТРОСАМОКАТІВ: ШЛЯХИ ЗМЕНШЕННЯ КІЛЬКОСТІ ДТП З ПОТЕРПІЛИМИ.....	150
ДЖУРА Х.Ю. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	159
ТИХОНОВИЧ О.Ю. УЧАСТЬ РОБОТОДАВЦЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕЧНИХ, НАЛЕЖНИХ ТА ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ.....	164
ШАБАТУРА М.В., ВОЛКОТРУБ С.Г. КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІШЕНЬ ПРО ОБ'ЄДНАННЯ І ВИДІЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ.....	171
МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ЗАВАЛЬНИЙ М.В. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	179

ПРАВО НА ЮРИДИЧНУ ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДОСТУПНОСТІ ТА ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

АНТОШКІНА Валерія Костянтинівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Приватного вищого навчального закладу «Європейській університет»

ORCID: 0000 0003 2136 3073

ШЕВЧЕНКО Дмитро Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри господарського та транспортного права Державного університету інфраструктури та технологій

ORCID 0000-0002-7891-3331

УДК 340.115:378.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.1>

У статті здійснено комплексний аналіз права на юридичну освіту в умовах війни з акцентом на виклики доступності та гарантії реалізації. Встановлено, що право на освіту, закріплене в Конституції України та низці міжнародних документів, набуває особливої актуальності під час воєнних дій. Розглянуто організаційні та інституційні аспекти забезпечення права на юридичну освіту, включаючи впровадження національного мультипредметного тесту, адаптацію навчальних програм до умов дистанційного навчання, забезпечення безпеки студентів та викладачів. Особливу увагу приділено впливу фінансових, соціальних та психологічних викликів на доступність освіти. Досліджено інноваційні підходи, зокрема використання цифрових технологій у навчальному процесі та активізацію міжнародної співпраці. Зазначено, що війна стала каталізатором трансформацій у юридичній освіті, спрямованих на підвищення якості підготовки фахівців та їхньої адаптації до нових викликів. Підсумовано, що попри складнощі, юридична освіта в Україні демонструє здатність до стійкості, зберігаючи свій потенціал для подальшого розвитку як ключового елемента правової стабільності держави.

Ключові слова: право на освіту, юридична освіта, доступність освіти в умовах кризи, виклики забезпечення права на юридичну освіту.

Постановка проблеми

В умовах війни в Україні забезпечення прав людини набуває особливого значення, а право на освіту стає ключовим аспектом, що формує основу демократичного суспільства та стабільного майбутнього країни. Освіта, гарантована Конституцією України, не лише сприяє відновленню суспільства та подоланню наслідків війни, але й забезпечує рівні можливості для всіх громадян. Особливе місце серед освітніх напрямів посідає юридична освіта, яка відіграє стратегічну роль у зміцненні верховенства права, захисті прав людини, документуванні військових злочинів та правовій підтримці відновлення країни.

Право на освіту закріплене в численних міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН про права дитини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Хартія Європейського Союзу про основні права та акти Болонського процесу. Ці документи наголошують на важливості забезпечення доступу до якісної освіти, зокрема вищої, як засобу подолання нерівності, інтеграції громадян та розвитку суспільства. В умовах війни освітня система виконує додаткову стабілізаційну функцію, допомагаючи молоді планувати майбутнє, здобувати необхідні компетенції та сприяти відновленню держави.

Так, Сенсом Мілтон у своїй роботі, аналізуючи положення Цілей сталого розвитку 16 (SDG 16), прийнятих ООН у 2015 році, зокрема завдання Target 4.3, підкреслює зміну акцентів у підходах до освіти. Цей зсув пов'язаний із зростаючим розумінням ролі вищої освіти у вирішенні складних викликів у нестабільних умовах. Вища освіта забезпечує критичні навички, необхідні для відновлення суспільств, і сприяє розвитку інституційного потенціалу, миру та сталого розвитку. Автор наголошує на важливості вищої освіти не лише як економічного ресурсу, а й як ключового чинника соціальної згуртованості та демократичного управління [1].

У цьому контексті юридична освіта формує фахівців, здатних вирішувати складні правові питання, розробляти стратегії захисту постраждалих, документувати злочини та відновлювати правову систему. Забезпечення права на юридичну освіту є невід'ємною частиною процесу відновлення України та зміцнення її правової системи.

Стан дослідження проблеми

Проблеми функціонування освіти є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, які працюють над розробкою оптимальних механізмів забезпечення освітніх систем у кризових умовах та під час воєнних конфліктів. У світовій практиці найчастіше аналізуються кейси Руанди, Сирії, Ефіопії, Афганістану [2], а тепер і України. Війна на сході України, яка триває з 2014 року, частково сприяла створенню вітчизняних напрацювань щодо адаптації системи освіти до умов конфлікту. Від початку повномасштабного вторгнення 2022р. було підготовлено кілька збірок, які окреслюють керівні орієнтири для подальшого функціонування вищої освіти в Україні [3; 4; 5].

Низка авторів у своїх публікаціях зосереджується на переосмисленні освітнього процесу в умовах війни, аналізуючи адаптацію закладів освіти до нових реалій [6]. Ці дослідження охоплюють цифровізацію освіти, зміни підходів до викладання, розвиток дистанційного навчання та забезпе-

чення психологічної підтримки студентів і викладачів. Юридична освіта, хоча й відповідає загальним тенденціям вищої освіти, має свої специфічні виклики. Зокрема, це значна увага до практичного навчання, стажувань та співпраці з правозастосовними органами, що значно ускладнюється під час війни.

Мета і завдання дослідження

У вітчизняних дослідженнях впливу війни на юридичну освіту переважно акцентується на організаційних аспектах функціонування вищої освіти, тоді як правовий статус юридичної освіти як фундаментального права залишається недостатньо вивченим. У цьому дослідженні ставиться за мету здійснити аналіз специфіки юридичної освіти як реалізації права на освіту, гарантованого Конституцією України та міжнародними актами, з акцентом на її роль у демократичному суспільстві та особливості функціонування в умовах воєнного стану.

Право на юридичну освіту, яке є позитивним правом, вимагає активних дій держави для його реалізації. Для оцінки впливу війни на це право важливо враховувати такі аспекти: рівний доступ до навчальних закладів, фінансова доступність, фізична безпека, належна інфраструктура та якісні навчальні програми. У дослідженні кожен із цих елементів буде детально проаналізований у контексті їх порушень через війну, а також розглянуто дії, які стейкхолдери мали вжити для мінімізації негативних наслідків. Об'єктом дослідження є забезпечення права на юридичну освіту в умовах воєнного стану, що розглядається як важливий елемент стабільності та відновлення українського суспільства. Предметом дослідження є специфіка функціонування юридичної освіти як реалізації конституційного та міжнародно-правового права на освіту, з акцентом на особливості її організації в умовах війни, включно з питаннями доступності, якості та інституційної спроможності.

Методологічна основа дослідження

Досліджуючи вплив війни на освіту, необхідно звернути увагу на два рівні аналізу: загальний вплив на систему освіти та

специфічні виклики, характерні для юридичної освіти. Такий підхід дозволяє не лише зрозуміти поточний стан юридичної освіти, але й передбачити можливі наслідки у постконфліктний період. Для досягнення цієї мети дослідження базується на комплексній методології, яка включає міждисциплінарний підхід, який об'єднує аналітичні, порівняльно-правові та статистичні методи. Аналітичний метод застосовувався для оцінки нормативно-правових актів та їхнього впливу на організацію юридичної освіти в умовах війни. Порівняльно-правовий підхід дозволив зіставити український досвід із практиками інших країн, що також стикалися з викликами військових конфліктів. Статистичні методи використовувалися для аналізу таких показників, як динаміка студентів юридичних спеціальностей, кількість освітніх закладів і обсяги державного замовлення.

Дані для дослідження були зібрані з офіційних джерел, таких як звіти Міністерства освіти і науки України, дослідження міжнародних організацій та наукові публікації. Це забезпечило цілісність та об'єктивність аналізу, спрямованого на виявлення ключових тенденцій та викликів юридичної освіти в умовах війни.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи тему, варто зазначити суттєву відмінність України від інших країн, які стикалися з військовими конфліктами останні 20-30 років — високий рівень охоплення вищою освітою, який зберігався до початку повномасштабної війни. Навіть якщо враховувати, що за останні два десятиліття рівень охоплення вищою освітою у світі майже подвоївся: з 19% у 2000 році до 38% у 2018 році [7] (хоча між регіонами існують значні відмінності), то український показник є значно вищий і більше відповідає рівню найрозвиненіших розвинених країн.

Якщо ж говорити про юридичну освіту, то станом на 1 жовтня 2023 року кількість студентів юридичних спеціальностей в Україні становила 81 646 осіб. Кількість юридичних шкіл залишилася практично незмінною порівняно з довоєнною: 168 закладів готують бакалаврів, а 121 — магі-

стрів. Для прикладу, якщо порівняти з Канадою, яка має співставну кількість населення (станом на 1 липня 2024 року — 41 288 599 осіб), то там оперує лише 24 юридичні школи із меншою кількістю студентів [8].

Серед юридичних шкіл, які входять до десятки найкращих, жодна не була переміщена в інший регіон з безпекових міркувань після 2022 року. Наприклад, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого в Харкові, хоча і постраждав від обстрілів, продовжує свою роботу, адаптуючи навчальний процес до дистанційного формату. Проблеми, пов'язані з руйнуванням інфраструктури, нестабільністю електропостачання, постійними обстрілами та загрозою життю студентів і викладачів, значно ускладнюють організацію навчання. Однак це не вплинуло критичним чином на ключові показники, що свідчить про високу адаптивність системи. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, який розташований у зоні постійних обстрілів, та Одеський національний університет імені І. І. Мечникова — також не здають позицій у рейтингу юридичних шкіл [9]. Це свідчить про те, що навіть у найскладніших умовах провідні юридичні школи продовжують забезпечувати високий рівень підготовки студентів.

Аналізуючи функціонування вищої юридичної освіти, ми зосередилися на аспектах доступності та забезпечення доступу до освіти. Розглянувши вищенаведений матеріал, можна стверджувати, що доступність інфраструктури для українських студентів була збережена завдяки функціонуванню мережі правничих шкіл, а також переміщенню частини закладів освіти з окупованих територій на безпечні.

Що стосується організаційної складової, необхідної для реалізації права на освіту, то тут слід відзначити величезний обсяг роботи, виконаний у співпраці між органами управління освітою та самими закладами освіти. Така скоординована діяльність дозволила забезпечити стабільність і, що не менш важливо, безперервність освітнього процесу навіть в умовах воєнного стану.

Згідно з наказом МОН № 434 від 12.05.2022, національний мультипредмет-

ний тест (НМТ) був запроваджений як альтернатива зовнішньому незалежному оцінюванню (ЗНО) для вступу на навчання на бакалавраті, з метою гарантування рівного доступу до вищої освіти в умовах воєнного стану. Наказами № 445 та № 465 визначено мережу центрів тестування як в Україні, так і за кордоном, що дозволяє скласти іспити тим, хто перебуває за межами країни.

Крім НМТ, держава забезпечила можливість складання Єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) для спеціальності «Право» за кордоном для вступу на магістратуру. Водночас для отримання диплома магістра за спеціальностями 081 «Право» та 293 «Міжнародне право» обов'язковим є складання Єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ). Оскільки ЄДКІ проводиться лише на базі закладів освіти в Україні, здобувачі за кордоном стикаються з додатковими труднощами. Це вказує на необхідність подальшої адаптації процедур до реалій воєнного часу.

Загалом реформування механізму доступу до юридичної освіти та підвищення якості освітніх послуг активно відбувалося протягом останнього десятиліття в нашій країні. Війна прискорила цей процес, створивши умови, які змусили систему освіти швидше адаптуватися. Як зазначає Євдокімова Н., зазвичай освітні практики уповільнюють впровадження інновацій, проте війна стимулювала реформи, які за інших умов могли б зайняти значно більше часу [10].

Отже, провівши певні стабілізаційні заходи, органи управління освітою продовжили процес реформування в досліджуваній сфері, спрямовані на ретельніший відбір осіб, які мають на меті отримати вищу юридичну освіту. Так саме у вступній компанії 2024 року були суттєво підвищені вимоги до конкурсного балу порівняно з попередніми роками для контрактної форми навчання (до 150 балів як і для бюджетної форми). Враховуючи всі дані, можемо припустити, що саме це, а не воєнний стан резюмувався в те, що у вступну кампанію 2024 року було сумарно зараховано на бакалаврат зі спеціальності 081 Право на основі повної загальної середньої освіти 7007 осіб, що на 51% менше ніж зараховано у 2023

році та на 32% менше ніж у 2022 [11]. Тим не менше у 2024 році спеціальність 081 «Право» увійшла до десятки найпопулярніших серед вступників, посівши 6-те місце з понад 26 тисячами поданих заяв, хоча і не очолювала рейтинг популярності, як у попередні роки [12].

Попри складнощі, викликані війною, освітня система України демонструє високу адаптивність до нових умов. Одним із ключових механізмів стало запровадження дистанційного та гібридного навчання. Цей формат забезпечив безперервність освітнього процесу та доступ до навчання для більшості студентів, навіть у регіонах, де інфраструктура була пошкоджена через військові дії. Університети впроваджують інноваційні освітні програми, спрямовані на збереження якості навчання навіть за кризових обставин. Завдяки досвіду, отриманому під час пандемії, та стрімкому розвитку технологій, у короткі терміни було впроваджено дистанційне та гібридне навчання, що дозволило забезпечити безперервність освітнього процесу. Юридична освіта, на відміну від медичної чи технічної, виявилася більш адаптованою до таких змін, оскільки її зміст легше трансформувати у цифровий формат із мінімальними втратами якості. Це сприяло активній розбудові віртуального навчального середовища, систематизації навчальних матеріалів та вдосконаленню цифрових навичок у викладачів. Після часткового повернення до офлайн-формату в 2024 році (де це було можливо зробити з урахуванням безпекових вимог) напрацьовані інноваційні методики стали фундаментом для подальшого вдосконалення освітнього процесу. Дистанційне навчання також підвищило прозорість освітнього процесу завдяки фіксації навчальних досягнень студентів і збереженню всіх завдань в електронній формі. Для юридичної освіти це стало не лише рішенням для кризових умов, але й важливим кроком у підготовці до змін у правовій сфері. Розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, автоматизація процесів у правосудді, впровадження електронного судочинства, уже змінюють підходи до організації юридичної роботи [13]. Передові юридичні

школи в Україні почали впроваджувати курси, спрямовані на навчання студентів роботи з такими технологіями, забезпечуючи їм актуальні компетенції для майбутньої професійної діяльності. Варто зазначити, що впровадження технологій створило синергію, яка спонукала юридичні школи не лише до вдосконалення освітнього процесу, а й до підготовки студентів до роботи в умовах цифрової трансформації юридичної практики.

Водночас існують і проблеми: ефективність онлайн-навчання, особливо за тривалого використання, викликає занепокоєння через зниження концентрації уваги студентів і труднощі з адаптацією традиційних методик викладання до цифрового формату. Дійсно, перенесення аудиторних занять в онлайн-середовище без перегляду підходів до викладання часто знижує якість навчання. Це вказує на необхідність подальшого вдосконалення методології онлайн-освіти.

Воєнний стан також виявив додаткові проблеми в практичній підготовці майбутніх юристів, яка традиційно є слабкою ланкою у вітчизняному освітньому процесі. Постійні повітряні тривоги, обмеження очної роботи та перехід на дистанційний формат значно ускладнили залучення здобувачів освіти до практичної діяльності, що є невід'ємною складовою якісної юридичної підготовки. Разом з тим розвиток іммерсивних технологій, таких як віртуальна та доповнена реальність, відкриває нові перспективи для вдосконалення практичних навичок студентів [14]. Наприклад, використання симуляторів для навчання проведенню допитів свідків, підготовки до судових засідань чи моделювання інших процесуальних дій може суттєво підвищити ефективність практичної підготовки. Такі інноваційні методи дають змогу забезпечити інтерактивне навчання навіть в умовах обмеженого доступу до реальної практики.

Аналізуючи питання якості освіти, доцільно виділити аспект, що має потенціал для довгострокового позитивного впливу на освітню систему - значну активізацію міжнародної співпраці. Юридичні школи уклали десятки угод про подвійні дипломи, що відкриває нові можливості для здобува-

чів освіти. Кількість українських студентів та викладачів, які беруть участь у програмах навчання за кордоном, суттєво зростає. Водночас вони активно підтримують українську юридичну спільноту, організовуючи лекції, семінари та обмін досвідом.

Одним із численних прикладів міжнародної співпраці є проєкт «Модернізація юридичної освіти для підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції України», реалізований у межах програми Erasmus+. У ньому взяли участь п'ять українських університетів разом із партнерами з Литви та Польщі. Метою проєкту є модернізація навчальних програм юридичних дисциплін і підготовка фахівців, здатних ефективно працювати в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції [15].

Вищезазначений досвід сприяє не лише розширенню та вдосконаленню навчального контенту, але й забезпечує інтеграцію українських правничих шкіл у міжнародний освітній простір. Це підвищує відкритість, сприяє впровадженню найкращих практик, удосконаленню знання іноземних мов і підвищенню стандартів роботи. Додатково, консенсус української наукової спільноти щодо обмеження цитування російськомовних наукових джерел створює нові можливості для розвитку юридичної науки, орієнтованої на стандарти та практики розвинених демократичних країн і міжнародних інституцій.

Нова реальність також спонукала юристів більше уваги приділяти вивченню міжнародного права, гуманітарного права та норм європейського законодавства. Зокрема, багато викладачів інтегрували у свої курси вивчення механізмів документування військових злочинів та захисту прав людини в умовах війни.

Попри численні виклики, юридична освіта в Україні зберігає потенціал для розвитку. Поступове скорочення кількості юридичних шкіл, поряд із впровадженням нових можливостей для вдосконалення професійних навичок, сприяє зміцненню викладацького складу. Підвищення стандартів відбору вступників як на бакалаврат, так і на магістратуру, створює передумови для досягнення вищих освітніх результатів

майбутніми юристами. Зважаючи на сталу популярність спеціальності «Право», можна очікувати, що цей напрям залишиться стійким навіть за умов часткового відтоку молоді за кордон. Це підтверджують і висновки вітчизняних дослідників, які наголошують на важливості збереження й розвитку юридичної освіти як ключового елемента для забезпечення правової стабільності й відновлення країни у післявоєнний період [16].

Проте розвиток юридичної освіти в умовах війни неможливий без урахування фінансових викликів, які впливають як на функціонування закладів освіти, так і на доступність навчання для студентів. Спеціальність «Право» традиційно належить до найдорожчих навчальних програм в українських університетах. У 2024 році середня вартість року навчання на цій спеціальності у провідних вишах України сягнула 47 028 гривень, що свідчить про зростання цін до 30% порівняно з попереднім роком [17]. Водночас обсяг державного замовлення на підготовку бакалаврів за спеціальністю 081 «Право» суттєво скоротився: у 2024 році він становив 1934 місця, що на 1230 менше, ніж у 2023 році, та на 577 менше, ніж у 2022 році. Для порівняння, на підготовку бакалаврів за спеціальністю 014 «Середня освіта» було виділено 7319 бюджетних місць [18].

Війна до того ж значно посилила фінансові труднощі студентів. Згідно з дослідженням «Університети під час війни: від закладу освіти до соціальної місії», 65,98% студентів контрактної форми навчання відзначили, що їм та їхнім сім'ям стало складніше сплатити за навчання після початку повномасштабного вторгнення. Для студентів бюджетної форми навчання загострилася залежність від стипендій, які стали основним джерелом підтримки в умовах фінансової нестабільності [19].

У сучасних умовах, обумовлених масовими внутрішніми переселеннями здобувачів освіти та значною кількістю студентів, які опинилися за кордоном, проблема забезпечення житловими умовами набула критичного характеру. Нестача місць у гуртожитках та втрата житла й майна частиною громадян, особливо з тимчасово

окупованих територій, значно ускладнили реалізацію права на освіту. Крім того, широке впровадження дистанційного формату навчання та цифровізація освітніх процесів висунули нові вимоги до технічного забезпечення студентів. Особливо актуальним це питання є для студентів-юристів, яким для ефективного навчання необхідний доступ до комп'ютерів і якісного інтернету. Проте вартість такого забезпечення залишається суттєвим фінансовим бар'єром. Непоодинокі випадки, коли студенти змушені використовувати мобільні телефони як основний засіб для участі в навчальному процесі, що суттєво обмежує їх можливості опановувати матеріал на належному рівні.

Окрім фінансових і житлових аспектів, значні виклики пов'язані з психологічним станом студентів. Постійна загроза життю, втрати близьких і вимушене переселення негативно вплинули на емоційний стан молоді, спричинивши зниження мотивації, емоційне вигорання та депресію. Для студентів юридичних спеціальностей ці проблеми мають додатковий вимір: у багатьох з них підірвано віру в можливість дотримання норм міжнародного права та виконання вимог Женевських і Гаазьких конвенцій, особливо в контексті порушень, пов'язаних із депортацією українських дітей та іншими військовими злочинами.

Завершуючи аналіз, необхідно висвітлити питання забезпечення безпеки, яке, хоча й останнє за порядком викладення, є ключовим для розуміння викликів у сфері освіти під час війни. У цьому аспекті юридична освіта не відрізняється від інших напрямів, адже головним завданням було створення умов для забезпечення освітнього процесу в повному обсязі навіть за надзвичайних обставин. Колосальні ресурси, спрямовані на розбудову укриттів та відновлення пошкодженої освітньої інфраструктури, могли б використовуватися для розвитку освіти та вдосконалення освітніх практик у мирний час.

Висновки

Аналіз права на юридичну освіту в умовах війни демонструє виняткову стійкість системи освіти та її здатність адаптуватися

до найскладніших обставин. Попри безпрецедентні виклики, пов'язані з доступністю, безпекою та організацією навчального процесу, освітня система змогла забезпечити реалізацію права на юридичну освіту, підтримуючи високі стандарти навчання. Водночас, ці виклики стали каталізатором глибоких трансформацій, які не лише мінімізували негативні наслідки, але й відкрили нові можливості для удосконалення якості освіти та зміцнення гарантій її реалізації навіть у надзвичайних умовах.

По-перше, забезпечення рівного доступу до освіти стало одним із головних досягнень. Завдяки релокації університетів, створенню мережі безпечних центрів тестування і впровадженню дистанційного навчання, вдалося зберегти освітній процес навіть у регіонах, які найбільше постраждали від війни.

Фінансова складова освіти, однак, виявилася значним викликом. Підвищення вартості навчання, скорочення державного замовлення та економічна нестабільність вплинули на доступність навчання для студентів, особливо для контрактників.

Фізична безпека студентів та викладачів була забезпечена завдяки масштабним інвестиціям у розбудову укриттів і відновлення пошкодженої інфраструктури. Цей досвід, хоча й вимушений, став нагадуванням про те, наскільки важливо створювати безпечне освітнє середовище, що служить не лише інструментом передачі знань, а й опорою для суспільства у найскладніші часи.

Дистанційне навчання, попри початкові труднощі, стало потужним інструментом підтримки якості освіти. Університети швидко впровадили цифрові рішення, адаптували навчальні програми та створили платформу для прозорості й доступності навчального процесу. Для юридичної освіти це стало не лише відповіддю на кризу, а й поштовхом до інтеграції новітніх технологій у професійну підготовку. Використання штучного інтелекту, електронного судочинства та інших цифрових інновацій не лише забезпечує актуальність навчання, але й готує студентів до викликів майбутнього.

Воєнний стан виявив слабкі місця у практичній підготовці, яка завжди була

складною складовою юридичної освіти. Проте розвиток віртуальних технологій, таких як симулятори допитів чи судових процесів, створює нові можливості для інтерактивного навчання. Це дозволяє компенсувати обмежений доступ до реальної практики, підвищуючи рівень підготовки студентів.

Активізація міжнародної співпраці стала одним із найпозитивніших результатів. Програми подвійних дипломів, участь у спільних міжнародних проєктах і академічна мобільність відкрили нові горизонти для українських юридичних шкіл. Це не лише зміцнило їх позиції в міжнародному академічному середовищі, але й сприяло впровадженню передових методик навчання та підвищенню стандартів освіти.

Незважаючи на фінансові, соціальні та психологічні виклики, юридична освіта в Україні не лише вистояла, а й продемонструвала потенціал для розвитку. Важливо, щоб здобутий досвід був використаний як основа для розбудови нової, більш стійкої та прогресивної системи освіти. Юридична освіта має ключове значення для відновлення країни, зміцнення верховенства права та побудови демократичного суспільства. Сучасні студенти-юристи, які отримують освіту в ці складні часи, несуть особливу місію: створити правову основу, яка гарантуватиме, що подібні трагедії не повторяться, а права людини та справедливість стануть основою нової України.

Література

1. Milton, S. Higher education and sustainable development goal 16 in fragile and conflict-affected contexts. *High Educ* 81, 89–108 (2021). DOI: 10.1007/s10734-020-00617-z.
2. Salha, S., Tlili, A., Shehata, B., Zhang, X., Endris, A., Arar, K., Mishra, S., & Jemni, M. How to Maintain Education During Wars? An Integrative Approach to Ensure the Right to Education. *Open Praxis*, 16(2), pp. 160–179. DOI: 10.5944/openpraxis.16.2.1175.
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. МОН України, ДНУ Інститут освітньої аналітики. / Заг. ред. С. Шкарлета.

Київ: 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiyaInformativn.zbirnOsvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення: 06.11.2024).

4. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.

5. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 березня – 14 квітня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 368с.

6. Беззубко Б. І., Пономарьова А. О. Переміщені заклади вищої освіти: нові виклики і перспективи // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2023. Вип. 104. С. 100–111. DOI: 10.26565/2311-2379-2023-104-11.

7. Vieira, D., Mutize, T., Chinchilla, J. R. Understanding access to higher education in the last two decades [Електронний ресурс]. 21 December 2020. URL: <https://www.iesalc-unesco.org/en/2020/12/23/understanding-access-to-higher-education-in-the-last-two-decades/> (дата звернення: 19.11.2024).

8. Council of Canadian Law Deans. Canadian Law Schools [Електронний ресурс]. URL: <https://cclcd-cdfdc.ca/law-schools/> (дата звернення: 19.11.2024).

9. Топ-10 юридичних університетів України. URL: <https://ua.h-index.com/uk/news/top-10-law-universities-in-ukraine> (дата звернення: 20.11.2024).

10. Yevdokymova N. Resilience and Reform: The Impact of War and Conflict on Innovation in Higher Education. SSRN. October 10, 2023. DOI: 10.2139/ssrn.4602827. URL: <https://ssrn.com/abstract=4602827> (дата звернення: 25.10.2024).

11. Мінімальний бал 150: як вплинуло підвищення вступних вимог на систему юридичної освіти? [Електронний ресурс]. URL: https://dejure.foundation/minimalnyj-bal-150-yak-vplynulo-pidvyshhennya-vstupnyh-vymog-na-systemu-yurydychnoy-osvity/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 29.11.2024).

12. Право: все про спеціальність D8 (081) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.education.ua/news/2023/10/31/pravo-vse-pro-spetsialnist-081/> (дата звернення: 01.12.2024).

13. Susskind R. Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future (3rd edition). Oxford University Press. EUA, 2023. 293p.

14. Verdu, A., Niemi, J. Virtual reality in legal education. Challenges and possibilities to transform normative knowledge // The European Digital Economy. 2023. P. 120–140. DOI: 10.4324/9781003450160-10. URL: https://www.researchgate.net/publication/376462431_Virtual_reality_in_legal_education_Challenges_and_possibilities_to_transform_normative_knowledge (дата звернення: 20.11.2024).

15. Модернізація юридичної освіти для підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції України [Електронний ресурс]. URL: <https://international.knu.ua/modernizacziya-yurydychnoy-osvity-dlya-pidtrymky-yevropejskoyi-ta-yevroatlantychnoyi-integracziyi-ukrayiny/> (дата звернення: 20.10.2024).

16. Константинов С. Юридична освіта та підготовка правників в умовах воєнного стану // New Ukrainian Law. 2023. С. 98–103. DOI: 10.51989/NUL.2023.2.12.

17. Ціни зросли до 30%: скільки коштує рік навчання на юриста. URL: https://24tv.ua/education/skilki-koshtuye-vishha-osvita-ukrayini-tsini-pravo-zrosli-do_n2593374 (дата звернення: 25.11.2024).

18. Середня освіта: все про спеціальність А4 (014). URL: <https://www.education.ua/news/2024/05/21/serednia-osvita-vse-pro-spetsialnist-014/> (дата звернення: 25.11.2024).

19. Осипчук А., Яковлев М., Суслов А., Усачова В., Шулімов С. Університети під час війни: від закладу освіти до соціальної місії [Електронний ресурс]. Київ: Школа політичної аналітики НАУКМА, 2022. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/universytety-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 19.11.2024).

SUMMARY

The article provides a comprehensive analysis of the right to legal education during wartime, focusing on the challenges of accessibility and the guarantees of its realization. It establishes that the right to education, enshrined in the Constitution of Ukraine and various international instruments, becomes particularly significant during periods of armed conflict. The organizational and institutional aspects of ensuring the right to legal education are examined, including the implementation of the National Multidisciplinary Test, the adaptation of educational programs to remote learning conditions, and measures to ensure the safety of students and faculty.

Particular attention is given to the financial, social, and psychological challenges that affect access to education, highlighting the increasing economic burdens on students and the necessity for innovative solutions. The study explores cutting-edge approaches, such as the integration of digital technologies into the educational process and the

enhancement of international collaboration, which have opened new horizons for Ukrainian legal education.

The analysis emphasizes that the war has acted as a catalyst for transformative changes in legal education, promoting the development of more resilient, high-quality educational practices. These adaptations have not only ensured the continuity of education but have also prepared students for the evolving demands of the legal profession in a rapidly changing global context.

Despite the unprecedented difficulties, legal education in Ukraine demonstrates remarkable resilience, preserving its potential as a vital component of the country's legal and societal stability. The findings underscore the critical role of legal education in fostering the rule of law, rebuilding the nation, and upholding democratic principles during and after times of crisis.

Keywords: right to education, legal education, accessibility of education during crises, challenges to ensuring the right to legal education.

ФОРМУВАННЯ МИТНИХ ДЕЛІКТІВ: АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОРУШЕННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

МОСКАЛЮК Надія Богданівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0003-2972-3352

ХАРЧЕНКО Сергій Олександрович - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0009-0004-6130-6449

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.2>

Стаття «Формування митних деліктів: аналіз причин та факторів, що впливають на порушення митного законодавства в глобалізованому світі» присвячена дослідженню сучасних тенденцій та причин зростання кількості митних правопорушень у міжнародній торгівлі. У контексті глобалізації, що сприяє значному збільшенню обсягів товарообігу та економічної взаємодії між країнами, порушення митного законодавства стало особливо актуальною проблемою для більшості держав. Дослідження націлене на розкриття основних причин і чинників, які сприяють поширенню митних деліктів, включаючи економічні, соціальні, правові та адміністративні аспекти.

Автор статті здійснює глибокий аналіз впливу таких глобальних процесів, як лібералізація міжнародної торгівлі, розвиток інформаційних технологій та зростання економічної нерівності, на формування правопорушень у митній сфері. Важливу увагу приділено особливостям контрабанди, ухиленню від сплати митних платежів, фальсифікації документів та інших правопорушень, які стають серйозними викликами для митних органів. Особливо висвітлено вплив тіньової економіки та корупційних ризиків, що посилюють ймовірність митних порушень.

Стаття також акцентує на ролі національних та міжнародних органів у боротьбі з митними правопорушеннями та підкреслює

важливість міжнародного співробітництва в забезпеченні прозорості та правової визначеності в процесах митного регулювання. Використання сучасних технологій, таких як електронні системи митного контролю та обробки даних, розглядається як один із шляхів підвищення ефективності митного нагляду та мінімізації ризиків порушень.

Результати дослідження спрямовані на розробку рекомендацій щодо вдосконалення митного законодавства та практик правозастосування, які враховують сучасні глобальні виклики. Автор пропонує шляхи підвищення ефективності митних процедур та зниження рівня правопорушень шляхом оптимізації адміністративного управління, посилення контролю та вдосконалення правової бази.

Ключові слова: історичні передумови, митний делікт, порушення митних правил, адміністративне правопорушення, склад адміністративного правопорушення, митний злочин.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Про щорічне зростання кількості митних деліктів, а також спорів, що виникають із митних правовідносин та розглядаються у судах, а також низький рівень законності під час прийняття відповідних рішень митними

органами, про що свідчать матеріали судової практики. досвідчення судової практики у сфері притягнення до відповідальності за порушення митного законодавства, а також вирішення митних спорів має привернути увагу всіх суб'єктів митних правовідносин, адже спрямовано на вивчення впливу судових актів на процес забезпечення законності під час прийняття відповідних рішень посадовими особами митних органів. Окрім того, необхідним є всебічне дослідження проблематики коригування вартості товарів під час судового розгляду справ з метою забезпечення законності під час митного оформлення товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Теоретичні та практичні проблеми вирішення спорів між митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності щодо зміни митної вартості товарів досліджували Борисенко О.П., Вишинська Т. А., Войтова С.Г., Гребельник О.П., Дьяченко О. В., Кормич Б. А., Литвин С. М., Лученко Д. В., Мазур А. В., Приймаченко Д. Решота В. В., Терещенко С. С., та ін. Незважаючи на значний внесок зазначених науковців, залишається ще досить багато наукових проблем, вирішення яких покращить процес вирішення спорів між митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності щодо зміни митної вартості товарів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Головною метою зазначеної наукової статті є дослідження причин та факторів, що впливають на порушення митного законодавства в глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Під час переміщення товарів через митний кордон України спостерігається збіль-

шення фіскальної складової в діяльності митних органів України, що, насамперед, пов'язане, за їх словами, із несприятливим зниженням показників надходжень до Державного бюджету України визначено до кінця поточного року, який є складним у всіх відношеннях. Сучасні тенденції посилення фіскального та правоохоронного спрямування роботи митних органів неодноразово наголошують і керівники та посадові особи Центрального апарату Держмитслужби України.

Крім того, посиленню заходів контролю підлягають товари, які були задекларовані при імпорті, а також ті, що раніше в інший спосіб потрапили на митну територію України. Таким чином, декларанти або їх представники, які зазначають відповідну митну вартість товарів, що дозволяє звільнити їх від сплати митних платежів, виявляються такими, що здійснюють заходи щодо мінімізації рівня їх зобов'язань зі сплати митних платежів, вказуючи серед інших даних неправдиві дані щодо вартості товару.

У разі виявлення митними органами ознак, що свідчать про неналежне оголошення митної вартості, митна вартість підлягає коригуванню та стягненню. Декларанти або уповноважені ними особи не завжди погоджуються з рішеннями митного органу, що призводить до значної кількості суперечок між митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності щодо заходів, які необхідно вжити або щодо справи, які підлягають розгляду в адміністративному або судовому порядку. Тому слушною є думка, висловлена Д. Приймаченком, що ефективність роботи митних органів в аспекті протидії митним правопорушенням визначається, насамперед, результатами розгляду судовими органами справ про порушення митних правил [1, с. 327].

Крім того, також переконливо зазначив Решота В. В., що звернення до суду є досить довгою та складною процедурою, але єдиним способом захистити свої порушені права та скасувати незаконні рішення митного органу [2, с. 157].

За даними судової статистики, у 2024 році, як і в попередні роки, у понад 90%

справ про відновлення митної вартості товарів суди визнавали їх неправомірними та скасовували відповідні рішення митних органів. Таким чином, оскарження рішень про відновлення митної вартості товарів подається в разі, якщо між митним органом і суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності не досягнуто згоди щодо розміру митних платежів, що підлягають нарахуванню згідно із заявленою вартістю, про що йдеться у повідомленні, декларації та має бути вартісною базою для оподаткування.

Адвалорна ставка мита, акцизного податку, ПДВ визначається відповідно до митної вартості товару. Статтею 49 Митного кодексу України встановлено, що митна вартість товарів, які ввозяться на митну територію України, визначається на підставі фактично встановлених угод щодо ціни, ціни, фактично сплаченої або підлягаючої сплаті за товари. Таким чином, суперечка виникає з цього визначення митної вартості, оскільки митники, здається, часто ставлять під сумнів заявлену вартість товарів. У таких випадках, коли це трапляється, і якщо в таких випадках митні органи підвищують митну вартість, тому суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані сплачувати більше на користь держави.

Для визначення статистичних даних митна вартість має важливе значення, оскільки під час огляду документів, що подавалися для митного оформлення, посадові особи митних органів роблять висновок, що у митного органу є підстави поставити митну вартість під сумнів, у момент випуску товарів у вільний обіг. Якщо ж з якихось причин цього не було зроблено, то під час документальної перевірки митний орган вносить коригування та видає податкове повідомлення - рішення про донарахування митних платежів. Одним із питань, які можуть бути порушені в судовому розгляді щодо ліквідації митної вартості, є питання, які були поставлені до визначення митної вартості, тобто який метод був використаний для розрахунку митної вартості. Основним першим методом визначення митної вартості є метод, заснований на ціні контракту (контракту) на імпортованого товару

(вартості угоди) (ст. 57 Митного кодексу України). [3]

Як правило, митниця приймає ціну товару, як це передбачено в контракті, і до кожного наступного методу вдається лише після того, як митниця не зможе визначити митну вартість товару за попереднім методом. Таким чином, під час митного оформлення товарів митним органом у графі 33 митної декларації повинні бути зазначені причини, чому митна вартість імпортованих товарів не може бути визначена на основі ціни в контракті на товари, що імпортуються (компенсація за транзакція) [4].

Ці причини включають:

неподання первинних документів, що підтверджують відомості щодо оголошеної вартості товарів (зазначених у статті 53 Митного кодексу України) [3];

неправильно розрахована митна вартість;

варіабельність методу визначення митної вартості товарів, обраного декларантом або іншою особою, уповноваженою ним на участь, на умовах, перелічених у ст. 53 Митного кодексу України [3];

отримання задокументованої офіційної інформації щодо достовірності заявленої митної вартості тощо від митних служб інших країн, ця інформація потім передається до митного відомства [5].

У зовнішньоекономічному договорі (контракті) зазначається вартість товару, тобто ціна, яку необхідно сплатити суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності за відповідний товар. Це вартість товару за контрактом, яка документується в митній декларації. Однак під час огляду посадова особа митного органу може не пояснити вартість товару базовим методом. Пізніше використовуються додаткові методи, які є п'ятьма специфічними підвидами. Тобто посадова особа митного органу не може негайно використовувати вторинні методи без попереднього використання основного методу за рахунок контракту, це має бути зазначено в конкретній причині [6].

Потреба відповідати вимогам спільної системи Митного союзу ЄС, на думку Найденко О.Є., є важливим міжнародним ори-

ентиром для реформування митної сфери в Україні [7, с.510].

На сьогодні Митний союз ЄС працює як єдиний митний простір, де національні митниці діють спільно і забезпечують дотримання загальних принципів та функцій: вільний обіг товарів; єдиний митний тариф; митна кооперація та гармонізація; безпека і захист кордонів.

Митниця виконує такі завдання: фінансова роль для захисту інтересів державного бюджету та ЄС; захист законної торгівлі для забезпечення рівних умов для підприємств; захист споживачів через боротьбу з підробками та контрафактом; захист довкілля; протидія організованій злочинності та тероризму [8].

Іншими важливими факторами, на які слід звернути увагу, є відсутність інформації щодо коригування заявленої вартості митних товарів, а також інформації щодо судових рішень щодо визначення митної вартості товарів та методів її обчислення. У цій інформаційній базі, що входить до складу Електронного управління ДМС України, відсутні всі об'єктивні дані щодо імпортованих товарів, які документуються в ЄАІС Держмитслужби України. Як наслідок, у цій інформаційній базі відсутні всі об'єктивні дані щодо товарів, які імпортуються в Україну.

З вищевикладеного вбачається, що єдиною формальною підставою для прийняття митним органом рішення щодо заявленої декларантом митної вартості товарів резервним методом є наявність сукупності умов:

1) Заява митного органу або його представника про неповний пакет документів із переліком складових документів, наведених у ст. 53 Митного кодексу України;

2) неподання додаткової документації, що уточнює фактичну кількість задекларованих митних доларів.

3) виявлення митним органом розбіжностей у поданій документації, що спричиняє неможливість визначення митної вартості товару основними методами (за довірливою ціною).

4) причини відсутності можливості визначення митної вартості товарів будь-яким із зазначених вище способів.[9, с. 70]

Можна поставити під сумнів такий спірний момент, коли митна вартість товару обчислюється посадовими особами митного органу, не виконуються правила перерахунку валюти, які використовуються для розрахунку митної вартості товару. У сукупності відповідна категорія справ передбачає особливий інтерес суддів до порядку обчислення митної вартості товарів, яка обчислюється у гривнях за офіційним курсом гривні до відповідної іноземної валюти, встановленим Національним банком України на день прийняття та оформлення митної декларації. У разі надання документів, що підтверджують митну вартість товарів, це враховується при обчисленні митної вартості [10, с.219].

Наприклад, у разі зміни митної вартості та видалення картки відмови від митної декларації шляхом пред'явлення документів, що підтверджують митну вартість, у тому числі експортної декларації та довідок про заявлену митну вартість в іноземній валюті, необхідно звернути увагу митниці на невідповідність ціни між експортною декларацією та заявленою митною вартістю товару.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Виходячи з аналізу, причин та факторів, що впливають на формування митних деліктів, слід зазначити, що в митних органах відсутній дієвий механізм визначення необгрунтованості заявленої декларантом митної вартості товарів, це, у свою чергу, призводить до збільшення митної вартості товару шляхом витребування у декларанта додаткових документів для підтвердження митної вартості товару. Розглядаючи відповідну категорію справ, судді повинні враховувати, що декларанти повинні лише підтвердити відповідні витрати, пов'язані з митною вартістю товарів, ці витрати базуються на умовах доставки товарів (наприклад, витрати на страхування, навантаження, розвантаження).

Аналіз судових рішень у сфері оскарження митної вартості товарів дозволяє сформулювати кілька напрямів порушення принципів визначення митної вартості

товару. Посадові особи митних органів, як правило, використовують вторинні методи обчислення митної вартості товару, посилаючись при цьому на базу даних Державної митної служби України. Під час обчислення митної вартості товару, а також сплати митних платежів, працівники митних органів повинні враховувати особливості перерахунку іноземної валюти у гривню за курсом НБУ, який є актуальним на день митного декларування.

Література

1. Приймаченко Д.В. Узагальнення практики розгляду судами справ про порушення митних правил (з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини). II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети»: Збірник матеріалів. Київ, 2019. 354 с.

2. Решота В.В. Оскарження рішень митних органів про коригування митної вартості товарів: аналіз судової практики. Право і суспільство. 2015. № 5 (частина 2). С. 154–160. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/5_2_2015/part_2/29.pdf

3. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 25.10.2024).

4. Гончар Г. Теоретичні та прикладні аспекти фіскальних деліктів. Приазовський економічний вісник. 2019. № 4 (15). URL: http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/41.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

5. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 14.01.2020 р. № № 440-IX. Відомості Верховної Ради. 2020. № 28. Ст. 188. (дата звернення: 04.11.2024).

6. Про затвердження форми рішення про коригування митної вартості товарів, Правил заповнення рішення про коригування митної вартості товарів та Переліку додаткових складових до ціни договору :

Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.2012 р. № 598. Офіційний вісник України. 2012. № 56. Ст. 2271. (дата звернення: 04.11.2024).

7. Найденко О.Є., Єніна А.О., Костяна О.В. Основні аспекти становлення та розвитку митної справи України. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Розділ «Глобальні та національні проблеми економіки». 2018. Вип. 23. С. 506–511.

8. Кузник Б. Я., Свічкарь В. А. Особливості митного регулювання в країнах Європейського Союзу. Ефективна економіка. 2018. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6221>.

9. Вербіцька І.І., Гончар Г.П. Зміст та ознаки митних деліктів в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». 2020. №44. С. 66-71. URL : http://www.vestnikeconom.mgu.od.ua/journal/vestnik-econom.mgu.od.ua_ukr.pdf

10. Дьяченко О. В., Вишинська Т. Л., Литвин С. М. Митний контроль як один із засобів виявлення правопорушень у сфері митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Вісник Хмельницького національного університету. 2016. № 2. Том 1. С. 218-227.

References

1. Pryimachenko, D. V. (2019). Generalization of judicial practices in cases of customs offenses (considering the practice of the European Court of Human Rights). II International Scientific and Practical Conference: «Judicial Review of Tax and Customs Disputes: Problems, Challenges, Priorities»: Collection of Materials. Kyiv. [in Ukrainian]

2. Reshota, V. V. (2015). Appeal against customs authorities' decisions on customs value adjustment: Analysis of judicial practice. Law and Society, 5(2), 154–160. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/5_2_2015/part_2/29.pdf [in Ukrainian]

3. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4495-VI of March 13, 2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/4495-17 (Accessed: 25.10.2024). [in Ukrainian]

4. Honchar, H. (2019). Theoretical and Applied Aspects of Fiscal Offenses. *Pryazovskyi Economic Herald*, (4)15. Retrieved from http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/41.pdf (Accessed: 25.10.2024). [in Ukrainian]

5. On Amendments to the Customs Code of Ukraine and Certain Other Legislative Acts of Ukraine in Connection with Administrative Reform: Law of Ukraine No. 440-IX of January 14, 2020. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, (28), 188. (Accessed: 04.11.2024). [in Ukrainian]

6. Approval of the Form for Decision on Customs Value Adjustment of Goods, the Rules for Filling out the Decision on Customs Value Adjustment of Goods, and the List of Additional Cost Components to the Contract Price: Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 598, May 24, 2012. *Official Bulletin of Ukraine*, (56), 2271. (Accessed: 04.11.2024). [in Ukrainian]

7. Naidenko, O. Ye., Yenina, A. O., & Kostyana, O. V. (2018). Key Aspects of the Establishment and Development of Ukraine's Customs System. *Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Section «Global and National Economic Issues»*, (23), 506–511. [in Ukrainian]

8. Kuzniak, B. Ya., & Svichkar, V. A. (2018). Features of Customs Regulation in European Union Countries. *Efficient Economy*, (4). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6221>. [in Ukrainian]

9. Verbitska, I. I., & Honchar, H. P. (2020). Content and Features of Customs Offenses in Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: «Economics and Management»*, (44), 66–71. Retrieved from http://www.vestnikeconom.mgu.od.ua/journal/vestnik-econom.mgu.od.ua_ukr.pdf [in Ukrainian]

10. Dyachenko, O. V., Vyshynska, T. L., & Lytvyn, S. M. (2016). Customs Control as a Means of Detecting Violations in Foreign Economic Activity Regulation. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 2(1), 218–227. [in Ukrainian]

FORMATION OF CUSTOMS TORTS: ANALYSIS OF THE CAUSES AND FACTORS INFLUENCING THE VIOLATION OF CUSTOMS LEGISLATION IN THE GLOBALISED WORLD

The article 'Formation of Customs Torts: Analysis of the Causes and Factors Influencing the Violation of Customs Legislation in the Globalised World' is devoted to the study of current trends and reasons for the growth of customs offences in international trade. In the context of globalisation, which contributes to a significant increase in the volume of trade and economic interaction between countries, violations of customs legislation have become a particularly pressing issue for most countries. The study aims to reveal the main causes and factors that contribute to the spread of customs torts, including economic, social, legal and administrative aspects.

The authors of the article carry out an in-depth analysis of the impact of such global processes as liberalisation of international trade, development of information technologies and growth of economic inequality on the formation of offences in the customs sphere. Special attention is paid to the peculiarities of smuggling, customs duty evasion, document falsification and other offences that pose serious challenges to customs authorities. The impact of the shadow economy and corruption risks, which increase the likelihood of customs violations, is also highlighted.

The article also focuses on the role of national and international authorities in combating customs offences and emphasises the importance of international cooperation in ensuring transparency and legal certainty in customs regulation. The use of modern technologies, such as electronic customs control and data processing systems, is seen as one of the ways to improve the efficiency of customs supervision and minimise the risks of violations.

The results of the study are aimed at developing recommendations for improving customs legislation and law enforcement practices that take into account current global challenges. The authors propose ways to improve the efficiency of customs procedures and reduce the level of offences by optimising administrative management, strengthening control and improving the legal framework.

Keywords: *historical background, customs tort, violation of customs rules, administrative offence, corpus delicti, customs crime.*

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ПОДОПРИГОРА В.В. - аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права (Сумський державний університет)

Orcid: 0009-0008-0805-8262

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.3>

Стаття присвячена дослідженню механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, з акцентом на їх класифікацію, ефективність та можливі напрями розвитку. Наголошено на актуальності теми в умовах сучасної України, де соціально-економічні кризи, збройний конфлікт та вимушена міграція суттєво підвищують уразливість дитячої категорії населення. Запропоновано систематизацію механізмів соціального захисту на основі двох підходів: суб'єктного та функціонального. Суб'єктний підхід передбачає розподіл на державні, громадські та міжнародні механізми, тоді як функціональний підхід охоплює профілактичні, реабілітаційні та інтеграційні заходи.

Автор підкреслює важливість комплексного підходу до соціального захисту дітей, що включає правові, психологічні, соціально-економічні та інституційні інтервенції. Проаналізовано національний досвід України та передовий міжнародний досвід країн ЄС, зокрема у сфері боротьби з дитячою бідністю, підтримки сімей та реабілітації дітей, що пережили кризові ситуації. Особливу увагу приділено практичним перешкодам у впровадженні програм захисту, серед яких фінансова нестабільність, брак кваліфікованих кадрів та недосконалість нормативно-правової бази.

У статті також висвітлено роль міжсекторальної співпраці та міжнародної підтримки у покращенні ефективності соціального захисту дітей. Визначено необхідність адаптації до нових реалій через впровадження інновацій, моніторинг ефективності програм

та підвищення кваліфікації фахівців. Окреслено перспективи розвитку системи соціального захисту як фундаменту для забезпечення безпечного, гармонійного та перспективного майбутнього дітей.

Ключові слова: соціальний захист дітей, складні життєві обставини, класифікація механізмів, профілактика, реабілітація, інтеграція, соціальна політика, міжнародний досвід, соціальна вразливість.

Вступ

Сучасні соціально-економічні та політичні реалії світу визначають нові виклики у сфері соціального захисту дітей. Нестабільність економіки, поширення збройних конфліктів, бідність та дискримінація ставлять дітей у складні життєві обставини, що потребують оптимізації механізмів соціального захисту. У реаліях сучасної України ця проблема набуває особливої гостроти через збройний конфлікт, економічні труднощі та соціальні ризики, які підвищують потребу в ефективних механізмах їхнього захисту.

Існуючі механізми соціального захисту дітей часто не відповідають сучасним викликам. Так, зокрема, нерівномірність доступу до ресурсів, недоліки нормативно-правової бази та обмеженість фінансування створюють перешкоди для забезпечення належного захисту дітей у складних життєвих обставинах. Питання класифікації та вдосконалення цих механізмів є критично важливим для забезпечення прав та потреб вразливих категорій дітей.

Об'єктом дослідження є механізми соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема їх класифікація, функціонування та перспективи розвитку.

Метою цього дослідження є класифікація та оцінка ефективності існуючих механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також формулювання рекомендацій щодо їх вдосконалення.

Методологія дослідження включає використання низки наукових методів, кожен з яких спрямований на вирішення конкретних завдань дослідження. Метод аналізу нормативно-правової бази використовується для вивчення правових засад соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах. Це дозволяє оцінити відповідність законодавства сучасним викликам та ідентифікувати прогалини в регулюванні. Метод порівняльного аналізу застосовується для зіставлення національних та міжнародних механізмів соціального захисту. Цей підхід допомагає визначити кращі практики та оцінити їх потенціал для впровадження в Україні. Завдяки системному методу підходу стає можливим структурувати механізми соціального захисту за суб'єктами, функціями та джерелами фінансування, що дозволяє оцінити їхню взаємодію та ефективність.

Основна частина

Сьогодні соціальний захист дітей визнається як цілісна система заходів, інструментів та стратегій, які спрямовані на забезпечення їхнього добробуту, охорони прав, доступу до якісної освіти, медичної допомоги, соціальних послуг, а також на підтримку в складних життєвих обставинах. Варто наголосити, що такий механізм ґрунтується на ідеї рівних можливостей для всіх дітей та передбачає мобілізацію ресурсів державного, недержавного та міжнародного рівнів. Аналізуючи сучасні підходи, соціальний захист дітей не обмежується подоланням наслідків проблем, а навпаки передбачає превентивні заходи та формування безпечного середовища, де дитина може розвиватися повноцінно та гармонійно [1, с. 331].

Особливу увагу варто звернути саме на вразливість дитячої категорії, зокрема незрілість їхньої психіки, обмежені можливості самозахисту, необхідність стабільної підтримки з боку дорослих. Звідси випливає особливе значення комплексного підходу, що включає правові, психологічні, педагогічні та соціально-економічні інтервенції, спрямовані на всебічний розвиток дитини. В умовах сучасного суспільства, яке часто характеризується високим рівнем невизначеності та ризику, соціальний захист дітей стає невід'ємною частиною державної політики, формуючи фундамент для майбутнього соціального капіталу [2, с. 65].

Водночас, у контексті соціального захисту дітей важливим є розуміння різноманітності складних життєвих ситуацій, які можуть стати на заваді повноцінному розвитку дитини. На нашу думку, до таких обставин насамперед належать економічні труднощі, що проявляються в бідності, низькому рівні матеріального забезпечення, безробітті батьків і пов'язаній з цим неможливості задовольнити базові потреби дитини. Економічна вразливість часто стає основою для інших проблем, наприклад, поганого харчування, обмеженого доступу до освіти та медичних послуг. Соціальні виклики, серед яких можна відзначити насильство у сім'ї, зневагу до прав дитини, сирітство, дискримінацію за ознаками етнічної приналежності, гендеру чи стану здоров'я, суттєво впливають на психоемоційний стан дітей [3, с. 122].

На нашу думку, такі ситуації не лише шкодять фізичному та психологічному здоров'ю, а й перешкоджають формуванню довіри до суспільства, підривають віру у власні сили та перспективи. Не можна ігнорувати й політичні чинники: збройні конфлікти, вимушена міграція, політична нестабільність та суспільні кризи часто створюють середовище, де діти залишаються без належної опіки, захисту та перспектив.

Так, зокрема, проживання у зоні конфлікту або перебування у статусі переміщених осіб обмежує доступ до освіти, соціальної підтримки, стабільної інфраструктури, медичних послуг. Усі ці категорії складних життєвих обставин взаємопов'язані, утво-

рюючи складний контекст, у якому соціальний захист дітей має бути гнучким, комплексним та адекватним актуальним викликам [4].

У системі соціального захисту дітей функціонують різноманітні механізми, кожний з яких сприяє підтримці дитини у певному аспекті. *Інституційні механізми* передбачають функціонування державних органів соціального захисту, служб у справах дітей, комісій з прав дітей, а також недержавних організацій, зокрема громадських та благодійних фондів, які надають допомогу у вигляді консультацій, матеріальної підтримки або догляду. *Фінансові механізми* реалізуються через соціальні виплати, дотації та пільги, що компенсують недостатні доходи сімей, покривають витрати на освіту, медичне обслуговування, реабілітацію та інші потреби. *Правові механізми* включають юридичний захист прав дітей, адвокацію у судових справах, представництво інтересів дитини перед державними органами та контрольними інституціями [5].

На нашу думку, окрему увагу заслугове психологічна підтримка, яка охоплює роботу з дітьми, які постраждали від насильства, пережили травматичні події, перебувають у стані стресу чи депресії. Так, наприклад, фахівці-психологи, психотерапевти та соціальні працівники допомагають дітям адаптуватися до складних умов, відновити емоційний баланс та самоповагу.

У свою чергу, принципи класифікації соціального захисту визначають основу для систематизації механізмів, спрямованих на підтримку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ці принципи дозволяють ефективно організовувати та впроваджувати різні форми допомоги, враховуючи специфіку суб'єктів і завдань. Ми будемо класифікувати основні принципи за двома ключовими підходами: за суб'єктами та за функціональними ознаками.

Ми переконані, що така класифікація забезпечує чітку структурування механізмів соціального захисту, дозволяючи підвищити їх ефективність та адаптувати до конкрет-

Таблиця № 1 - Класифікація механізмів соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах за суб'єктами та функціональними ознаками

Принцип класифікації	Категорія	Характеристика	Приклад
За суб'єктами	Державні	Реалізуються через органи виконавчої влади, спеціалізовані служби або місцеві адміністрації.	Служби у справах дітей, центри соціального обслуговування, міністерства, місцеві адміністрації.
	Громадські	Включають діяльність неурядових організацій (НУО), благодійних фондів і волонтерських ініціатив.	Робота НУО, благодійні акції, волонтерські програми підтримки дітей.
	Міжнародні	Передбачають участь міжнародних організацій у впровадженні стандартів захисту прав дитини та технічної допомоги.	UNICEF, Save the Children, програми ЄС, ООН.
За функціональними ознаками	Профілактика	Спрямована на запобігання кризовим ситуаціям через освітні програми, інформаційні кампанії, підтримку сімей.	Освітні програми для дітей і батьків, профілактичні консультації, соціальні акції.
	Реабілітація	Надається дітям у кризі для відновлення фізичного, психологічного та соціального стану.	Психологічна підтримка, медична реабілітація, соціальна адаптація.
	Інтеграція	Орієнтована на повернення дітей до повноцінного суспільного життя через освіту, адаптацію та працевлаштування.	Освітні програми, професійна підготовка, підтримка при працевлаштуванні, соціальна адаптація.

них потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Визначивши основні види механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та принципи їх класифікації, пропонуємо перейти до важливого питання оцінки їхньої ефективності. Адже навіть найкраще спроектовані заходи потребують ретельного аналізу впливу на життя дітей, щоб визначити, наскільки вони відповідають заявленим цілям, забезпечують захист прав та сприяють поліпшенню умов життя.

Варто зауважити, що визначення ефективності механізмів соціального захисту дітей охоплює комплексний аналіз, який спрямований на порівняння теоретичних засад їхньої побудови із реальним впливом на якість життя дітей. У теорії акцент робиться на важливості цілісного підходу, коли всі складові системи – фінансова підтримка, правова допомога, медичне забезпечення, освітні послуги та психологічна підтримка – функціонують синхронно і доповнюють одна одну. Це сприяє створенню умов для повного задоволення потреб дітей, забезпечення їхніх прав та соціальної інтеграції [6, с. 73].

Водночас, на практиці реалізація механізмів соціального захисту часто супроводжується низкою проблем. Серед них – недостатнє фінансування, неефективна міжвідомча координація, обмеженість кадрових ресурсів, нестача кваліфікованих спеціалістів, а також інституційні недоліки, такі як бюрократія чи слабка нормативно-правова база. Усе це призводить до зниження доступності послуг, нерівномірного їх розподілу та недостатньої ефективності окремих програм [7, с. 36].

У той же час, практичний досвід реалізації механізмів соціального захисту дітей є багатим і різноманітним. Так, наприклад в Україні існують успішні моделі співпраці між державними установами та неурядовими організаціями, які забезпечують допомогу дітям із сімей, що опинилися у скрутних умовах. Зокрема, ефективними виявляються програми навчання батьків навичкам позитивного батьківства, курси професійної перепідготовки для матерів, що втратили роботу, а також адаптаційні центри для ді-

тей, котрі пережили насильство чи травматичні події. У свою чергу, на міжнародному рівні наявні приклади комплексних підходів – від освітніх програм, спрямованих на мінімізацію відсотка дітей, які вибувають зі школи, до мережі кризових центрів та шелтерів, де діти отримують тимчасовий захист. У низці країн ЄС впроваджено системи моніторингу та оцінки стану дитячої бідності, що дозволяють швидко реагувати на зміни економічної ситуації. Інтеграція найкращих практик з різних країн допомагає формувати стратегічне бачення та вдосконалювати вже існуючі підходи до соціального захисту дітей [8, с. 20].

У той же час, практичний досвід реалізації механізмів соціального захисту дітей є багатим і різноманітним. Так, наприклад, в Україні існують успішні моделі співпраці між державними установами та неурядовими організаціями, які забезпечують допомогу дітям із сімей, що опинилися у скрутних умовах. Зокрема, ефективними виявляються програми навчання батьків навичкам позитивного батьківства, курси професійної перепідготовки для матерів, що втратили роботу, а також адаптаційні центри для дітей, котрі пережили насильство чи травматичні події.

У свою чергу, на міжнародному рівні наявні приклади комплексних підходів – від освітніх програм, спрямованих на мінімізацію відсотка дітей, які вибувають зі школи, до мережі кризових центрів та шелтерів, де діти отримують тимчасовий захист.

У низці країн ЄС впроваджено системи моніторингу та оцінки стану дитячої бідності, що дозволяють швидко реагувати на зміни економічної ситуації. Інтеграція найкращих практик з різних країн допомагає формувати стратегічне бачення та вдосконалювати вже існуючі підходи до соціального захисту дітей [9]. В рамках таблиці № 2 та № 3 ми розглянули практичні аспекти реалізації механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах в Україні та країнах Європи. Так, зокрема, в Україні успішні приклади співпраці державних установ із неурядовими організаціями демонструють позитивний вплив на захист дітей у складних життєвих обставинах:

Таблиця № 2 - Ефективні підходи та програми соціального захисту дітей в Україні

Напрямок	Зміст	Реалізація
Адаптаційні центри для дітей	Центри для дітей, які пережили насильство або були позбавлені батьківського піклування. Такі центри забезпечують психологічну допомогу, освітню підтримку та соціальну реабілітацію.	Програма «Соціальна інтеграція та підтримка» у Львівській області, створена завдяки співпраці благодійних організацій та місцевої влади [10].
Наставництво для дітей із кризових сімей	Залучення волонтерів та спеціалістів для підтримки дітей-сиріт і дітей із кризових сімей.	Проєкт «Наставництво» в Києві, де наставники допомагають дітям розвивати необхідні навички для успішного дорослого життя [11].
Програми позитивного батьківства	Навчання методам ненасильницького виховання для зменшення ризиків насильства в сім'ях та дитячої ізоляції.	Програми, впроваджені «Карітас України», де батькам надається підтримка у вихованні дітей [12].

Варто наголосити, що в країнах ЄС ефективні комплексні моделі соціального захисту дітей уже стали стандартом:

Таблиця № 3 - Комплексні моделі соціального захисту дітей у країнах ЄС

Країна	Програма соціального захисту дітей	Результат програми
Фінляндія	Програма «KIVA Anti-Bullying» [13]	Фокус на боротьбі зі шкільним булінгом через навчальні модулі для вчителів, батьків та учнів. Зменшено випадки булінгу на 60%.
Німеччина	Кризові центри та шелтери	Тимчасовий притулок, медична, психологічна та юридична підтримка для дітей і сімей, що постраждали від насильства.
Франція	Системи моніторингу дитячої бідності	Оперативне відстеження динаміки бідності та спрямування ресурсів у регіони з найбільшими потребами [14, с. 76].
Іспанія	Платформа «Observatorio de la Infancia» [15]	Аналіз статистичних даних для розробки цільових програм підтримки дітей.
Швеція	Програми повернення до освіти	Мінімізація випадків вибування зі школи через індивідуальну підтримку та адаптовані освітні траєкторії для учнів.

Таким чином, інтеграція найкращих національних та міжнародних практик допомагає формувати стратегічне бачення розвитку системи соціального захисту дітей. На нашу думку, для України особливо важливим є перенесення європейського досвіду моніторингу, кризової підтримки та інклюзивних освітніх програм, що дозволить

ефективніше реагувати на виклики сьогодення та підвищити рівень соціальної захищеності дітей.

Незважаючи на наявність позитивних прикладів, реалізація механізмів соціального захисту дітей стикається з суттєвими перепонами. Однією з найгостріших проблем, на нашу думку, є недостатнє фінансування. Дефіцит коштів призводить до браку ресурсів для підвищення кваліфікації працівників, матеріального забезпечення притулків чи центрів допомоги. Крім того, ще одним викликом стає нестача кваліфікованих фахівців, психологів, соціальних працівників та юристів, здатних професійно підтримати дітей у складних ситуаціях. Ми переконані, що ці проблеми потребують системних

рішень, продуманої державної політики та стратегічного планування з урахуванням потреб дітей, особливо тих, що перебувають у кризових ситуаціях.

Водночас, військові дії та пов'язані з ними кризи, що нині мають місце в Україні, істотно ускладнюють реалізацію механізмів соціального захисту. Діти, змушені поки-

дати власні домівки разом із родинами або опиняються без них, стикаються з відсутністю сталого доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг. Переміщені діти нерідко потрапляють у нове середовище без необхідних документів, гарантій правового статусу, а також психологічної підтримки. В умовах конфлікту зростає ризик експлуатації, торгівлі дітьми, насильства, дискримінації та ізоляції. Органи соціального захисту, громадські організації та міжнародні структури намагаються адекватно реагувати, розширюючи мережі гуманітарної допомоги, створюючи кризові центри в місцях масового переміщення, покращуючи доступ до онлайн-консультацій та психосоціальної допомоги [16].

Висновки

Соціальний захист дітей – це складна та багатовимірна система, яка охоплює економічні, правові, психологічні, інституційні та культурні аспекти. Її теоретичні основи базуються на принципах рівності можливостей, поваги до прав дитини, пошуку комплексних рішень та превентивних заходів. Класифікація механізмів за різними ознаками (суб'єктивним складом, функціональною спрямованістю) дозволяє краще зрозуміти їхню сутність та аналізувати ефективність практичного застосування. Найкращі практики в Україні та за кордоном демонструють можливість успішного поєднання державного, громадського та міжнародного потенціалу. Однак система постає перед низкою викликів: недостатнє фінансування, брак професійних кадрів, недосконалість нормативно-правового підґрунтя. Особливу увагу слід звернути на вплив воєнних подій, які підвищують уразливість дітей та ускладнюють роботу існуючих механізмів.

Майбутній розвиток системи соціального захисту дітей залежатиме від здатності державних і недержавних інституцій, а також міжнародних організацій та громадських ініціатив адаптуватися до нових реалій. Це передбачає впровадження інновацій, покращення законодавства, підвищення кваліфікації фахівців, а також мобілізацію громадянського суспільства. Сталий розвиток системи соціального захисту дітей стане за-

порукою їхнього безпечного, здорового та перспективного майбутнього, а отже, фундаментом для формування життєздатного, відповідального та справедливого суспільства.

Література

1. Ігнатенко К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 3. pp. 329-340. DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.2
2. Нечерда, В. Б. (Ред.), Кириченко, В. І. (2019). Підлітки уразливих категорій: типологія і особливості виховання в умовах закладів загальної середньої освіти: *метод. посіб. Кропивницький*: Імекс-ЛТД. 134 с. ISBN 978-966-189-488-3
3. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : *посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології* / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
4. Як навчаються українські учні в тимчасовій окупації та яких змін потребує освіта дітей на ТОТ. *Нова українська школа*: вебсайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-navchayutsya-ukrayinski-uchni-v-tymchasovij-okupatsiyi-ta-yakuh-zmin-potrebuye-navchannya-ditej-na-tot/>
5. Лопатченко І.М. Механізми реалізації державної політики профілактики соціального сирітства. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2015/28.pdf
6. Забенько Н.А. Соціальний захист дитинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2012. № 33. С. 72-75
7. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. / В. В. Утвенко. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 248 с. — Бібліогр.: с. 239–247.
8. Акімова, Л. М., Майстренко, К. М., & Акімов, О. О. Оцінка ефективності державних програм соціальної підтримки для дітей-сиріт в Україні. *Ефективність державного управління*. 2023. № 3(76/77). С. 19–22. <https://doi.org/10.36930/507602>
9. Захист дітей від бідності: роль праву Раді Європи. URL: <https://rm.coe.int/>

[protecting-the-child-from-poverty-ukrainian/16809e969bInternational](https://www.unicef.org/protecting-the-child-from-poverty-ukrainian/16809e969bInternational)

10. Центр соціальної підтримки осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і внутрішньо переміщених осіб. *Управління соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради*: вебсайт. URL: <https://social.lviv.ua/institution/centr-socialnoi-adaptacii/>

11. Проект Наставництво - питання, що часто виникають. *Care in action*: вебсайт. URL: <https://care-in-action.org/de/news/proekt-nastavnytstvo-pytannia-shcho-chastovynykaiut-chastyna-1>

12. Особистий приклад батьків – за порука успішного виховання дітей!. *Карітас України*: вебсайт. URL: <https://caritas.ua/news/osobystyj-pryklad-batkiv-zaporuka-uspishnogo-vyhovannya-ditej/>

13. Finnish program against bullying. *Kivaprogram*: website. URL: <https://www.kivaprogram.net>

14. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Наук. ред. О. Кочеміровська / Заг. ред С. Павлиш. – К.: Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 228 с.

15. Campus Virtual Observatorio de la Infancia y Adolescencia de Andalucía. URL: <https://www.observatoriodelainfancia.es/campusoia/?lang=en>

16. Виклики у сфері захисту дітей у період воєнного стану. *Право на захист*: вебсайт. URL: <https://r2p.org.ua/page/vyklyky-u-sferi-zakhystu-ditei-u-period-voiennoho-stanu>

CLASSIFICATION OF SOCIAL PROTECTION MECHANISMS FOR CHILDREN IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: THEORY, PRACTICE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the mechanisms of social protection for children in difficult life

circumstances, focusing on their classification, effectiveness, and potential directions for development. The relevance of the topic is emphasized in the context of modern Ukraine, where socio-economic crises, armed conflict, and forced migration significantly increase the vulnerability of children. The author proposes a systematization of social protection mechanisms based on two approaches: a subject-based and a functional approach. The subject-based approach divides mechanisms into state, public, and international, while the functional approach includes preventive, rehabilitative, and integrative measures.

The importance of a comprehensive approach to child protection is highlighted, incorporating legal, psychological, socio-economic, and institutional interventions. The national experience of Ukraine is analyzed alongside the best international practices from EU countries, particularly in combating child poverty, supporting families, and rehabilitating children who have experienced crises. Special attention is given to practical obstacles in implementing protection programs, including financial instability, a shortage of qualified personnel, and inadequacies in the regulatory framework.

The article also addresses the role of cross-sectoral cooperation and international support in improving the effectiveness of child protection systems. The need for adaptation to new realities through innovations, program monitoring, and professional capacity-building is emphasized. Prospects for developing the social protection system are outlined as the foundation for ensuring a safe, harmonious, and promising future for children.

Keywords: child social protection, difficult life circumstances, classification of mechanisms, prevention, rehabilitation, integration, social policy, international experience, child vulnerability.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТ. 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

МЕЛЬНИК М. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0009-0005-3057-6726

БАРВІНОК Дарина Олександрівна - здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0009-0000-9728-8669

УДК 343.341

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.4>

У сучасних умовах значного поширення набуває об'єднання людей з метою вчинення кримінальних правопорушень, що актуалізує необхідність їхнього дослідження. Метою роботи є порівняння правових аспектів загальних і спеціальних видів злочинних спільнот або організацій, кримінальна відповідальність за створення, керівництво та участь у яких встановлена законодавством України та інших держав. На основі аналізу рекомендацій щодо криміналізації організованої злочинності, викладених у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та Рамковому рішенні Ради ЄС про боротьбу з організованою злочинністю (2008 р.), досліджено особливості імплементації цих норм у правові системи різних країн. Для повного та об'єктивного дослідження зарубіжного досвіду криміналізації злочинних спільнот або організацій здійснено вивчення кримінального законодавства різних типів правових систем. З'ясовано, що термін «організована група», вжитий у кримінальному законодавстві України, не слід ототожнювати з організованими групами чи злочинними організаціями, згаданими у вказаних міжнародних документах. Водночас терміни «організована група» та «злочинна організація», зазначені у цих актах, можна зіставити лише зі злочинною спільнотою чи злочинною організацією, що криміналізована

у ч. 4 ст. 28 та ст. 255 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: диференціація, кримінальна відповідальність, створення або керівництво, злочинна спільнота, злочинна організація, а також участь у них, порівняльний аспект.

Постановка проблеми

Інститут співучасті є одним із найскладніших у кримінальному праві, особливо щодо відповідальності учасників організованих злочинних угруповань. Основні труднощі виникають через складну структуру відповідних кримінально-правових положень і неоднозначне їх тлумачення в судовій практиці. Враховуючи це, актуальним стає питання створення чітких правових норм, що забороняють утворення злочинних об'єднань та участь у їх діяльності [1].

Злочинні угруповання мають високий рівень організованості та міцні міжнародні зв'язки, що посилюються соціально-економічними процесами, такими як урбанізація та міграція. Україна все частіше стає об'єктом інтересу міжнародних злочинних угруповань, які здійснюють діяльність з відмивання доходів, нелегального переміщення зброї та наркотичних засобів [2].

Ефективна протидія організованим злочинності потребує стратегічних заходів,

що відповідають сучасним умовам і враховують тенденції розвитку суспільства та держави. Ці заходи повинні бути зрозумілими та точними, а також гармонізованими з відповідними положеннями кримінального законодавства інших країн, що полегшить їх застосування на міжнародному рівні.

Вивчення зарубіжного досвіду є важливим для вирішення цих проблем, оскільки це сприятиме адаптації українського кримінального законодавства, його зближенню, гармонізації та уніфікації з правовими нормами інших країн, зокрема ЄС.

Стан дослідження проблеми

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у них є дослідження українських учених: Ю. В. Бауліна, Н. О. Гуторової, А. О. Данилевського, Л. М. Демидової, О. О. Кваші, В. П. Ковальчука, В. О. Навроцького, В. В. Українця, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, І. С. Шапкіна, Р. Л. Чорного тощо.

Здебільшого вони зосереджували увагу на окремих видах злочинних об'єднань, зокрема злочинних організаціях, банд, терористичних об'єднань, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Інші вчені досліджували окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочинних спільнот або організацій у контексті розробки суміжних або споріднених наукових розробок. У роботах вказаних науковців розглянуто актуальні питання кримінальної відповідальності за створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у них.

Однак, незважаючи на численні дослідження, залишається велика кількість концептуальних проблем, які потребують свого вирішення з метою підвищення ефективності застосування кримінального законодавства в протидії організованим злочинним спільнотам або організаціям.

Мета статті

Метою цієї статті є проведення порівняльного аналізу злочинних спільнот або злочинних організацій, а також участі в них, за кримінальним законодавством України та інших країн.

Виклад основного матеріалу

Компаративний аналіз кримінального законодавства різних держав дозволяє запозичити кращі надбання законодавчих положень щодо кримінально-правових ознак організованих злочинних спільнот або злочинних організацій і використати їх під час удосконалення Кримінального кодексу (далі – КК) України. У зарубіжному кримінальному законодавстві використовують різні терміни для позначення злочинних спільнот або злочинних організацій, а також різні підходи до криміналізації вчинених ними діянь. Наприклад, лише для характеристики злочинних організацій застосовують терміни «*criminal association*», «*criminal organization*», «*unlawful association*», «*asociaciones ilícitas*» (у перекладі означають злочинна організація, злочинна асоціація, злочинне об'єднання, злочинне співтовариство, злочинний союз, злочинна змова, злочинне угруповання, незаконне об'єднання). З одного боку, це різноманітні синонімічні назви одного й того ж злочинного об'єднання. Однак, з другого боку, у межах кримінального законодавства деяких зарубіжних країн окремі з вищезазначених назв позначають різні злочинні об'єднання (спільнот або організацій).

У кримінальному законодавстві України криміналізовано різні злочинні спільноти або злочинні організації. Аналіз положень КК України та Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [17] дає підстави поділити злочинні об'єднання, що зустрічаються у КК України, на загальні та спеціальні. До загальних доцільно віднести ті, кримінально-правові ознаки яких визначено у ст. 28 КК України. Це група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група, злочинна ор-

ганізація. Злочинні об'єднання, про які йдеться у статтях 143, 181, 257, 2583, 260 та 392 КК України, є спеціальними, оскільки вони характеризуються додатковими ознаками, названими у вказаних статтях, окрім загальних ознак, визначених у ст. 28 КК України.

Отже, у низці статей КК України встановлено кримінально-правові заборони створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у них.

У Зводі законів США форми співучасті реалізовано в різних видах змови та злочинних спільнот. З цього приводу А. В. Савченко зазначає, що на федеральному рівні в США змова є статутним злочином. У Федеральному кримінальному кодексі і правилах США положення щодо змови врегульовані §371 («Змова, спрямована на вчинення посягання або обману щодо Сполучених Штатів») глави 19 розділу 18 Зводу законів США, де йдеться про таке: «Якщо дві або більше особи вступають у змову, спрямовану на вчинення будь-якого посягання чи обману щодо Сполучених Штатів або будь-якого агентства Сполучених Штатів яким-небудь чином або з якою-небудь метою, та при цьому одна або більше з цих осіб вчиняють будь-яку дію задля досягнення мети змови, то кожна з них карається штрафом відповідно до положень цього розділу або тюремним ув'язненням на строк до п'яти років, або обома покараннями разом» [18]. Поряд з цим у кримінальному законодавстві США виділяють змову, спрямовану на порушення прав громадян – § 241; змову з метою вбивства, викрадення чи заподіяння тілесних ушкоджень особі, яка перебуває в іноземній державі, а також змову з метою пошкодження її майна – § 956; змову на вчинення вбивства – § 1117; змову з метою знищення суден – § 2271 тощо. Фактично ці види змови найбільш схожі з такою формою співучасті в українському кримінальному законодавстві як група осіб за попередньою змовою. Однак, їх не можна ототожнювати зі змовою на вчинення кримінального правопорушення, як одним із проявів готування до кримінального правопорушення в КК України, тому що в аме-

риканському кримінальному законодавстві змова, окрім власне самої змови, охоплює й безпосереднє вчинення кримінально-протиправних дій.

У нормах розділу 18 Зводу законів США вказується також на різні типи злочинних спільнот: «злочинні підприємства фінансового характеру» (§ 225), «кримінальні вуличні банди» (§ 521), «злочинні (у тому числі рекетирські) підприємства» (§§ 1952, 1959, 1961), «терористичні організації» (§ 2339B(g) (6)) тощо. Різниця між ними полягає у формах вчинення посягань, кількісному складі учасників, меті відповідного об'єднання, сумах незаконно одержаних доходів, покаранні за скоєне тощо [18]. Ці види злочинних об'єднань є аналогами організованих груп, злочинних спільнот та злочинних організацій у кримінальному законодавстві України.

Організована група як форма співучасті передбачена в кримінальному законодавстві різних зарубіжних держав, зокрема Молдовської, Вірменської, Азербайджанської, Киргизької, Латвійської республік, Грузії тощо.

У законодавстві одних держав визначено організовану групу (Киргизія, Латвія, Литва, Узбекистан, Молдова), других – злочин, вчинений таким об'єднанням (Вірменія, Грузія, Азербайджан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан). У Модельному КК для держав – учасників СНД закріплено злочин, учинений організованою групою.

У зарубіжному кримінальному законодавстві під організованою групою розуміють: стійку групу осіб, що попередньо організувалася з метою вчинення одного або декількох злочинів (ст. 46 КК Республіки Молдова) [11]; утворене більш ніж двома особами стійке об'єднання, яке створене з метою спільного здійснення злочинних діянь або тяжкого чи особливо тяжкого злочину, учасники якого розподілили обов'язки згідно з попередньою угодою (ч. 1 ст. 21 КК Латвійської Республіки) [3]; групу, коли на будь-якій стадії злочинного діяння дві або більше осіб домовляються про спільне вчинення кількох злочинів чи одного тяжкого або особливо тяжкого

злочину, і кожен член групи при вчиненні злочину виконує певне завдання або відіграє свою особливу роль (ч. 3 ст. 25 КК Литовської Республіки) [8].

Водночас, у кримінальному законодавстві іноземних держав злочин визнають учиненим організованою групою тоді, коли він скоєний: стійкою групою осіб, що заздалегідь об'єдналася для вчинення одного або декількох злочинів (ч. 3 ст. 41 КК Республіки Вірменія, ч. 3 ст. 39 КК Республіки Таджикистан, ч. 2 ст. 34 КК Республіки Туркменістан, ч. 3 ст. 31 КК Республіки Казахстан) [10]; стійкою групою осіб, що заздалегідь вступили у зв'язок з метою скоєння декількох злочинів (ч. 3 ст. 27 КК Грузії) [5]; стійкою групою, що складається з двох або більше осіб, що заздалегідь об'єдналися для вчинення одного або декількох злочинів (ч. 3 ст. 34 КК Азербайджанської Республіки) [4].

У Модельному КК злочин визнають учиненим організованою групою, якщо він скоєний стійкою групою осіб, які заздалегідь об'єдналися для здійснення одного або декількох злочинів, а також членом організованої групи на виконання її завдання (ч. 3 ст. 38).

Аналіз законодавства цих країн дозволяє поділити кримінально-правові ознаки організованих груп на такі, що стосуються кількості учасників, характеру змови, стійкості, мети створення чи діяльності та інших ознак.

Здебільшого, у КК зарубіжних держав організована група складається з двох і більше осіб, незважаючи на те, що формулювання цієї ознаки подекуди різне: група осіб, дві і більше особи. Лише у КК Латвійської Республіки кількісна ознака організованої групи складає більше двох осіб, тобто три і більше. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України організована група складається з трьох і більше осіб [15].

Стосовно характеру змови, то вона, відповідно до положень зарубіжного кримінального законодавства, відбувається заздалегідь (попередньо). У ч. 3 ст. 28 КК України ця ознака визначена подібно, але не як змова, а як попередня зорганізованість [15].

У КК усіх без винятку зарубіжних держав, які в Україні, серед ознак організованої групи виокремлюють стійкість.

Мета організованої групи в кримінальному законодавстві зарубіжних держав визначається по-різному: у Республік Молдова, Вірменія, Азербайджан метою створення організованої групи є вчинення одного чи декількох злочинів; у КК Грузії – вчинення декількох злочинів; у КК Киргизької Республіки – вчинення злочинів; у КК Латвійської Республіки – спільне вчинення злочинних діянь чи тяжкого або особливо тяжкого злочину. Відповідно ж до положень кримінального законодавства України, організована група створюється з метою вчинення двох і більше кримінальних правопорушень.

Серед інших ознак у КК зарубіжних держав виділяють: розподіл обов'язків (КК Латвійської Республіки). Ці ознаки безпосередньо пов'язані з розподілом функцій і ролей. Водночас у ч. 3 ст. 28 КК України визначені такі ознаки, як об'єднаність єдиним планом, відомим усім учасникам групи, та розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану.

Отже, вивчення окремих положень кримінального законодавства зарубіжних держав стосовно визначення поняття організованої групи свідчить про те, що ознаки цієї форми співучасті у КК України та зарубіжних держав здебільшого мають спільні риси. Тому її існування в українському кримінальному законодавстві є аргументованим з позиції позитивного досвіду зарубіжних держав. Між тим, у КК України необхідно переглянути положення відносно того, що організована група може складатися з трьох осіб, оскільки в більшості зарубіжних країн такі групу формують дві і більше особи. Крім того, необхідно чітко визначити, у якому вигляді в законі про кримінальну відповідальність України повинна існувати ця форма співучасті – як «організована група» чи «кримінальне правопорушення, вчинене організованою групою».

Наступною більш небезпечною формою співучасті є злочинна організація, яка передбачена в кримінальному законодавстві

різних зарубіжних держав, зокрема Республік Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Литва, Молдова, Таджикистан, Узбекистан, Естонії, Німеччини, Швейцарії тощо.

Насамперед слід зазначити, що в законодавстві одних держав визначено злочинну організацію (Азербайджан, Киргизія, Литва, Узбекистан), других – злочин, учинений таким об'єднанням (Вірменія, Казахстан), третіх – і злочинну організацію, і учинений нею злочин (Молдова, Таджикистан), четвертих – лише злочини, пов'язані зі створенням та участю в цих об'єднаннях (Швейцарія, Німеччина, Естонія, США). При цьому такі положення зустрічаються як в окремих статтях Загальної частини КК, так і в диспозиціях статей його Особливої частини.

У зарубіжному кримінальному законодавстві під злочинною організацією (злочинним співтовариством) розуміють: об'єднання злочинних груп у стійке співтовариство, діяльність якого заснована на розподілі між членами організації та її структурами функцій управління, забезпечення та виконання злочинних задумів з метою впливу на економічну та іншу діяльність фізичних і юридичних осіб або контролю за такою діяльністю в інших формах для отримання користі і реалізації економічних, фінансових чи політичних інтересів (ч. 1 ст. 47 КК Молдови) [11]; організацію, яка зберігає в таємниці свою побудову та особовий склад і яка переслідує мету вчинення насильницьких злочинів або збагачення злочинними засобами (ст. 260 тер. КК Швейцарії) [15]; злочинне співтовариство, що має стійкий характер і складається з трьох або більше осіб з розподілом між ними обов'язків, діяльність якого спрямована на вчинення злочинів першого ступеня або здійснення незаконного впливу на владу (ч. 1 ст. 255 КК Естонії) [6]; стійку організовану злочинну групу, що має на меті вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів або стійке об'єднання двох або більше організованих злочинних груп, створене з тією ж метою (ст. 34.4 КК Азербайджану) [4]; стійке, згуртоване об'єднання двох і більше осіб або груп, що попередньо зор-

ганізувалися для систематичного вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 5 ст. 31 КК Киргизії) [7]; стійке об'єднання, у якому для злочинної діяльності – вчинення одного або кількох тяжких або особливо тяжких злочинів – об'єднуються троє або більше осіб, які мають постійні зв'язки між собою, розподілені обов'язки або завдання (ч. 4 ст. 25 КК Литви) [8]; об'єднання двох або декількох злочинних груп, зорганізованих для неодноразового вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, у стійку організацію, діяльність якої ґрунтується на розподілі між членами співтовариства і його структурами функцій управління, забезпечення та виконання злочинної мети співтовариства (ч. 4 ст. 39 КК Таджикистану) [12]; попереднє об'єднання двох і більше організованих груп для заняття злочинною діяльністю (ч. 5 ст. 29 КК Узбекистану) [14].

У кримінальному законодавстві зарубіжжя злочин вважають учиненим злочинною організацією (злочинним товариством) у тому випадку, коли він скоєний: одним із членів такої організації в її інтересах або особою, яка не є членом злочинної організації, за дорученням цієї організації (ч. 2 ст. 47 КК Молдови) [11]; згуртованою групою, зорганізованою для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або об'єднанням організованих груп, створених з тією ж метою, а також якщо він вчинений членом (членами) такого співтовариства з метою виконання його злочинної мети, а також за завданням злочинного співтовариства особою, не визнаною її членом (ч. 4 ст. 41 КК Вірменії) [9]; учасником (учасниками) злочинного співтовариства (злочинної організації) для здійснення цілей цієї спільноти (організації), а також особою (особами), що не є учасником (учасниками) злочинного співтовариства (злочинної організації) за замовленням цієї спільноти (організації) (ст.34.5 КК Азербайджану) [4]; згуртованою організованою групою (організацією), створеною для здійснення тяжких або особливо тяжких злочинів, або об'єднанням організованих груп, створених з тією ж метою (ч. 4 ст. 31 КК Казахстану) [10];

членом (членами) такого співтовариства на виконання його злочинної мети, або за завданням злочинного співтовариства особою, що не є членом злочинного співтовариства (ч. 5 ст. 39 КК Таджикистану) [12].

Серед кримінально-правових ознак злочинних спільнот або організацій та учинених ними кримінальних правопорушень в українському та зарубіжному законодавстві виділяють кількісно-якісний склад об'єднання та його мету.

У КК України мінімальний кількісний склад об'єднання утворюють п'ять і більше осіб, а для злочинної спільноти – дві і більше структурні частини. Водночас у КК інших держав цю ознаку визначають на рівні: згуртованої групи або об'єднання організованих груп (ч. 4 ст. 41 КК Вірменії); стійкої організованої злочинної групи або стійкого об'єднання двох або більше організованих злочинних груп (ст. 34.4 КК Азербайджану); згуртованої організованої групи (організації) або об'єднання організованих груп (ч. 4 ст. 31 КК Казахстану); об'єднання злочинних груп у стійке співтовариство (ч. 1 ст. 47 КК Молдови); організації (ст. 260 КК Швейцарії); трьох або більше осіб з розподілом між ними обов'язків (ч. 1 ст. 255 КК Естонії); об'єднання двох і більше осіб або груп (ч. 5 ст. 31 КК Киргизії); трьох або більше осіб (ч. 4 ст. 25 КК Литви); об'єднання двох або декількох злочинних груп (ч.4ст.39 КК Таджикистану); об'єднання двох і більше організованих груп (ч. 5 ст. 29 КК Узбекистану).

Отже, у більшості випадків злочинна організація – це група осіб або організована група, яку зазвичай утворюють дві або три і більше особи, а також об'єднання таких груп. На підставі цього можна стверджувати, що мінімальний кількісний склад злочинної організації (злочинного співтовариства) визначається на рівні двох або трьох осіб. У разі ж об'єднання злочинних груп (організованих груп) ця кількість може сягати чотирьох або шести суб'єктів. Злочинні організації (спільноти), що складаються з декількох груп (організованих груп) у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, дещо схожі зі злочинними

організаціями, що складаються зі структурних частин у КК України.

На наш погляд, оптимальною мінімальною кількістю учасників злочинної організації є три особи, оскільки в такий спосіб можливо забезпечити ієрархічність об'єднання.

У законодавстві деяких держав злочин визнають учиненим злочинною організацією й тоді, коли його скоює одна особа: член такого співтовариства з метою виконання його злочинної мети, а також за завданням злочинного співтовариства особа, не визнана її членом (ч.4ст.41 КК Вірменії) [9]; один із членів такої організації в її інтересах або особа, яка не є членом злочинної організації, за дорученням цієї організації (ч. 2 ст. 47 КК Молдови) [11]; учасник злочинного співтовариства (злочинної організації) для здійснення цілей цієї спільноти (організації), а також особа (особи), що не є учасником (учасниками) злочинного співтовариства (злочинної організації) за замовленням цієї спільноти (організації) (ст. 34.5 КК Азербайджану) [4]; член (члени) такого співтовариства на виконання його злочинної мети, або за завданням злочинного співтовариства особа, що не є членом злочинного співтовариства (ч. 5 ст. 39 КК Таджикистану) [12].

Кримінальне правопорушення, учинене однією особою, можна визнати скоєним злочинною організацією лише в тому разі, якщо він охоплювався умислом інших співучасників. Його може вчинити як член цього об'єднання, так і інший учасник злочинної організації, що не вважається її членом. Крім того, він повинен відповідати загальній меті злочинної організації.

Метою створення та функціонування злочинної організації, на відміну від України, інші держави визнають: вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (ст.34.4 КК Азербайджану, ч. 4 ст. 41 КК Вірменії, ч. 4 ст. 31 КК Казахстану); вплив на економічну та іншу діяльність фізичних і юридичних осіб або контроль за такою діяльністю в інших формах для отримання користі і реалізації економічних, фінансових чи політичних інтересів (ч. 1 ст. 47 КК Молдови); вчинення насильницьких зло-

чинів або збагачення злочинними засобами (ст. 260 КК Швейцарії); вчинення злочинів першого ступеня або здійснення незаконного впливу на владу (ч. 1 ст. 255 КК Естонії); систематичне вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 5 ст. 31 КК Киргизії); злочинну діяльність – вчинення одного або кількох тяжких або особливо тяжких злочинів (ч.4ст.25 КК Литви); вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів та забезпечення і виконання злочинної мети співтовариства (ч. 4 ст. 39 КК Таджикистану); заняття злочинною діяльністю (ч. 5 ст. 29 КК Узбекистану).

Отож, у більшості зарубіжних держав метою злочинної організації є заняття злочинною діяльністю, тобто вчинення двох і більше злочинів, здебільшого найбільш небезпечної категорії (тяжкі або особливо тяжкі, насильницькі, злочини першого ступеня тощо). В окремих зарубіжних державах допускають створення злочинних організацій для вчинення й одного злочину. У КК України, з огляду на стійкість та можливу трансформацію злочинних об'єднань, злочинна організація – це форма співучасті, учасники якої вчинили два і більше злочини, у тому числі у складі менш небезпечних об'єднань (групи осіб за попередньою змовою чи організованої групи) [15].

Визначення мети злочинної організації чи злочину, вчиненого цим об'єднанням, як одержання неправомірної вигоди (фінансової або іншої матеріальної вигоди, отримання користі, реалізації економічних, фінансових чи політичних інтересів, збагачення злочинними засобами) є очевидним і передбачати її в якості обов'язкової кримінально-правової ознаки недоцільно. Крім того, зайвим виглядає обмеження мети діяльності злочинної організації неправомірною вигодою матеріального характеру, оскільки воно виключає можливість визнання об'єднання злочинною організацією, якщо його учасники вчинили злочин з іншою метою, або керувалися некорисливими мотивами.

Серед інших кримінально-правових ознак у зарубіжному кримінальному законодавстві виокремлюють: згуртованість

групи (ч.4 ст.41 КК Вірменії); згуртованість організованої групи (організації) (ч.4 ст.31 КК Казахстану); стійкість співтовариства, діяльність якого заснована на розподілі між членами організації та її структурами функцій управління, забезпечення та виконання злочинних задумів (ч. 1 ст. 47 КК Молдови); збереження в таємниці побудови та особового складу організації (ст. 260 КК Швейцарії); стійкий характер злочинного співтовариства та розподіл обов'язків між його учасниками (ч.1ст.255 КК Естонії); стійкість (ст.34.4 КК Азербайджану); стійкість, згуртованість та попередню зорганізованість (ч. 5 ст. 31 КК Киргизії); стійкість, постійні зв'язки та розподіл обов'язків або завдань між учасниками (ч. 4 ст. 25 КК Литви); стійкість, розподіл між членами співтовариства і його структурами функцій управління (ч. 4 ст. 39 КК Таджикистану).

Тобто серед інших ознак цих об'єднань (спільнот або організацій) чи учинених ними кримінальних правопорушень виділяють стійкість, згуртованість, розподіл функцій та ролей, попередню зорганізованість, структурованість. У КК України, на протигагу цим ознакам, у визначенні кримінального правопорушення, учиненого злочинною організацією, передбачені стійкість, ієрархічність, зорганізованість за попередньою змовою. Інші ознаки, що виокремлюють у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, на наш погляд, додатково характеризують злочинне об'єднання, а тому їх можна вважати факультативними або кримінологічними.

Отже, існування такої форми співучасті як злочинна спільнота або організація в українському кримінальному законодавстві є аргументованим з позиції позитивного досвіду зарубіжних держав, де вона визначена у формі злочинного об'єднання (спільнот або організацій), учиненого ним кримінального правопорушення, або ж і злочинного об'єднання і кримінального правопорушення, вчиненого його учасниками.

Між тим, у КК України необхідно переглянути положення відносно мінімального кількісного складу злочинної організації на рівні п'яти і більше осіб, оскільки в біль-

шості зарубіжних держав – це дві та три і більше особи.

Інші ознаки злочинної організації, передбачені ч. 4 ст. 28 КК України, такі як стійкість, ієрархічність, зорганізованість за попередньою змовою, мета вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів найбільш повно та об'єктивно характеризують ці об'єднання порівняно з аналогічними ознаками в зарубіжному кримінальному законодавстві.

Крім того, необхідно чітко визначити, у якому вигляді в законі про кримінальну відповідальність України повинна існувати ця форма співучасті – як «злочинна організація» чи «кримінальне правопорушення, учинене злочинною організацією».

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн діяльність учасників злочинних об'єднань криміналізується зазвичай у двох варіантах: 1) у межах кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак певних складів злочинів; 2) у межах самостійних складів злочинів. Поряд з цим у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн реалізовано обидва підходи до криміналізації вказаних діянь.

У світі найбільшого поширення набули моделі криміналізації створення злочинних об'єднань та участі в межах самостійних злочинів, комбінації яких залежать від кількості злочинних об'єднань та кримінально-правових норм, що встановлюють відповідні кримінально-правові заборони. Тобто встановлення кримінальної відповідальності за створення декількох злочинних об'єднань та участь у них: 1) в одній статті; 2) у декількох статтях, при цьому можливі такі комбінації: а) одному злочинному об'єднанню відповідає одна стаття; б) одному злочинному об'єднанню відповідає декілька статей; в) існують випадки, коли декілька різних злочинних об'єднань криміналізовано в одних і тих самих статтях.

На додаток до цього диференціація кримінальної відповідальності за ці злочини відбувається і в межах окремо взятої статті у таких формах:

1) відповідальність за всі суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання, встановлено в одній

частині певної статті, як правило, у частині першій. Причому в межах цього варіанту можна виокремити два підходи: перший – стосується випадків криміналізації лише одного діяння, пов'язаного зі злочинним об'єднанням; другий – стосується випадків криміналізації декількох таких діянь.

2) відповідальність за всі суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання, встановлено в різних частинах певної статті, як правило, у частині першій. Цей варіант конструювання також має свої різновиди, пов'язані з комбінуванням різних суспільно небезпечних діянь досліджуваних злочинів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що зустрічається і поєднання декількох варіантів диференціації кримінальної відповідальності, а також існують і різні підходи до криміналізації різних злочинних об'єднань у межах кримінального законодавства однієї країни.

Висновки

Таким чином, проведений компаративний аналіз свідчить, що одні й ті ж злочинні об'єднання в кримінальному законодавстві різних зарубіжних країн в одних випадках є дуже близькими за кримінально-правовою природою, а в інших – абсолютно різними. Поряд із цим у кримінальному законодавстві зарубіжних країн різні злочинні об'єднання позначаються не лише різними, але і єдиним (у межах юрисдикції однієї держави) узагальнюючим терміном (наприклад, злочинне об'єднання).

Криміналізація в одних країнах організованої групи, а в інших – злочинної організації частково обумовлюється врахуванням законодавцями цих країн рекомендацій різних міжнародних нормативно-правових актів – в одних випадках Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., а в інших – Рамкового рішення Ради ЄС про боротьбу з організованою злочинністю від 24 жовтня 2008 р. У зв'язку з цим поняття організованої групи, що застосовується у кримінальному законодавстві України не можна ототожнювати ні з організованими групами, ні зі злочинними організаціями,

про які згадується у вищезазначених міжнародних нормативно-правових актах. Натомість поняття організованої групи та злочинної організації, про які зазначено в цих документах, можна порівнювати лише зі злочинною спільнотою чи злочинною організацією, криміналізованою у ч. 4 ст. 28 та ст. 255 КК України.

Література

1. Демидова, Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2003. Єфремов, С. О. Організовані злочинні угруповання в теорії вітчизняного кримінального права. *Вісник Прокуратури*, 2002. № 5(17), с. 37–42.

2. Ковальчук, В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації. Львів: ЛьвДУВС. 2013.

3. Кримінальний закон Латвійської Республіки URL: <https://legalns.com/download/books/cons/latvia.pdf> (дата перегляду: 09.10.2024).

4. Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки. URL: https://web.archive.org/web/20150823233345/http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf (дата перегляду: 09.10.2024).

5. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/16426/212/ru/pdf> (дата перегляду: 09.10.2024).

6. Кримінальний кодекс Естонії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/16677> (дата перегляду: 09.10.2024).

7. Кримінальний кодекс Киргизстану. URL: https://web.archive.org/web/20160501064128/http://www.kenesh.kg/RU/Articles/7307-UGOLOVNYJ_KODEKS_KYRGYZSKOJ_RESPUBLIKI_v_red_ZKR_10_ot_1032012g.aspx (дата перегляду: 09.10.2024).

8. Кримінальний кодекс Литовської республіки URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-litovskoi->

[respubliki.pdf](#) (дата перегляду: 09.10.2024).

9. Кримінальний кодекс Республіки Вірменії. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата перегляду: 09.10.2024).

10. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата перегляду: 09.10.2024).

11. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/3003>. (дата перегляду: 09.10.2024).

12. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj197648.pdf> (дата перегляду: 09.10.2024).

13. Кримінальний кодекс Республіки Туркменістан URL: http://www.infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/ugolovnyi-kodeks-turkmeni_stana.html (дата перегляду: 09.10.2024).

14. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан. URL: <https://lex.uz/docs/111457> (дата перегляду: 09.10.2024).

15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата перегляду: 09.10.2024).

16. Кримінальний Кодекс Швейцарії від 21.12.1937 р. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20007> (дата перегляду: 09.10.2024).

17. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (дата перегляду: 09.10.2024).

18. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 211 с.

SUMMARY

In modern conditions, the association of people with the purpose of committing crimes is becoming increasingly widespread, which actualizes the need for their research. The purpose of the work is to compare the legal aspects of general and special types of criminal associations, criminal liability for the creation and participation in which is established by the legislation of Ukraine and other states. Based on the analysis of the recommendations on the criminalization of organized crime as expressed in the United Nations Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000 and the Framework Decision of the Council of the EU on Combating Organized Crime of October 24, 2008, singled out the peculiarities of the implementation of the provisions of these international normative and legal acts in the national legal systems of

different foreign countries. For a complete and objective study of the foreign experience of the criminalization of criminal organizations, a study of the criminal legislation of various types of legal systems was carried out. It was found that the term «organized group» used in the criminal legislation of Ukraine should not be equated with organized groups or criminal organizations mentioned in the specified international documents. At the same time, the terms «organized group» and «criminal organization» specified in these acts can be compared only with the criminal community or criminal organization criminalized in Part 4 of Art. 28 and Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: differentiation, criminal liability, creation or leadership, criminal community, criminal organization, as well as participation in them, comparative aspect.

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАГУВАННЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ НА ДИВЕРСІЙНІ АКТИ

КОЗЕНКО Олександр Олександрович - кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник Наукової лабораторії № 3 Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

ORCID:ID0000-0001-7619-484x

УДК 340.5:342.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.5>

У статті досліджуються механізми реагування на вчинення диверсійних актів, що дозволить зміцнити національну безпеку України та мінімізувати ризики, пов'язані з диверсійною діяльністю.

Вивчення можливостей розширення функціоналу загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні через інтеграцію наявних механізмів протидії диверсіям є не лише важливим науково-теоретичним завданням, а й нагальним практичним викликом.

Осмислення тероризму та диверсій як глобальної проблеми сучасності і з'ясування боротьби з ними є важливою гносеологічною задачею, що вимагає негайного розв'язання. Крім того, генезис цих явищ свідчить про їх значну трансформацію: змінюються форми здійснення терористичних та диверсійних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу злочинців, змінюються методи та особливості організацій цих протиправних дій та ін. Тероризм та диверсії також мають багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства - воєнними конфліктами різного ступеня інтенсивності.

Протягом багатьох років Україна розбудовувала загальнодержавну систему боротьби з тероризмом в Україні, яка має комплексний підхід до протидії терористичній діяльності. Однак специфіка сучасних загроз в умовах війни потребує удосконалення не тільки проти боротьби із терористичними загрозами, але й проти боротьби із диверсійними загрозами.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, боротьба з тероризмом, диверсійна діяльність, диверсії, боротьба з диверсіями, загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні.

Постановка проблеми

Сучасний безпековий ландшафт України характеризується високим рівнем загроз, що виникають у зв'язку з терористичною діяльністю та диверсійними актами. Ці загрози не лише підривають національну безпеку, але й створюють реальні небезпеки для життя та здоров'я громадян, руйнують критичну інфраструктуру, спричиняють економічні втрати. В умовах тривалої гібридної війни, яку веде російська федерація проти України, диверсійні акти стають важливим елементом дестабілізації внутрішньої ситуації в державі.

У той же час, протягом багатьох років Україна розбудовувала загальнодержавну систему боротьби з тероризмом в Україні, яка має комплексний підхід до протидії терористичній діяльності. Однак специфіка сучасних загроз, зокрема диверсій, потребує інтеграції повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом для забезпечення ефективного реагування на цей тип загроз. Більшість суб'єктів системи вже володіють компетенціями у сфері боротьби з диверсіями, але їхній потенціал часто залишається фрагментованим і несистемним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед учених, які досліджували сутність, природу, форми і методи боротьби тероризму та диверсій можна назвати таких дослідників за кордоном, як М. Абрамс, А. Бреннан, С. Гоерц, Б. Гоффман, Б. Дженкінс, Л. Дуган, М. Креншоу, Д. Фрейліч, М. Хамм, А. Хашим та ін. Велику увагу дослідженню тероризму приділяли й українські вчені, такі як В. Антипенко, О. Бардін, А. Деменко, В. Ємельянов, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, І. Мусієнко та ін.

У сучасних умовах в Україні має місце тенденція до збільшення кількості диверсійних та терористичних актів. Цю проблематику досліджували такі науковці: А.А. Музика, Є.В. Лашук, В.В. Сичевський, Є.І. Харитонов, Д.О. Олейніков, В.В. Бурега, Г.С. Берест, В.В. Літвін, Р.В. Мукоїда, А.І. Пясецький, М.В. Семикін, С.О. Солодовніков та М.В. Ушич.

Однак дослідження питання боротьби із диверсійними актами є актуальним та потребує удосконалення.

Метою і завданням дослідження здійснення аналізу повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом, які можуть бути адаптовані та застосовані для реагування на диверсійні акти, а також розгляд перспектив їхньої інтеграції в загальнодержавну систему боротьби з тероризмом в Україні.

Виклад основного матеріалу

Національна система боротьби з тероризмом в Україні має значний потенціал для інтеграції в неї механізмів протидії диверсійним актам. Дослідження демонструють, що диверсії як злочини проти національної безпеки мають схожі риси з терористичними актами. Обидва види злочинів передбачають використання вибухів, підпалів, знищення важливих об'єктів, а також загрожують життю та здоров'ю людей. Головна відмінність полягає в їхній меті: тероризм спрямований на створення атмосфери страху, тоді як диверсії мають конкретну руйнівну мету, наприклад, пошкодження критичної інфраструктури [1].

Диверсія та терористичний акт мають значну схожість за об'єктивними ознаками, водночас головною метою тероризму часто є створення атмосфери страху, тоді як диверсії мають чітко визначені цілі, пов'язані зі знищенням об'єктів або підривом економічної стабільності держави (наприклад, знищення інфраструктури) [2].

До суб'єктів боротьби з тероризмом в Україні належить широке коло державних органів, які вже мають значний досвід реагування на загрози національній безпеці. Наприклад, в умовах антитерористичної операції на Сході України відпрацьовано механізми взаємодії між Службою безпеки України, Національною поліцією та Збройними силами. Проте ці механізми потребують подальшого вдосконалення та інтеграції з системою боротьби з тероризмом [3].

Загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні має включати потужні механізми протидії диверсіям, які вже частково реалізуються окремими суб'єктами цієї системи. Наприклад, досвід антитерористичної операції на сході України демонструє необхідність оновлення законодавчої бази та впровадження ефективних механізмів взаємодії між силовими структурами та населенням [4].

Впровадження кращих практик інших країн (зокрема, у питаннях моніторингу фінансування тероризму та диверсій, управління кризовими ситуаціями) може суттєво зміцнити українську систему боротьби з цими загрозами. Наприклад, міжнародна співпраця та обмін інформацією здатні підвищити ефективність дій українських спецслужб [5].

Таким чином, в умовах повномасштабної воєнної агресії російської федерації в Україні одним із пріоритетних завдань спеціальних служб, правоохоронних органів та військових формувань України є протидія ворожим диверсійно-розвідувальним силам, виявлення та припинення дій осіб, причетних до розвідувально-підривної, терористичної, диверсійної діяльності.

Заходи з пошуку та виявлення осіб, які можуть бути причетними до диверсійно-розвідувальних сил противника, у тому числі за результатами вчинення диверсій, терорис-

тичних актів, ракетних ударів, атак БПЛА тощо, здійснюються переважною більшістю суб'єктів боротьби з тероризмом, при цьому, повноваження та функції суб'єктів по виконанню ними заходів з пошуку та виявлення осіб, які можуть бути причетними до диверсійно-розвідувальних сил противника, не визначені законодавчими або нормативно-правовими актами України.

Наразі функцію з протидії диверсійній діяльності виконує загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні. У той же час загальнодержавна система протидії диверсійній діяльності в Україні наразі відсутня.

Водночас, переважна більшість суб'єктів боротьби з тероризмом уже здійснює боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами та протидіє диверсійним проявам.

Зокрема, відповідно до абзацу 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на Антитерористичний центр при Службі безпеки України покладається підготовка, організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій, діяльності уповноважених підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом та Антитерористичного центру при Службі безпеки України, що полягає в здійсненні ними в умовах безпосереднього підвищеного ризику для життя та здоров'я заходів (у тому числі силових) з протидії незаконним збройним (воєнізованим) формуванням (групам), терористичним організаціям (групам), розвідувально-диверсійним групам, припинення терористичних актів і кримінальних правопорушень, вчинюваних із терористичною метою, участі в забезпеченні режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення (оперативно-бойова діяльність) [6].

Державна прикордонна служба України має право ліквідації диверсійно-розвідувальних груп (п. 38 ч. 1 ст. 20 «Про Державну прикордонну службу України») [7].

Національна поліція України здійснює у взаємодії зі Збройними силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту,

Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) (п. 34 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію») [8].

Національна гвардія України бере участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника), припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності (п. 10 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України») [9].

Сили територіальної оборони беруть участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями (п. 11 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву») [10].

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України - спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних сил України, призначене для участі в протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах та на яке додатково покладаються завдання щодо участі в боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України (ст. 1, 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України», ст. 23 Закону України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних сил України») [11, 12].

Військові частини і підрозділи Збройних сил України, залучені до посилення охорони державного кордону України, можуть використовуватися для участі в проведенні пошуку порушників законодавства про державний кордон України, диверсійних або розвідувальних груп іноземних держав, припинення збройних та інших провокацій на державному кордоні України (ч. 4 ст. 27-2 Закону України «Про державний кордон»).

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних сил України, інших утворених

відповідно до законів України військових формувань за рішенням Головнокомандувача Збройних сил України запобігають переходу через державний кордон України диверсійно-розвідувальних сил, збройних формувань іноземних держав та воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законами України (ч. 1 ст. 27-3 Закону України «Про державний кордон України») [13].

Підрозділи Повітряних сил Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, органів НПУ, СБУ та ДПСУ відповідно до компетенції здійснюють заходи щодо протидії диверсійним проявам і запобігання терористичним актам (абзац 2 ч. 1 ст. 19 Повітряного кодексу України) [14].

Кабінет Міністрів України організовує розроблення і затверджує державний план взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади на випадок вчинення диверсій, забезпечує тренування (навчання) за цим планом (ст. 22 Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»).

Правоохоронні органи беруть участь у проведенні оцінки загрози вчинення диверсії (ст. 23 Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»).

Центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне управління, та Національна академія наук України відповідно до своєї компетенції беруть участь у проведенні оцінки загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів та у визначенні проектною загрози (ст. 24 Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»).

Державна інспекція ядерного регулювання України бере участь у проведенні оцінки загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів та визначенні проектною загрози (ст. 25 Закону

України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»).

Місцеві державні адміністрації, на території яких розміщені ядерні установки і об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, та (або) проходять маршрути перевезень ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, відповідно до своєї компетенції організовують розроблення та затверджують територіальні (регіональні) плани взаємодії всіх утворених відповідно до законів України озброєних формувань, що знаходяться на їх території, які можуть бути використані в разі вчинення диверсій (ст. 26 Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання») [15].

Отже, фактично існує система суб'єктів боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, діяльність яких у сфері протидії диверсійним проявам потребує законодавчого унормування, зокрема, визначення головного суб'єкта (координатора) такої діяльності тощо.

Враховуючи вищевикладене, вбачається доцільним інтегрувати завдання боротьби з диверсіями до єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків.

Запропонована ініціатива суттєво розширить та покращить функціональні можливості суб'єктів боротьби з тероризмом у всіх їх формах та дозволила б створити правову систему протидії та реагування на диверсії, які відповідатимуть характеру й масштабам актуальних на період дії воєнного стану та післявоєнний період диверсійних загроз.

Крім того, вказане інтегрування дозволило б на повноцінній правомірній основі залучати сили і засоби суб'єктів боротьби з тероризмом до протидії та реагування на диверсійні загрози в межах їх повноважень, залежно від того чи іншого рівня терористичних чи диверсійних загроз.

Такі ініціативи доцільно реалізувати шляхом внесення змін до законодавства, зо-

крема до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», визначивши Антитерористичний центр при Службі безпеки України координатором суб'єктів протидії диверсійній діяльності та системно унормувати повноваження відповідних суб'єктів, залучення сил та засобів тощо.

Також визначення Антитерористичного центру при Службі безпеки України забезпечить:

злагодженість дій, адже більшість суб'єктів боротьби з тероризмом уже мають відповідні повноваження для реагування на диверсії, проте відсутність чіткої координації між ними призводить до дублювання функцій, недостатньої обізнаності про реальний стан загрози, як наслідок, зниження ефективності заходів;

системне унормування повноважень, адже в чинній нормативній базі України спостерігаються правові колізії у визначенні повноважень протидії диверсіям;

раціональне використання ресурсів, що дозволить оптимально розподіляти сили та засоби між суб'єктами протидії диверсіям, залежно від конкретної ситуації. Залучення різних структур має відбуватися відповідно до їхньої спеціалізації та ресурсних можливостей, що зменшить навантаження на окремі органи та забезпечить більш ефективну реалізацію завдань;

ефективне здійснення міжнародної співпраці, адже чимало країн визначають спеціалізовані центри координаторами в боротьбі з тероризмом і диверсіями. Наприклад, у США таким органом є Національний центр боротьби з тероризмом (НСТС), який забезпечує інтеграцію інформації від усіх суб'єктів безпеки та розробку стратегій реагування. Застосування такого підходу в Україні через Антитерористичний центр при Службі безпеки України сприятиме ефективнішій боротьбі з диверсіями.

Висновки

Аналіз механізмів боротьби з тероризмом і диверсіями в Україні дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, тероризм і диверсії мають значну схожість, що обґрунтовує необхідність інтеграції механізмів

боротьби з ними в єдину загальнодержавну систему. Такий підхід сприятиме більш ефективному використанню ресурсів та підвищенню якості реагування на ці загрози.

По-друге, роль Антитерористичного центру при Службі безпеки України як координатора дій у сфері протидії диверсіям є надзвичайно важливою для забезпечення злагодженості між усіма суб'єктами боротьби. Це дозволить уникнути дублювання функцій і ефективно залучати сили й засоби для оперативного реагування.

Третім важливим аспектом є необхідність оновлення законодавчої бази для усунення правових колізій у кваліфікації терористичних актів і диверсій, а також системного унормування повноважень суб'єктів такої боротьби.

І, зрештою, інтеграція механізмів боротьби з диверсіями в загальнонаціональну систему боротьби з тероризмом в Україні є необхідною для підвищення ефективності в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, що дозволить забезпечити стабільність держави.

Література

1. Ляшенко Д.В., Коваль А.І. Диверсія як злочин проти основ національної безпеки України: сучасний стан та напрями протидії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. №1(9). 2015. С. 198–203.
2. Петров І.М. Система заходів попередження терористичних актів та диверсій: досвід і виклики. *Наукові записки. Серія «Юридичні науки»*. Вип. 1. 2019. С. 27–34.
3. Швець Г.В., Чумак О.І. Організаційно-правові засади боротьби з тероризмом в умовах гібридної війни. *Юридична наука*. №6. 2020. С. 45–52.
4. Біліченко В.В. Принципи боротьби з тероризмом в Україні. *Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 95–98.
5. Гаврилюк І.В. Антитерористична діяльність в умовах сучасних гібридних загроз. *Вісник Національного університету оборони України*. №4. 2017. С. 73–79.

6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-15#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

9. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-15#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

10. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-15#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

11. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

12. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

13. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

14. Повітряний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

15. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19.10.2000 № 2064-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

Oleksandr Kozenko,

candidate of Juridical Sciences, candidate for the degree of doctor of law, Chief researcher of the scientific laboratory № 3 of the Scientific and Organizational Centre of the National Academy of the Security Service of Ukraine, ORCID: ID0000-0001-7619-484x, kozenko.lawyer@ukr.net

EXTENSION OF THE MECHANISMS OF RESPONSE OF THE NATIONAL SYSTEM OF COUNTER-TERRORISM IN UKRAINE TO ACTS OF SABOTAGE

The article examines the mechanisms for responding to acts of sabotage, which will strengthen Ukraine's national security and minimise the risks associated with sabotage activities.

Studying the possibilities of expanding the functionality of the national counterterrorism system in Ukraine through the integration of existing mechanisms for countering sabotage is not only an important scientific and theoretical task, but also an urgent practical challenge.

Understanding terrorism and sabotage as a global problem of our time and clarifying the fight against them is an important epistemological task that requires immediate solution. In addition, the genesis of these phenomena indicates their significant transformation: the forms of terrorist and sabotage acts are changing, there is a shift in the targeted influence of criminals, methods and features of organisations of these unlawful acts are changing, etc. Terrorism and sabotage also have a lot in common with other forms of social protest and violence, such as military conflicts of varying degrees of intensity.

For many years, Ukraine has been developing a nationwide system of counter-terrorism in Ukraine, which has a comprehensive approach to countering terrorist activities. However, the specificity of modern threats in the context of war requires improvement not only in combating terrorist threats but also in combating sabotage threats.

Key words: terrorism, terrorist activity, counter-terrorism, sabotage, sabotage, counter-sabotage, national system of counter-terrorism in Ukraine.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДНК-АНАЛІЗУ В УКРАЇНІ

ЮХНО Олександр Олександрович - професор кафедри криміналістики та судової експертології, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

ЗАЯЦЬ Дмитро Дмитрович - доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології, кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-2196-6301>

УДК 343.983.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.6>

Генетичні дані людини потребують особливого правового захисту. У законодавстві кожної демократичної країни мають бути закріплені ефективні механізми, які забезпечують дотримання розумного балансу між інтересами суспільства у справі протидії злочинності та повагою до приватного і сімейного життя особи. Інструменти криміналістичного ДНК-аналізу в розслідуванні злочинів є ефективними лише за умови належного правового регулювання. У зв'язку з цим у статті визначено деякі проблеми правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в кримінальному процесі України. Запропоновано шляхи їх вирішення з урахуванням європейських стандартів забезпечення права на повагу до приватного і сімейного життя у зв'язку з одержанням, зберіганням та використанням зразків біологічного матеріалу і генетичних даних у кримінальному провадженні та в цілях державної реєстрації геномної інформації людини. У кримінальному процесі України необхідно закріпити додаткові гарантії забезпечення засади невтручання у приватне життя щодо використання технологій ДНК-аналізу. Є потреба законодавчо визначити правила зберігання біологічних зразків і геномної інформації в кримінальному провадженні з дієвими гарантіями захисту від розголошення та чіткими строками зберігання. Вимога щодо знищення біологічного матеріалу та ДНК-профілів

ідентифікованих осіб, які не є підозрюваними, обвинуваченими та не були в подальшому засуджені, наблизить вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство до європейських стандартів. Включення до КПК України окремої статті щодо молекулярно-генетичних досліджень із визначенням особливостей одержання та зберігання зразків біологічного матеріалу для ДНК-аналізу, додаткових засобів захисту генетичних даних, а також особливостей проведення експрес-досліджень ДНК і молекулярно-генетичної експертизи, сприятиме поліпшенню стану правового регулювання зазначеної сфери.

Ключові слова: кримінальне провадження, ДНК-аналіз, криміналістична техніка, біологічні зразки, державна реєстрація геномної інформації людини.

Постановка проблеми

Ефективність технологій криміналістичного ДНК-аналізу у вирішенні завдань з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень демонструє постійне зростання. Загальновідомими є надзвичайна точність результатів ідентифікації особи за ДНК та результативність електронних криміналістичних реєстрів (баз даних) генетичних даних людини. Разом з цим геномна інформація людини відноситься до чутливих персональних даних, які потребують особливого правового захисту. У законодавстві

кожної демократичної країни мають бути закріплені ефективні механізми, що забезпечують дотримання розумного балансу між інтересами суспільства у справі протидії злочинності та повагою до приватного і сімейного життя особи. У зв'язку з цим інструменти криміналістичного ДНК-аналізу в розслідуванні злочинів є ефективними лише за умови належного правового регулювання.

Україна йде шляхом інтеграції до Європейського Союзу. Тому для неї особливо важливим є впровадження профільного законодавства щодо використання ДНК-аналізу в діяльності правоохоронних органів. Це набуває додаткової актуальності в умовах надання відсічі російській збройній агресії, коли сучасні засоби і методи молекулярно-генетичних досліджень є незамінними у вирішенні завдань щодо розслідування воєнних злочинів та ідентифікації жертв війни.

Зазначені обставини засвідчують актуальність наукових досліджень, спрямованих на вивчення сучасного стану нормативно-правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні й розроблення пропозицій з удосконалення чинного законодавства в цьому контексті.

Стан дослідження проблеми

Проблеми правового регулювання ДНК-аналізу в правоохоронній діяльності були предметом наукових досліджень вітчизняних науковців. Зокрема, Н. Ахтирська, В. Білоус, Р. Степанюк, В. Кікінчук, І. Пиріг, В. Плетенець, В. Приловський, Н. Мартиненко, Д. Степанюк, Б. Гамалюк, І. Ходирева та ін. розглядали окремі питання правового регулювання ДНК-аналізу в кримінальному процесі та в галузі державної реєстрації геномної інформації людини, сформулювавши низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства. Також у працях О. Легкої, Б. Довгань, Т. Михайліни, Т. Тарасевич, О. Калітенко, Г. Крушельницької та ін. досліджувались міжнародні стандарти захисту прав людини в контексті молекулярно-генетичних досліджень і баз даних ДНК. Крім того, суттєву увагу в наукових дослідженнях

Л.О. Басюк, С.О. Коропецької, П.Є. Антонюк, А.О. Антощука, О.В. Капліної, Р.В. Куцого, А.В. Мельниченко, В.І. Галагана, О.В. Козака, О.В. Лускатова, В.В. Рогальської, А.І. Терещенко, М.Г. Щербаковського, А.М. Проценко, А.Е. Волкової та ін. приділено одержанню біологічних зразків для експертизи.

Разом з цим законодавчі новації щодо державної реєстрації геномної інформації людини та необхідність гармонізації вітчизняного законодавства зумовлюють потребу проведення подальших досліджень щодо проблем правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення проблемних питань правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в кримінальному процесі України та шляхів їх вирішення. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: виокремити основні європейські стандарти забезпечення права на повагу до приватного і сімейного життя у зв'язку з одержанням, зберіганням та використанням зразків біологічного матеріалу і генетичних даних у кримінальному провадженні та в цілях державної реєстрації геномної інформації людини; встановити прогалини в нормативно-правовому регулюванні ДНК-аналізу в кримінальному процесі України; визначити шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням технологій ДНК-аналізу в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Донедавна в Україні не існувало окремих правових норм, що стосуються використання ДНК-аналізу у сфері кримінальної юстиції. Вітчизняна база даних ДНК, яка була створена в Експертній служби МВС України, функціонувала на підставі відомчого наказу, присвяченого криміналістичним облікам. Такий підхід не дозволяв ефективно наповнювати відповідний банк даних, оскільки поміщення до нього ДНК-профільів ідентифікованих осіб, навіть засуджених за

вчинення тяжких злочинів, було можливим тільки за їхньою згодою. Тому база даних ДНК тривалий час наповнювалась переважно за рахунок слідів біологічного походження невідомих слідству осіб, а можливості автоматичного пошуку збігів були вкрай обмеженими.

У лютому 2023 року набув чинності Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [1], який визначив правові засади обробки генетичних даних людини в криміналістичних цілях. На виконання вимог цього закону також було впроваджено низку підзаконних нормативних актів Кабінету Міністрів України й окремих міністерств та відомств щодо порядку проведення державної реєстрації геномної інформації людини та збору зразків біологічного матеріалу. Ці важливі події відбулись уже під час війни, а отже, сприяють не тільки поліпшенню стану правового регулювання ДНК-аналізу, а й підвищенню ефективності національної бази даних ДНК у вирішенні масштабних завдань з ідентифікації загиблих, пошуку зниклих безвісти людей, розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів тощо. Але варто звернути увагу і на окремі прогалини законодавства та визначити шляхи його подальшого вдосконалення.

Безумовно, законодавчі новації в галузі державної реєстрації геномної інформації в умовах воєнного стану є актуальними, адже створення повноцінного банку даних генетичних ознак людини сприятиме оперативному вирішенню важливих завдань розслідування, а також, за умови дотримання вимог технічного захисту інформації, дозволить розширити можливості міжнародного співробітництва щодо обміну геномною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями [2, с. 75]. Проте для досягнення цих цілей необхідно узгодити внутрішнє законодавство, а також гармонізувати його до європейських правових стандартів.

Під час формування правової бази варто враховувати, що в процесі ДНК-аналізу досліджують зразки біологічного матеріалу, внаслідок чого отримують геномну інформацію (генетичні дані) особи. Біологічним ма-

теріалом є клітини тіла людини, а геномною інформацією – ДНК-профіль. Відповідно потребують регулювання питання одержання та зберігання біологічних зразків, обсяги їх допустимого дослідження, а також зберігання та використання геномної інформації.

Науковці, які досліджували правове регулювання цієї сфери, погоджуються в оцінках щодо його недостатності. При цьому слід розмежовувати правове регулювання державної реєстрації геномної інформації та правове регулювання використання ДНК-аналізу в кримінальному провадженні. Якщо перша галузь, як було зазначено вище, одержала правову основу з прийняттям профільного закону, то друга – залишається майже не врегульованою. Таке становище не можна визнати задовільним, адже профільний закон про державну реєстрацію геномної інформації вміщує чимало положень, які посилаються на КПК України, у якому, у свою чергу, спеціальних норм з цього приводу немає.

Науковці відзначають, що з ухваленням Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» необхідно внести зміни та доповнення до КПК України з метою узгодження положень цих нормативно-правових актів задля забезпечення належного рівня функціонування національної бази даних ДНК. Це насамперед стосується вдосконалення процедури одержання зразків для молекулярно-генетичного дослідження. Потрібно визначити підстави їх одержання; розрізнити окремі види зразків, упорядкувати добровільне та примусове їх одержання, визначити строки зберігання біологічного матеріалу та порядків його знищення [3, с. 246].

Видається, що вищевказані пропозиції залишаються актуальними. У КПК України немає окремих норм щодо зразків для ДНК-аналізу та молекулярно-генетичної експертизи (дослідження). Відповідно існують суттєві проблеми з практичною реалізацією завдань розслідування. Наприклад, у КПК України не встановлено порядку отримання зразків від трупа для проведення молекулярно-генетичної експертизи, що створює ситуації неможливості збирання доказів сторонами кримінального про-

вадження та забезпечення їх допустимості [4, с. 212]. Це суттєво ускладнює можливість ДНК-ідентифікації жертв війни. Бракує конкретики і щодо інших різновидів зразків і способів їх отримання. Як наслідок, у практичній діяльності можливі порушення, пов'язані з надмірним втручанням у процесі одержання біологічних зразків. Також законодавчо не визначено правила зберігання біологічних зразків і геномної інформації, що може призвести до недотримання вимог щодо захисту генетичних даних від розголошення, а також створює ситуацію правової невизначеності в контексті строків їх зберігання.

Враховуючи європейські стандарти поведіння з біологічним матеріалом і геномною інформацією, у вітчизняному законодавстві варто визначити строки зберігання генетичних даних, які є пропорційними ступеню тяжкості кримінального правопорушення та меті використання баз даних ДНК [5, с. 122]. Неприпустимість безстрокового зберігання щодо незасуджених осіб є важливим правилом, прийнятим у демократичному суспільстві. Але в КПК України не встановлено вимог щодо знищення біологічного матеріалу та ДНК-профілів осіб, які не є підозрюваними, обвинуваченими та не були в подальшому засуджені. Цей аспект потрібно врахувати в правотворчій діяльності.

Геномна інформація людини є надзвичайно чутливим різновидом персональних даних. Її визначають як персональні дані людини, основним носієм яких є ДНК, що містить відомості про розвиток та функціонування організму індивіда та використовується для ідентифікації особи [6, с. 8]. Разом з цим, як слушно відзначено Н. Мартиненко, ДНК-інформація особи, на відміну від інших її ознак, що індивідуалізують, не охоплюється повністю поняттям персональних даних, а виходить за межі цього визначення. З молекулою ДНК, крім її індивідуальності, пов'язана й інша її основна властивість – спадковість як засіб передачі. Сучасні методи дослідження ДНК дозволяють отримувати не тільки ідентифікаційну генетичну інформацію про конкретного індивіда, а й низку значущих відомостей про ознаки його

біологічних родичів, які можуть передаватися в спадок [7, с. 69]. У зв'язку з цим збір і накопичення генетичних даних людини може межувати з порушенням прав людини [8, с. 195], особливо щодо права на повагу до приватного і сімейного життя. Як відзначено, право на використання геномної інформації людини та право на захист персональних даних співвідносяться як взаємозалежні: існування першого є не виправданим без суворого дотримання другого. Право на використання геномної інформації людини не порушує право на захист персональних даних, якщо таке використання чітко регламентоване законом із застосуванням основоположних міжнародно-правових постулатів [9, с. 44]. А отже, правила поведіння зі зразками біологічного матеріалу та генетичними даними особи повинні бути більш суворими, ніж щодо інших персональних даних. Але у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві ця особливість не враховується, що потребує змін.

У кримінальних провадженнях проводять велику кількість молекулярно-генетичних експертиз. Результати багатьох з них мають лише орієнтуюче значення, і в подальшому необхідності в зберіганні залишків об'єктів дослідження й отриманої інформації немає. Яскравим прикладом такої ситуації є масована перевірка значної кількості осіб на предмет причетності до злочину за виявленим на місці події чи на тілі та одязі потерпілої особи біологічним слідом. Внаслідок такої перевірки більшість осіб, яких перевіряли, виявляються не причетними до злочину. Але їхні ДНК-профілі зберігають у матеріалах кримінального провадження. Як видається, безпосередньо в КПК України доцільно визначити щонайменше вимогу щодо знищення одержаних біологічних зразків і генетичних даних, якщо вони не потрібні для подальшого вирішення справи.

Окремої уваги в рамках предмета цього дослідження заслуговують нещодавно прийняті Верховною Радою України зміни та доповнення до КПК України щодо висновків спеціаліста (законопроект № 10075). Ст. 71 КПК України доповнено пунктом, згідно з яким спеціалісти зможуть надава-

ти довідки і висновки, у тому числі щодо ідентифікації особи. Вочевидь, зазначена законодавча новація має безпосереднє відношення до криміналістичного ДНК-аналізу, оскільки спеціалісти-криміналісти сьогодні оснащені приладами експрес-аналізу ДНК ANDE, які активно використовують у роботі щодо ідентифікації тіл загиблих внаслідок бойових дій і обстрілів цивільної інфраструктури [10]. Тому варто наголосити на необхідності розроблення правил захисту генетичних даних ще й у зв'язку з діяльністю спеціалістів-криміналістів. Обладнання для швидкого ДНК-тестування дозволяє в автоматичному режимі встановити ДНК-профіль особи. Використовувати цю техніку можна поза експертною лабораторією, що дозволяє виконувати масштабні завдання з ідентифікації масштабних жертв війни. Крім того, експрес-аналіз ДНК може бути корисним у контексті проведення масових перевірок ДНК-профілів і наповнення бази даних ДНК.

Зазначені технічні новації в галузі криміналістичного ДНК-аналізу не тільки розширюють практичні можливості правоохоронних органів, але і потребують належного правового регулювання. У зв'язку з цим видаються слушними пропозиції науковців щодо застосування комплексного підходу до цього питання. Так, пропонується доповнити до КПК України окремими нормами щодо способів одержання певних видів біологічних зразків для ДНК-аналізу, визначення обсягу допустимого молекулярно-генетичного дослідження, додаткових засобів захисту генетичних даних від розголошення, правил проведення масового ДНК-тестування для розкриття особливо тяжкого злочину [11, с. 137]. Вважаємо, що включення до КПК України окремої статті щодо молекулярно-генетичних досліджень із визначенням особливостей одержання та зберігання зразків біологічного матеріалу для ДНК-аналізу, додаткових засобів захисту генетичних даних, також особливостей проведення експрес-досліджень ДНК та молекулярно-генетичної експертизи, сприятиме поліпшенню стану правового регулювання цієї сфери, заповнивши прогалини кримінального процесуального законодавства.

Висновки

У нинішніх умовах молекулярно-генетичні дослідження зразків біологічного матеріалу людини відносяться до числа найефективніших методів ідентифікації особи під час розслідування кримінальних правопорушень. Водночас генетичні дані є не просто одним із різновидів персональних даних, а потребують особливого правового захисту, оскільки дослідження ДНК може надати інформацію не тільки про особу, а й про її родичів. Тому в кримінальному процесі України необхідно закріпити додаткові гарантії забезпечення засади невторчання в приватне життя у зв'язку із використанням технологій ДНК-аналізу в розслідуванні.

Існує потреба законодавчо визначити правила зберігання біологічних зразків і геномної інформації в кримінальному провадженні з дієвими гарантіями захисту від розголошення та чіткими строками зберігання. Вимога щодо знищення біологічного матеріалу та ДНК-профілів ідентифікованих осіб, які не є підозрюваними, обвинуваченими та не були в подальшому засуджені, наблизить вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство до європейських стандартів.

Включення до КПК України окремої статті щодо молекулярно-генетичних досліджень із визначенням особливостей одержання та зберігання зразків біологічного матеріалу для ДНК-аналізу, додаткових засобів захисту генетичних даних, а також особливостей проведення експрес-досліджень ДНК і молекулярно-генетичної експертизи, сприятиме поліпшенню стану правового регулювання зазначеної сфери.

Література

1. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>
2. Легка О. Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2022. Вип. 2 (72). С. 71-76.

3. Степанюк Р. Л., Кікінчук В. В. Напрями вдосконалення правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні в контексті інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (97). С. 234-249. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.21>.

4. Басюк Л. О. Отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) для експертизи у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 208-213.

5. Степанюк Д. Р. Правові засади криміналістичного ДНК-аналізу й удосконалення законодавства України. *Наше право*. 2023. № 3. С. 118-124. DOI 10.32782/NP.2023.3.17

6. Довгань Б. В., Михайліна Т. В. Геномна інформація людини та її значення для ДНК-аналізу: правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 1. С. 5-9.

7. Мартиненко Н. Проблеми нормативного регулювання державної реєстрації геномної інформації людини. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2023. № 2 (2). С. 68-79.

8. Гамалюк Б. М., Ходирєва І. Т. Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2. С. 190-201.

9. Михайліна Т. В., Довгань Б. В. Геномна інформація людини: правові проблеми використання та протидії дискримінації за генетичними ознаками. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т 1. С. 39-45.

10. Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В., Шульга О. О. Технологія швидкісного встановлення ДНК-профілю – Rapid DNA. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 150-156. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.22>

11. Stepaniuk, R., Kikinchuk, V., Pyrih, I., Pletenets, V., & Prylovskiy, V. (2022). Multifaceted approach to legislative regulation for using DNA analysis in criminal proceedings of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(50), 130-139. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.13>.

Oleksandr Yukhno,

Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Science, Doctor of Law, Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs
<https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

Dmytro Zayats,

Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, Criminalistics and Forensics, PhD in Law, Associate Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs
<https://orcid.org/0000-0002-2196-6301>

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF FORENSIC DNA ANALYSIS IN UKRAINE

Human genetic data requires special legal protection. The legislation of every democratic country should provide for effective mechanisms to ensure that a reasonable balance is struck between the public interest in combating crime and respect for the private and family life of individuals. The tools of forensic DNA analysis in the investigation of crimes are effective only if they are properly regulated by law. In this regard, the authors of the article identify some problems of legal regulation of forensic DNA analysis in the criminal procedure of Ukraine. The authors propose ways to resolve them, taking into account the European standards of ensuring the right to respect for private and family life in connection with the receipt, storage and use of biological material samples and genetic data in criminal proceedings and for the purposes of state registration of human genomic information. The criminal procedure of Ukraine needs to include additional guarantees of non-interference with privacy in relation to the use of DNA analysis technologies. There is a need to legislate the rules for the storage of biological samples and genomic information in criminal proceedings with effective guarantees of protection against disclosure and clear storage periods. The requirement to destroy biological material and DNA profiles of identified persons who are not suspects, accused or subsequently convicted will bring the national criminal procedure legislation closer to European standards. The inclusion in the CPC of Ukraine of a separate article on molecular genetic research, defining the specifics of obtaining and storing biological material samples for DNA analysis, additional means of protecting genetic data, as well as the specifics of conducting rapid DNA testing and molecular genetic expertise, will help improve the state of legal regulation of this area.

Keywords: criminal proceedings, DNA analysis, forensic techniques, biological samples, state registration of human genomic information.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

КОЛОТ *Наталія* - аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6305-5572>

УДК: 343.137.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.7>

У статті досліджено окремі питання забезпечення прокурором реалізації засади законності під час закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Встановлено, що серед практиків та теоретиків у сфері кримінального процесу обговорюється питання того, що закриття провадження можна сприймати як негативний результат розслідування, оскільки фактично особа не притягнута до кримінальної відповідальності в суді. Проаналізовано думки науковців та зроблено висновок про те, що закриття кримінального провадження необхідно розглядати як одну з правомірних форм закінчення досудового розслідування, що є рівнозначною іншим формам закінчення досудового розслідування. Зроблено висновок, що прокурор, здійснюючи свої повноваження з нагляду за дотриманням законності під час досудового розслідування, в обов'язковому порядку має контролювати процес закриття кримінального провадження. Запропоновано встановити поточний прокурорський контроль під час досудового розслідування, вивчати матеріали кримінального провадження, надавати вказівки тощо, що допоможе йому швидко, правильно та законно прийняти рішення про законність винесеної постанови про закриття кримінального провадження. Запропоновано передбачити можливість направлення прокурору копії постанови слідчого, дізнавача щодо закриття кримінального провадження не після прийняття відповідного рішення, а на етапі складання проекту відповідної постанови, що допоможе змістити акцент про-

курорського нагляду з наступного контролю на попередній, чим зосередити перевірку на стадії прийняття рішення представниками сторони обвинувачення, а не постфактум. Акцентовано увагу на тому, що у разі застосування такої форми закінчення як закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не було повідомлено про підозру, актуальним є питання дотримання строків досудового розслідування. Запропоновано запровадити обов'язок прокурора за 5 днів до закінчення строку перевірки законності постанови слідчого (дізнавача) про закриття кримінального провадження, доповідати керівнику прокуратури про стан розгляду такої постанови та прийняті ним результати, що сприятиме організованості проведення як попереднього, так і наступного прокурорського нагляду, підвищенню рівня ефективності процесуального керівництва та нагляду за законністю.

Ключові слова: прокурор, слідчий, законність, прокурорський нагляд, прокурорський контроль, процесуальне керівництво, закриття кримінального провадження.

Постанова проблеми

Забезпечення законності кримінального провадження є вкрай важливим під час винесення рішень уповноваженими суб'єктами. Особливого значення має законність рішень остаточних, на кшталт рішення про закінчення досудового розслідування. Завершення стадії кримінального провадження передбачає зміну статусів окремих учасників, наближення до вирішення кримінального

процесу по суті, визнання сукупності доказів достатньою для прийняття остаточного рішення. Наразі актуальним є забезпечення законності закінчення досудового розслідування у формі закриття кримінального провадження. Важливу роль у гарантуванні законності рішення про закриття кримінального провадження відіграє прокурор. Розгляд забезпечення законності закриття кримінального провадження як форми закінчення досудового розслідування, а також дослідження ролі прокурора при прийнятті цього рішення є вкрай актуальними та важливими для забезпечення законності кримінального процесу в цілому.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання забезпечення законності на завершальному етапі досудового розслідування привертало увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері кримінального процесу та теорії прокурорської діяльності, зокрема Ю. Грошевого, В. Зеленецького, О. Капліної, А. Лапкіна, А. Миронова, В. Неділька, О. Торбаса та ін. Водночас окремі питання прокурорського нагляду за дотриманням законності в кримінальних провадженнях залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є усунення зазначених теоретичних прогалин та аналіз правових механізмів здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів на етапі завершення досудового розслідування шляхом закриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

У ч. 1 ст. 283 КПК України зазначено про те, що особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом **закриття провадження** [1].

Подекуди серед практиків та теоретиків у сфері кримінального процесу обговорюється питання того, що закриття провадження можна сприймати як негативний результат розслідування, оскільки фактично особа не притягнута до кримінальної відповідальності в суді, їй не призначено покарання та й взагалі в суді не встановлено факту кримі-

нального протиправного діяння, а тобто не встановлено існування правових відносин між особою та державою щодо вчиненого кримінального правопорушення.

Але неможливо не погодитись з В. Недільком, що закриття кримінального провадження необхідно розглядати як одну з правомірних форм закінчення досудового розслідування, рівнозначну за процесуальним значенням із зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру і не варто визнавати як результат невдалого проведення досудового розслідування [2, с. 61].

На нашу думку, доцільно зазначити, що щодо закриття кримінального провадження кримінальний процесуальний закон передбачає ряд підстав, за яких справедливим рішенням у кримінальному процесі буде саме відмова сторони обвинувачення в особі слідчого, дізнавача або прокурора від подальшого кримінального переслідування, відмова від кримінально-правових претензій.

Об'єднана палата Кримінального касаційного суду Верховного Суду (далі - ОП ККС ВС) підкреслила, що закриття кримінального провадження – це форма закінчення досудового розслідування, що є заключним етапом розслідування, на якому прокурор, слідчий чи дізнавач підбивають підсумок провадженню, аналізують та оцінюють сукупність зібраних доказів і на цій основі формулюють у постанові висновок про неможливість подальшого провадження через наявність передбачених законом обставин [3].

За кримінальним процесуальним законодавством про закриття кримінального провадження залежно від певних обставин можуть прийняти рішення різні суб'єкти, що ведуть кримінальний процес: у деяких випадках можливо за рішенням слідчого або дізнавача, а у деяких – за рішенням прокурора, також закон передбачає підстави, за якими закриває провадження суд, суддя.

Отже, прокурор здійснює нагляд за законністю прийнятого рішення про закриття кримінального провадження, самостійно

складаючи відповідну постанову або складаючи відповідне клопотання до суду. Логічно, що, вважаючи таке рішення незаконним, прокурор не буде його приймати. Більший фокус уваги під час дослідження нагляд прокурора за законністю під час закриття кримінального провадження зосереджено щодо прийняття відповідного рішення слідчим, дізнавачем.

Влучно висловився А.В. Лапкін, що досліджуваний прокурорський нагляд є «наглядом» лише в аспекті перевірки законності тієї частини постанов про закриття кримінального провадження, які виносяться слідчими. Як зауважив автор, у цій сфері чимало порушень [4, с.170].

Не можна не погодитись, що перевірка законності постанов слідчих та дізнавачів щодо закриття кримінального провадження становить неабиякий пласт роботи прокурорів. Зокрема, значна кількість таких постанов виносяться слідчими, дізнавачами вже на початковому етапі провадження.

А.В. Лапкін зазначає про те, що офіційна статистика не наводить кількості кримінальних проваджень, закритих на початковому етапі досудового розслідування, але можна припустити, що саме вони складають найбільшу питому вагу серед усього масиву рішень про закриття кримінального провадження, і, відповідно, у структурі прокурорського нагляду за законністю закриття кримінальних проваджень. Учений стверджує, що перевірка таких постанов додає навантаження прокурорам – процесуальним керівникам, однак запропонувати якийсь прийнятний вихід із цієї ситуації складно [4, с. 170]. Дійсно, автор правий у тому, що важко запропонувати прокурорам альтернативний підхід, оскільки перевірка законності будь-яких рішень слідчого, дізнавача та на будь-якому етапі розслідування має здійснюватися в обов'язковому порядку та з належною ретельністю, оскільки це є однією із гарантій дотримання законності під час досудового розслідування.

Автор А.М. Миронов зазначає, що можна виділити дві форми прокурорського нагляду за законністю рішення слідчого про закриття кримінального провадження: 1) у порядку обов'язкової перевірки відповідної поста-

нови слідчого та 2) в порядку оскарження з боку заявника, потерпілого [5, с. 162].

Дійсно, відповідно до ч. 6 ст. 284 КПК України копія постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови [1].

Зазначення в законі саме «права» прокурора щодо скасування незаконної або необґрунтованої постанови слідчого, дізнавача зазнає подекуди критики вчених. Так, А.М. Миронов стверджує, що обов'язок прокурора з цього приводу прямо не закріплено в законі, а, на його думку, він випливає із повноваження прокурора, передбаченого п. 7 ч. 2 ст. 36 КПК України, а саме скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих. У цьому сенсі формулювання ч. 6 ст. 284 КПК України відносно того, що прокурор «має право» скасувати таку постанову, є не зовсім коректним, адже у випадку виявлення незаконності чи необґрунтованості постанови слідчого про закриття кримінального провадження прокурор зобов'язаний її скасувати. Таким чином, отримавши копію відповідної постанови слідчого, прокурор повинен уважно її вивчити, співставивши викладені у постанові обставини з інформацією, яка міститься в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, а також наглядовому провадженні прокурора [5, с. 162]. Ми переконані, що прокурор, здійснюючи свої повноваження з нагляду за дотриманням законності під час досудового розслідування, в обов'язковому порядку має контролювати процес закриття кримінального провадження. На наш погляд, він зобов'язаний здійснювати поточний контроль під час досудового розслідування, вивчати матеріали кримінального провадження, надавати вказівки тощо, що допоможе йому швидко, правильно та законно прийняти рішення

про законність винесеної постанови про закриття кримінального провадження. Такий контроль має бути не формальним, а сутнісним, більш ефективним, адже це рішення суттєво впливає на захист прав учасників кримінального провадження.

У своєму аналізі А.М. Миронов зазначає, що, оцінивши всі наявні відомості у їх єдності і взаємозв'язку, прокурор формує власну позицію щодо законності та обґрунтованості наявної постанови, й у тому випадку, коли вона розходиться із позицією слідчого, приймає рішення про скасування такої постанови [5, с. 162].

У теорії кримінального процесу прокурорський нагляд у кримінальному провадженні поділяють на попередній та наступний [5, 6]. Зважаючи, що прокурор перевіряє законність рішення про закриття кримінального провадження в результаті того, що слідчий, дізнавач направляють йому копію винесеної постанови, або в результаті того, що зацікавлені учасники подають йому скаргу на відповідну постанову, можна зазначити, що у випадку закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем прокурор здійснює лише наступний контроль. Можливо, доцільно, на нашу думку розглянути ефективність такого ресурсу прокурора як попередній контроль.

Вбачається доречним запропонувати слідчому та дізнавачеві, прийнявши ними рішення про закриття кримінального провадження, складати проект вмотивованої постанови про таке рішення, у якій необхідно обґрунтувати підстави закриття, після чого направити її прокурору для перевірки законності прийнятого рішення.

Так, важливим аспектом є встановлення достатності доказів для прийняття рішення щодо закриття провадження слідчим та дізнавачем. Саме на цьому наголошує С.О. Ковальчук, що прийняттю слідчим, дізнавачем, прокурором постанови про закриття кримінального провадження передуює здійснення оцінки доказів із точки зору їх достатності [7, с. 403].

Отже, у кримінальному процесуальному законодавстві необхідно передбачити направлення копії постанови слідчого, дізнавача щодо закриття кримінального про-

вадження не після прийняття відповідного рішення, а на етапі складання проекту відповідної постанови. У результаті чого можна буде змістити акцент прокурорського нагляду з наступного контролю на попередній, чим зосередити перевірку на стадії прийняття рішення представниками сторони обвинувачення, а не постфактум.

Одним із дискусійних питань у теорії та практиці кримінального процесу щодо застосування такої форми закінчення як закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не було повідомлено про підозру, є питання дотримання строків досудового розслідування.

Так, зважаючи на дискусійність питання та неоднакову судову практику з цього приводу, ОП ККС ВС зробила відповідний висновок. Так, у разі скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача чи прокурора про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не було повідомлено про підозру, у зв'язку з її незаконністю та необґрунтованістю період з моменту ухвалення постанови про закриття кримінального провадження до моменту її скасування не включається до строку досудового розслідування [3].

Дійсно, фактично 20 днів, які надано прокурору для перевірки законності не мають проводитись жодні слідчі (розшукові) та процесуальні дії, а отже, не порушуються і не обмежуються права жодного учасника кримінального провадження. При цьому прокурор має контролювати цей строк та не допускати випадків скасування постанови про закриття кримінального провадження після сплину 20 днів. Вважаємо, що прокурор зобов'язаний детально вивчати постанову слідчого (дізнавача) про закриття кримінального провадження та матеріали такого провадження і за 5 днів до закінчення строку перевірки законності такого закриття, тобто наданих йому 20 днів, доповідати керівнику прокуратури про стан розгляду такої постанови та прийняті ним результати. Таким чином, у керівника прокуратури буде 5 днів для встановлення об'єктивності та законності прийнятого рішення.

Встановлення обов'язку процесуального керівника звітувати перед керівником про-

куратури про результати вивчення обґрунтованості та законності постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження сприятиме організованості проведення як попереднього так і наступного прокурорського нагляду, підвищенню рівня ефективності процесуального керівництва та нагляду за законністю.

Адже саме прокурорський контроль за дотриманням легальності постанови про закриття кримінального провадження є однією із гарантій дотримання прав учасників кримінального процесу.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1. Доцільно запровадити прокурорський нагляд за законністю закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем у вигляді попереднього прокурорського контролю. Ефективним буде впровадити процесуальний порядок, за яким слідчий, дізнавач складатимуть проект постанови про закриття кримінального провадження, у якій необхідно обґрунтувати підстави закриття, після чого направити її прокурору для перевірки законності прийнятого рішення. Тільки після такої перевірки процесуальним керівником слідчий та дізнавач можуть реалізувати проект процесуального рішення у вигляді складеної постанови.

2. У кримінальному процесуальному законодавстві необхідно передбачити направлення копії постанови слідчого, дізнавача щодо закриття кримінального провадження не після прийняття відповідного рішення, а на етапі складання проекту відповідної постанови. У результаті чого можна буде змістити акцент прокурорського нагляду з наступного контролю на попередній, чим зосередити перевірку на стадії прийняття рішення представниками сторони обвинувачення а не постфактум.

3. Доцільно запровадити обов'язок прокурора за 5 днів до закінчення строку перевірки законності постанови слідчого (дізнавача) про закриття кримінального провадження, тобто наданих йому 20 днів, доповідати керівнику прокуратури про стан розгляду такої постанови та прийняті ним результати. Таким чином, у керівника про-

куратури буде 5 днів, для встановлення об'єктивності та законності прийнятого рішення.

Встановлення обов'язку процесуального керівника звітувати перед керівником прокуратури про результати вивчення обґрунтованості та законності постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження сприятиме організованості проведення як попереднього, так і наступного прокурорського нагляду, підвищенню рівня ефективності процесуального керівництва та нагляду за законністю.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.12.2024)
2. Неділько В. Повноваження прокурора під час закриття кримінального провадження. *Вісник національної академії прокуратури України. №2. 2013. С. 60-64.*
3. Судова влада України. Верховний Суд. Період з моменту прийняття рішення про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не було повідомлено про підозру, до моменту його скасування прокурором не підлягає включенню до строку досудового розслідування – ОП ККС ВС. 23 квітня 2024, 09:03. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1593717/> (дата звернення: 11.12.2024)
4. Лапкін А.В. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінальних проваджень. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 року)*. К.: Національна академія прокуратури України, 2016. 334 с. С. 169-171. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2017/Materialy_Conferencii.pdf (дата звернення: 10.12.2024)
5. Миронов А.М. Прокурорський нагляд за законністю закриття кримінального провадження. *Право і суспільство. №1 частина 2. 2016. С. 159-164.* URL: <https://clar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/fc95fc08-3728-446f-9075-c54784e5b41f/content> (дата звернення: 11.12.2024)

6. Городецька М.С. Предмет відання у кримінальному процесі. Монографія. Київ: ВД «Дакор», 2022. 482с.

7. Ковальчук С.О. Встановлення достатності доказів у ході прийняття та оскарження постанови про закриття кримінального провадження під час досудового розслідування. Право і суспільство. №4. 2022. С. 401 - 407. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/58.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

E-mail: kolot.natali1984@gmail.com

**ENSURING THAT THE PROSECUTOR
IMPLEMENTS THE PRINCIPLE OF
LEGALITY WHEN CLOSING CRIMINAL
PROCEEDINGS AT THE PRE-TRIAL
INVESTIGATION**

The article examines certain issues of ensuring by the prosecutor the implementation of the principle of legality when closing criminal proceedings at the pre-trial investigation stage. It is established that among practitioners and theorists in the field of criminal procedure, there is a debate that the closure of proceedings can be perceived as a negative result of the investigation, since a person is not actually brought to criminal liability in court. The author analyzes the opinions of scholars and concludes that closure of criminal proceedings should be considered as one of the legitimate forms of termination of pre-trial investigation which is equivalent to other forms of termination of pre-trial investigation. The author emphasizes that the decision to close criminal proceedings may be made by an investigator, with the consent of the prosecutor or the prosecutor personally. At the same time, it is stated that verification of the legality of decisions of investigators and detectives to close criminal proceedings is a significant part of prosecutors' work, which is why a significant number of such decisions are made by investigators and detectives at the initial stage of proceedings. It is noted that the prosecutor supervises the legality of the decision to close criminal proceedings by independently drafting a relevant resolution or by filing a relevant

petition with the court. It is logical that if the prosecutor considers such a decision to be illegal, he or she will not make it. The study of the prosecutor's supervision over the legality of the closure of criminal proceedings focuses on the decision-making of the investigator or detective. It is concluded that a prosecutor, exercising his/her powers to supervise the observance of law during a pre-trial investigation, must necessarily control the process of closing criminal proceedings. It is proposed to establish ongoing prosecutorial control during the pre-trial investigation, to study the criminal proceedings, to provide instructions, etc., which will help the prosecutor to make a quick, correct and lawful decision on the legality of the decision to close criminal proceedings. The author proposes to provide for the possibility of sending to the prosecutor a copy of the investigator's or corner's decision to close criminal proceedings not after the relevant decision is made, but at the stage of drafting the relevant decision, which will help to shift the focus of prosecutorial supervision from subsequent control to preliminary control, and thus focus the inspection on the stage of decision-making by representatives of the prosecution, rather than after the fact. The author emphasizes that in case of application of such a form of termination as closure of criminal proceedings in which no person has been notified of suspicion, the issue of compliance with the pre-trial investigation deadlines is relevant. It is proposed to introduce the obligation of a prosecutor to report to the head of the prosecutor's office on the status of consideration of such a decision and the results adopted by him/her 5 days before the expiration of the term for verifying the legality of the investigator's (detective's) decision to close criminal proceedings, which will facilitate the organization of both preliminary and subsequent prosecutorial supervision, and increase the efficiency of procedural guidance and supervision over the law.

Keywords: prosecutor, investigator, legality, prosecutorial supervision, prosecutorial control, procedural guidance, closure of criminal proceedings.

ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ З БОКУ РОСІЇ

СТУПИЦЬКИЙ Максим Андрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.8>

Воєнна агресія Росії відносно Української держави вийшла за рамки міжнародного права. Здійснивши напад, Росія окупувала території, вчинила злочини проти мирного населення. Росія проводить військові дії, руйнує міста, селища, інфраструктуру. Практика визначила декілька проблем, що пов'язані з фіксуванням злочинної, протиправної діяльності Росії. У статті розглядається теоретичні та практичні питання інституту доказів у кримінальному провадженні. Кримінальний процес побудовано таким чином, що істина повинна бути встановлена на підставі доказування кримінального правопорушення. Аналізуються теоретичні положення класифікації та процесуального збирання, фіксації й оцінки фактичних даних. Визначаються теоретичні проблеми процесуального закріплення доказів після застосування російської агресії під час проведення слідчих (розшукових) дій, надаються рекомендаційні положення щодо оптимізації, швидкості, неупередженості фіксації доказів. Пропонується удосконалення кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: докази, доказування, слідчий, прокурор, суддя, сторона обвинувачення, сторона захисту, досудове розслідування, судовий розгляд, вирок.

Актуальність статті

Кримінальний процес забезпечує встановлення фактів, фактичних даних, відомостей про факти, на підставі яких слідчий, прокурор встановлюють обставини вчинення кримінального правопорушення, вину

підозрюваного. Суддя, колегіальний суд повинні перевірити всі докази, які були процесуально зафіксовані під час досудового розслідування. Встановлення доказів передбачає істину, яка є метою кримінального процесу. Істина ґрунтується на фактичних даних, які перевірені практикою та відповідають обставинам вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальний процес побудовано таким чином, що істина повинна бути встановлена на підставі доказування всіх процесуальних положень кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор, суддя не були присутні під час вчинення кримінального правопорушення, тому слідчий повинен реконструювати минуле, відновити обставини за допомогою проведення слідчих (розшукових) дій.

Загальні положення кримінального процесу передбачають забезпечення гарантій кожному учаснику. У цьому разі сторони процесу повинні дотримуватися засад (принципів) процесу, кожна процесуальна дія повинна пройти встановлену стадію на якій проходить збирання, перевірка, оцінка доказів.

Воєнна агресія Росії відносно Української держави вийшла за рамки міжнародного права. Здійснивши напад, Росія окупувала території, вчинила злочини проти мирного населення. Крім того, Росія проводить Воєнні дії на території України, постійно руйнує міста, селища за допомогою ракет.

Міжнародний кримінальний суд визнав президента Росії В. Путіна та низку військових, цивільних осіб міжнародними злочинцями та видав ордер на їх арешт, щоб припинити воєнні злочини проти людини, суспільства, держави. Слідчим було запропоновано забезпечити фіксування воєнних руйнувань, вбивств тощо. На підставі процедури та процесу слідчі підрозділи повинні зафіксувати протиправні дії військових Росії та надати докази міжнародному кримінальному суду.

Практика визначила декілька проблем, що пов'язані з фіксуванням злочинної, протиправної діяльності Росії. Першим аспектом проблеми можна визначити велику кількість руйнувань, але визначити конкретну особу підозрюваного в цьому разі складно, оскільки у вчиненні кримінального правопорушення приймає значна кількість військових Росії. Друга, більш важлива проблема, стала фіксація, процесуальне закріплення фактичних даних, але Росія, щоб не допустити фіксування, здійснює повторні ракетні удари, які руйнують докази, знищують речові докази, вбиває свідків тощо.

Метою статті є необхідність процесуального закріплення доказів під час воєнних злочинів з боку Росії, визначення проблем фіксування, встановлення обставин кримінального правопорушення, окреслення вини підозрюваних. Спеціальні положення кримінального процесу побудовано таким чином, що вони діють тільки на підставі норм міжнародного права, законності та засад (принципів) процесу. Закон зазначає, що порушення засад процесу приводить до скасування вироку, притягнення винних до юридичної відповідальності. Україна не має права йти шляхом порушення норм міжнародного права та законодавства держави. Чинний кримінальний процесуальний закон встановив у ст. 2 КПК України, що основа процесу передбачає захист прав людини, суспільства та держави від протиправних дій, а друга юридична конструкція вказує на необхідність притягнення до кримінальної відповідальності винного таким чином, щоб усі докази вказували на досягнення істини та встановлення всіх обставин криміналь-

ного правопорушення, щоб жодна невинна особа не була притягнена до кримінальної відповідальності та засуджена.

Новизна статті заснована на проблемах практики збирання фактичних даних, їх процесуальне закріплення під час фіксації вчинення кримінальних правопорушень проти людини, суспільства, держави. Перша юридична конструкція передбачає збирання та фіксацію процесуально закріплених фактів у разі вчинення воєнних дій, що вказують на руйнування матеріальних цінностей, вбивства людей тощо. Другий аспект проблеми можна встановити на підставі знищення доказів за результатами бомбування, неможливості поновити обставини вчинення кримінального правопорушення, встановити підозрюваного, який втік з місця злочину або знаходиться за межами процесуального законодавства України.

Розглядаючи практичні проблеми збирання, фіксації, оцінки доказів, визначаючи прогалини інших учасників кримінального провадження з точки зору прогалин, які мають місце під час застосування норм чинного юридичного законодавства України, надаються шляхи їх подальшого удосконалення.

Теоретичні та практичні положення діяльності органів досудового розслідування, слідчого, прокурора залежать від виконання функції вирішення матеріалів кримінального провадження та акцентує увагу на конкретних напрямках роботи, удосконалення механізму правового регулювання під час воєнного стану в Україні.

Загальна теорія кримінального процесу включає до себе теорію доказів та доказування обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування та судового розгляду відносно підозрюваного, обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення.

Основні теоретичні розробки доказів були покладені в кримінальному процесуальному законодавстві Франції 1805-1810 року, яке поклало початок розвитку класичної правової системи, романо-німецької сім'ї.

Кримінальний процес України охопив усі новаторські ідеї процесу континентальної Європи. Побудова процесу ґрунтується на засадах (принципах) змагальності, забезпечення гарантій участі сторін, учасників процесу щодо встановлення вини підозрюваного, обвинуваченого.

Не можна перерахувати всіх вчених, які не звертали своєї уваги на побудову доказів, процедуру доказування на стадіях процесу. Українські вчені надали теоретичне визначення доказів, розробили механізм проведення слідчих (розшукових) дій, встановили елементи повідомлення про підозру та запропонували визначення судових доказів. Сутність теоретичних викладів було опубліковано в монографіях, наукових публікаціях, пройшло апробацію під час конференцій, круглих столів, дискусій.

Серед учених, які поклали основи доказів, необхідно визначити Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, Ю.М. Грошевой, І.В. Гловюк, В.І. Галаган, І.В. Басиста, Ж.В. Удовенко, О.В. Капліна, В.Т. Нор, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, В.М. Тертишник, В.М. Хотинець, О.Г. Шило, Л.Д. Удалова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 11; 13; 12; 1517; 18].

Ретроспективний аналіз теорії доказів надає підстави для визначення трьох основних юридичних конструкцій.

Перша концепція, яка розроблена В.В. Вапнярчуком, А.Я. Дубинським, Н.В. Сибільовою, М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, С.М. Стахівським та ін., включає до себе елементи збирання, фіксації, формування, оцінки доказів. Автори запропонували теоретичні положення допустимості, належності, недопустимості доказів [2; 10; 13; 12].

Друга наукова концепція, що була запропонована І.В. Басиста, В.І. Галаган, Ж.В. Удовенко, В.М. Тертишником, С.Л. Савицькою, Л.Д. Удаловою та ін., визначає «змагальну парадигму доказування істини» [6; 15; 18].

В.М. Стратонов запропонував методологію теорії пізнання доказів [14].

Правова сутність наукових положень основана на встановленні істини. Під час судового розгляду суддя формулює докази на підставі показань учасників кримінального провадження; речових доказів; докумен-

тів; висновку експерта тощо. Оцінка доказів проводиться відповідно до загальних правил пізнання.

В.П. Гмирко запропонував теорію доказування на підставі пізнавальна практичної та логіко-психологічної діяльності, яка побудована на теоретичних елементах загальної теорії кримінального процесу. Доведено, що доказування у кримінальному провадженні не можна зводити тільки до пізнання тому, що досудове розслідування та судовий розгляд є регламентованою процесуальною діяльністю [5].

В.С. Гнатенко, А.В. Заклюка та ін., розглядаючи предмет та межі доказування визначають, що вони є взаємозалежними правовими категоріями, які не можуть розглядатися окремо один від одного. У гносеологічному аспекті допустимі, належні та достовірні докази складають основу процесуального змісту про їх достатність. Автори запропонували визначити межі предмета доказування на підставі встановлення фактичних даних кримінального правопорушення, а також визначення допустимості, достатності, належності або недопустимості доказів [7, с. 12; 8, с. 14].

Ці теоретичні положення необхідні для визначення механізму доказування кримінального правопорушення в разі недостатності доказів, які знищує Росія, щоб уникнути кримінальної відповідальності. Крім того, слідчий, прокурор, експерт повинні прийняти засоби для визначення елементів непрямих доказів, що підтверджуються обставинами кримінального правопорушення.

Складність визначення реальних фактів за допомогою фіксації язика та письмового визначення факту в протоколі проведення слідчої (розшукової) дії на відміну від достовірності, яка заснована на досвіді життєдіяльності, практичних навиків, знань, що існують об'єктивно є підставою для визначення непрямих доказів.

Ст. 84 КПК України визначає, що докази є факт вчинення кримінального правопорушення, однак не можна визначити факт як доказ, оскільки доказами є фактичні дані, які процесуально закріплені слідчим, прокурором під час проведення слідчих (роз-

шукових) дій. Крім того, не можна вважати доказами достовірні знання, тому що достовірність повинна бути доказана, а засоби, які слідчий застосовує під час фіксації доказів, є докази.

Важливе значення має джерело доказів, тому що, якщо воно невідомо, не можна фіксувати як доказ. З цього приводу не відповідає диспозиція ст. 97 КПК України, а саме показання з чужих слів. Для визначення об'єктивності фактичних даних, які можна отримати під час проведення досудового розслідування необхідно визначити всі докази в сукупності. Прямі та непрямі докази поєднані в єдиному визначенні будуть мати встановлений факт вчинення кримінального правопорушення.

Виклад загального матеріалу

Для визначення механізму фіксації доказів у кримінальному процесі на стадії досудового розслідування та усунення проблем, що виникають у разі знищення доказів з боку Росії під час агресії відносно України, необхідно виходити з прямих, непрямих, проміжних та логічних доказів.

Перша конструкція включає до себе визначення фактичних даних, відомостей про факти та встановити елементи кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор повинні забезпечити збирання доказів таким чином, щоб під час судового розгляду суддя, колегіальний суд, розглядаючи матеріали кримінальної справи, могли вирішити питання про доказовість обставин вчинення кримінального правопорушення на підставі прямих та непрямих доказів. Суддя повинен оцінити докази на підставі сукупності всіх фактичних даних, прийти до висновку про їх обвинувальний або виправдальний зміст. Кожний проміжний факт повинен бути встановлений на підставі сукупності доказів.

Друга конструкція повинна бути побудована на підставі механізму збирання фактичних даних, їх фіксації. Першою слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події. Він проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Цю слідчу (розшукову) дію проводить слідчий, прокурор.

Вважаючи, що огляд місцевості руйнування, що сталося після ракетного, артилерійського або іншого удару необхідно проводити як можна швидше, оскільки практика знає багато прикладів, коли слідчий, виїхавши на місце події та починаючи огляд, вдруге почув ракетний удар, який знищив докази першої атаки агресора. Тому необхідно бути обережним під час огляду, оскільки агресор закидає місце огляду мінами, що є вкрай небезпечно.

Швидкість огляду місця події необхідно проводити за допомогою відеозйомки. Як правило, для огляду необхідно залучити спеціаліста. Якщо на місці події є потерпілий та труп, огляд повинен проводити судово-медичний експерт.

Практика процесуальної діяльності органів кримінальної юстиції має досвід проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких встановлюються обставини вчинення кримінального правопорушення. Одним з таких видів є виїзд на місце події слідчо-оперативної групи, яка формується в кожному підрозділі поліції. Склад групи передбачає слідчого, який є керівником групи, спеціаліста, що має технічні прилади для проведення заміру, відеозйомки, як правило, це співробітник управління експертної служби. В особових випадках запрошується судово-медичний експерт. Оперативні підрозділи включаються в склад групи для проведення опитування свідків, пошуку речових доказів та здійснюють допомогу слідчому.

У разі складності, актуальності вчинення кримінального правопорушення на місці події повинен бути присутній прокурор, який здійснює прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва, надає допомогу слідчому при складанні протоколу огляду.

Слідчий повинен виявити речові докази, які оглянути та включити їх у протокол. Спеціаліст повинен зафіксувати всі деталі речових доказів, допомогти слідчому запакувати їх, приклеїти бирку, на якій вказати місце, дату та основні деталі речового доказу, що запакується.

Якщо на відеореєстраторах, або відеореєстраторах залишилися зображення кри-

мінального правопорушення, то слідчий повинен вилучити запис та протоколом долучити її як речовий доказ. У необхідних випадках він має повноваження направити запис, речові докази для проведення експертизи.

Практика поставила перед прокурором, слідчим питання встановлення конкретної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення на території України. Агресія Росії проводиться таким чином, що вона військовими засобами здійснює окупацію не тільки землі, а також матеріальних цінностей, знищує інфраструктуру, вбиває людей тощо. Ці протиправні дії, як правило, вчиняються громадянами Росії, які повинні предстати перед кримінальним судом.

Як свідчить статистика, притягнення громадян Росії за кримінальні злочини на території України має обмеження. Слідчий збирає доказову базу, складає повідомлення про підозру відносно конкретної особи, але вона знаходиться за межами України.

Важливо звернути увагу на збирання непрямих доказів, які мають основу для притягнення Росії до кримінальної відповідальності. Слідчі підрозділи мають досвід збирання цих фактів.

Можна надати приклад з застосуванням Росією ракети комплексу бук, у разі збиття Малайзійського літака у 2014 році. Офіційні джерела Росії заперечували збиття цього літака, вказували, що це зробили військові України, однак фактичні дані, прямі докази викрили протиправні дії Росії та були притягнені до кримінальної відповідальності виконавці цього кримінального правопорушення. Міжнародний кримінальний суд проголосив вирок.

О.М. Толочко зазначав, що результат процесуальної діяльності слідчого, прокурора, судді завжди є оцінка доказів, які ці учасники процесу повинні встановити на підставі своїх знань, життєдіяльності, досвіду роботи, у вирок. Суддя має процесуальні повноваження щодо виключення окремих доказів з вироку, які не знайшли своє підтвердження під час судового розгляду. Вирок повинен бути проголошений на підставі сукупності всіх доказів [16, с. 22].

Висновок ґрунтується на базових визначеннях чинного кримінального процесуального законодавства. Основні положення доказів встановлені таким чином, що слідчий, прокурор, суддя, колегіальний суд, сторона захисту повинні оцінити всі фактичні, які перевірені під час судового розгляду, підтверджені всіма учасниками процесу. Суддя має процесуальні повноваження щодо проголошення вироку на підставі сукупності доказів, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись чинним процесуальним законодавством, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку. Окремі фактичні дані, а також непрямі докази не можуть бути покладені в основу вироку.

Література

1. Алейнин Ю.П. Уголовно-процесуальний кодекс України / Ю.П. Алейнин // - Одеса. : Одисей, 2003. - 334 с.
2. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінально процесуального доказування монографія / В.В. Вапнярчук/ Юрайт. 2017. - 408с.
3. Грошевой Ю. М. Кримінальний процес України: підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенець // - Х. : Право, 2000. - 487 с.
4. Гловюк І.В. Кримінально процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України /І.В. Гловюк – Одеса: Юрид. літ. 2015. - 712с.
5. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД – репрезентація / В. П. Гмирко. - Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. - 314 с.
6. Галаган В. І. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. - К. : Центр учбової л-ри, 2010. - 352 с.
7. Гнатенко В.С. Межі доказування у кримінальному провадженні автореф. канд.

юрид. юаук. 12.00.09. /В.С. Гнатенко/ Кри-
вий Ріг. 2017 – 21с.

8. Заклюка А.В. Докази та доказування
на стадії досудового розслідування автореф.
канд. юрид. юаук. 12.00.09. / А.В. Заклюка /
Запоріжжя. 2016.- 21с.

9. Капліна О.В. Кримінальний про-
цес України: підручник / О.В. Капліна,
Ю.М. Грошевой, О.В. Шило. – Х. Юрид. уні-
верситет. 2013. – 820с.

10. Міхеєнко М. М. Науково-практич-
ний коментар Кримінально-процесуального
кодексу України / М. М. Міхеєнко, В. П. Ши-
біко, А. Я. Дубінський. – К. : Наукова думка,
1997. – 410 с.

11. Нор В. Т. Прокурорський нагляд в
Україні [Текст] / В. Т. Нор//. – Львів : Тріада-
плюс, 2015 – 280 с.

12. Сибилева Н. В. Допустимость дока-
зательства в советском уголовном процессе /
Н. В. Сибилева//. – К., 1990. – 90 с.

13. Стахівський С.М. Теорія і практика
кримінально-процесуального доказування :
монографія /С.М. Стахівський – К. КНУВС.
2005. – 272с.

14. Старатонов В.М. Криміналістична
теорія пізнавальної діяльності / В.М. Стра-
тонов//. –Херсон. Видавництво Херсонсько-
го державного університету. 2009. – 440с.

15. Тертишник В. М. Гарантії істини та
захисту прав і свобод людини в криміналь-
ному процесі / В. М. Тертишник//. – Дніпро-
петровськ : Дніпр. державний ун-т внутріш-
ніх справ, 2002. – 350с.

16. Толочко А. Н. Судебный приговор и
его мотивировка / А. Н. Толочко//. – К., 1991.
– 90 с.

17. Шило О.Г. Теоретико прикладні
основи реалізації конституційного права
людини і громадянина на судовий захист у
досудовому провадженні в кримінальному

процесі України / О.Г. Шило//. – Харків. :
Право. 2011. – 472 с.

18. Удалова Л.Д. Кримінально-процесу-
альні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Уда-
лова, С.Л. Савицька//. – Київ : КНТ. - 2014.
– 169 с.

stupytskyi.m@gmail.com

**COLLECTION OF EVIDENCE DURING
MILITARY ACTIONS INDICATING
THE COMMITMENT OF A CRIMINAL
OFFENSE BY RUSSIA**

Russia's military aggression against the
Ukrainian state went beyond the framework
of international law. Having carried out the
attack, Russia occupied territories, committed
crimes against the civilian population. Russia
is conducting military operations, destroying
cities, towns, and infrastructure. Practice has
identified several problems related to record-
ing Russia's criminal and illegal activities. The
article examines theoretical and practical is-
sues of the institute of evidence in criminal
proceedings. The criminal process is struc-
tured in such a way that the truth must be es-
tablished on the basis of proving a criminal of-
fense. The theoretical provisions of the classi-
fication and procedural collection, recording,
and evaluation of factual data are analyzed.
The theoretical problems of procedural con-
solidation of evidence after the use of Russian
aggression during investigative (detective) ac-
tions are identified, and recommendations are
provided regarding the optimization, speed,
and impartiality of the recording of evidence.
Improvements to criminal procedural legisla-
tion are proposed.

Keywords: evidence, proof, investigator,
prosecutor, judge, prosecution, defense, pre-
trial investigation, trial, verdict.

ПРАВО ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

**ШАК Роман - асистент кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», доктор філософії**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2966-3177>

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.9>

Автор аналізує право підозрюваного та обвинуваченого на доступ до інформації в кримінальному провадженні, яке є однією з основних гарантій справедливості судочинства, відображеною в міжнародних конвенціях, зокрема в Європейській конвенції з прав людини. Важливість цього права підкреслюється його впливом на можливість особи оскаржити законність затримання та забезпечення протидії свавільному позбавленню волі. Стаття досліджує, як регулюється і практикується доступ до інформації, з особливою увагою до рішень Європейського суду з прав людини, які демонструють гнучкість і деталізацію у вимогах до надання інформації.

З'ясовано, що у своїх рішеннях ЄСПЛ робить акцент на негайному поінформуванні затриманих осіб про причини затримання та звинувачення проти них мовою, зрозумілою для затриманого, і на необхідності включення всіх правових та фактичних обставин. Важливим є баланс між конфіденційністю розслідування та правом на захист, де необхідно забезпечити обвинуваченим доступ до достатніх інформаційних ресурсів для ефективного захисту.

Аналізується також взаємодія національного законодавства та міжнародних стандартів, що визначають право на інформацію як критичний елемент захисту прав людини. ЄСПЛ зазначає, що простий доступ до інформації не звільняє державні органи від обов'язку активно і чітко інформувати затриманих осіб про звинувачення проти них.

У висновку автор наголошує на важливості забезпечення справедливості процесу шляхом забезпечення адекватного інформування, що включає своєчасне надання детальної інформації про звинувачення, що має суттєве значення для забезпечення права обвинуваченого на захист. Наголошує на потребі в точному визначенні моментів надання інформації та врахування особливих обставин кожного випадку, адже від цих дій залежить захист прав людини та забезпечення принципів справедливості.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, інформація, Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини, рішення.

Постановка проблеми

Право підозрюваного чи обвинуваченого на доступ до інформації в кримінальному провадженні є фундаментальним принципом справедливого судочинства, що закріплений у міжнародних правових нормах та національному законодавстві багатьох країн. Це право включає можливість ознайомлення з матеріалами справи, доказами та іншою інформацією, яка може вплинути на розвиток і результат кримінальної справи. Однак, на практиці доступ до інформації часто обмежується з різних причин, що може призводити до порушення права на захист і на справедливий судовий розгляд.

Ключовою проблемою є забезпечення балансу між конфіденційністю розслідування та правами сторони захисту. З одного

боку, необхідно зберігати конфіденційність даних, які можуть зашкодити розслідуванню або поставити під загрозу безпеку свідків та інших учасників процесу. З іншого боку, обмеження доступу до інформації може перешкоджати реалізації права на ефективний захист.

Аналіз дослідження проблеми

Проблематика забезпечення реалізації права на доступ до інформації в рамках кримінального провадження була аналізована в дослідженнях таких зарубіжних учених, як Джеремі Макбрайд, Ед Кейп, Заза Наморадзе, а також вченими та практикуючими юристами з України, зокрема Ю.П. Аленіним, Т.В. Бабчинською, О.Р. Балацькою, Т.Б. Вільчик, Т.В. Волошанівською, І.В. Гловюк, Ю.В. Горбом, О.М. Дроздовим, О.В. Дудком, В.В. Єрохіним, В.А. Завтуром, Я.О. Іваницьким, Н.С. Карповим, С.О. Ковальчуком, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинською, О.Ю. Ланем, О.В. Малаховою, О.В. Маслюком, В.Т. Нором, І.М. Одинцовою, Д.В. Пономаренком, В.О. Попелюшкою, С.О. Січком, О.С. Стареньким, В.М. Тертишником, О.О. Торбасом, Т.І. Фулеєм, О.О. Юхно, О.Г. Яновською та іншими. Велика кількість робіт з цієї теми лише підкреслює актуальність і важливість розроблення рішень для проблем, з якими стикається сторона захисту, на законодавчому та правозастосувальному рівнях.

Метою статті є всебічний аналіз права підозрюваного та обвинуваченого на доступ до інформації в кримінальному провадженні, вивчення правових норм, що регулюють це право, та оцінка їх впливу на забезпечення справедливого судочинства. Стаття спрямована на виявлення існуючих проблем у законодавчому забезпеченні та практичному застосуванні цього права, а також на розробку рекомендацій щодо його оптимізації для забезпечення ефективного захисту прав підозрюваних та обвинувачених. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії національного законодавства та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу

Кожна особа, яка була арештована або затримана, має невід'ємне право бути інформованою про причини позбавлення свободи. Відповідно до статті 5 (2) Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція, ЄКПЛ), кожен заарештований має отримати негайне пояснення, викладене мовою, яка є зрозумілою для нього, про підстави свого арешту та звинувачення, які проти нього висунуті. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) вважає, що це правило є важливою гарантією проти свавільного затримання і є ключовим елементом системи захисту прав людини, яка визначена в статті 5 Конвенції [1].

Термін «арешт» має специфічне значення і означає момент, коли особу позбавлено свободи. Кожна затримана особа має право на отримання інформації, яка дозволить їй оскаржити законність затримання [2]. Згідно з практикою рішень ЄСПЛ, ніхто не може ефективно скористатися правом на перевірку законності свого затримання, якщо йому не було надано вчасно та адекватно інформацію про причини позбавлення волі.

Інформація повинна подаватися в доступній формі, тобто використовувати легку для розуміння мову, не перевантажену спеціальною термінологією, і включати «правові та фактичні обставини» арешту [3]. У справі «Fox, Campbell and Hartley v the UK» Європейський суд з прав людини підкреслив, що просте повідомлення офіцером, який здійснив арешт, про затримання за законом через підозру в тероризмі, виявилось недостатнім. Замість цього, затриманим особам мали бути надані вичерпні роз'яснення про «причини їхньої підозри в тероризмі» та «обґрунтування підозр щодо їхньої участі в конкретних злочинах і приналежності до заборонених організацій» [4].

Наступним Європейський суд з прав людини встановлює вимогу надання інформації без зволікань, тобто негайно або якомога швидше після арешту особи. Однак із рішень ЄСПЛ складно визначити точні часові рамки для цього, адже такі критерії були розглянуті лише у невеликій кількості випадків. Кожен випадок аналізується з урахуванням його унікальних обставин, і

суд зазвичай уникає встановлення конкретного максимального терміну для надання інформації. Наприклад, у справі «Kaboulov v. Ukraine» ЄСПЛ вирішив, що 40-хвилинна затримка в повідомленні про підстави арешту не становила порушення статті 5 (2) [5], тоді як у справі «Saadi v. the United Kingdom» суд визнав порушення цієї статті через те, що заявника інформували про причини затримання лише через 76 годин [6]. ЄСПЛ також продемонстрував гнучкість у справах, що стосуються розслідування можливої терористичної діяльності, дозволяючи спочатку повідомляти затриманого лише про загальний характер обвинувачень, а деталізувати інформацію пізніше [4]. Зазвичай інформація про підстави арешту має надаватися одразу після затримання, проте ЄСПЛ допускає короткі затримки в разі особливих обставин.

Після арешту особі, що підозрюється, слід надати інформацію про причини її затримання та звинувачення, які їй висунуті. Однак, якщо державні органи продовжують утримувати підозрюваного під вартою, то первісні підстави для арешту можуть стати неактуальними. Наприклад, якщо «обґрунтовані підозри у вчиненні кримінального правопорушення» є допустимою причиною для затримання [1], то з часом це може стати недостатньою підставою, і в такому випадку потрібно надати додаткові «доречні та достатні» аргументи для подовження утримання особи під вартою [7]. Крім того, ЄСПЛ зазначає, що державні органи не можуть обмежуватись лише первісними аргументами для затримання, а повинні надати обґрунтування, чому ці причини все ще є терміновими, із зазначенням конкретних фактів, пов'язаних з особистими обставинами та поведінкою затриманої особи [8]. Враховуючи, що Стаття 5 (1) Конвенції спрямована на забезпечення підозрюваному можливості оскаржити законність затримання, від державних органів вимагається регулярне інформування затриманої особи про будь-які нові обставини, що можуть виправдовувати продовження її утримання під вартою.

Коли особа стає обвинуваченою в кримінальному правопорушенні, на державні ор-

гани покладається додаткова відповідальність активно забезпечувати надання цій особі всебічної інформації про звинувачення, а також переконатися в тому, що вона повністю усвідомлює цю інформацію. Конвенція у статті 6(3)б забезпечує право підозрюваного чи обвинуваченого на отримання достатнього часу та необхідних засобів для захисту. Однією з ключових складових цього права є можливість доступу до матеріалів справи, яка є важливою частиною можливостей захисної сторони [9]. Право на інформацію в рамках кримінального процесу охоплює три головні аспекти: право бути проінформованим про права сторони захисту; право отримання інформації про причини арешту, характер та мотиви будь-яких звинувачень; а також право на доступ до доказів, які лежать в основі звинувачення [10, с. 5; 11, с. 22].

Право обвинуваченого чи підозрюваного на негайне та докладне інформування мовою, зрозумілою для нього, про суть та причини висунутого проти нього обвинувачення, закріплене у статті 6(3)а Конвенції. Для з'ясування взаємозв'язку між правом на доступ до інформації та правом на достатній час і можливості для обґрунтування оборони потрібно врахувати ряд прецедентних рішень Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ підкреслює, що адекватність наданої інформації має бути оцінена в контексті статті 6(3)б Конвенції, як і з урахуванням більш широкого права на справедливий судовий процес, гарантованого статтею 6(1) Конвенції [12].

Інформування підозрюваних про характер та причини обвинувачення становить позитивний обов'язок, що вимагає активного втручання з боку прокуратури чи поліції. ЄСПЛ підкреслив, що цей обов'язок повністю належить до сфери відповідальності органів обвинувачення і не може виконуватись шляхом пасивного надання доступу до інформації без її активного донесення до сторони захисту. Органам держави може бути необхідно застосувати додаткові заходи для звернення уваги підозрюваного на наявну інформацію та забезпечення його правильного розуміння цієї інформації. Тобто наявність у підозрюваного права на

доступ до матеріалів справи чи до інформації про докази не звільняє прокуратуру від обов'язку негайно і докладно інформувати його про всі аспекти звинувачень проти нього.

ЄСПЛ неодноразово підкреслював тісний взаємозв'язок і часткове перекриття статей 6(3)а та 6(3)в Конвенції [13]. Одним із ключових прикладів є рішення у справі «Pélissier and Sassi v. France», де в абзаці 54 ЄСПЛ зазначив, що права, гарантовані цими статтями, є взаємопов'язаними і право, визначене в ст. 6(3)а, слід розглядати разом з правом, передбаченим у ст. 6(3)в [14]. Цей підхід також був застосований у рішенні «Zhurnik v. Ukraine» [15].

У справі «Mattocchia v. Italy» виникли питання щодо порушення ст. 6(1) у зв'язку зі ст. 6(3)а та 6(3)в Конвенції. Рішення, що стосувалося змін в обвинуваченні, включаючи причини таких змін, вказувало на необхідність адекватного і повного інформування обвинуваченого, а також забезпечення достатнього часу та можливостей для реакції на нові обставини та організації захисту. Суд додатково відзначив, що заявник у цій справі не мав можливості ознайомитися з матеріалами, які були в розпорядженні обвинувачення, до завершення попереднього розслідування.

Суд зазначив, що хоча заявник мав можливість вимагати доступ до матеріалів справи, які були в сторони обвинувачення, це не знімало з обвинуваченої сторони обов'язку негайно та ретельно інформувати обвинуваченого про всі аспекти звинувачення проти нього. Такий обов'язок лежить виключно на прокуратурі і не може бути виконаний пасивним способом через просте надання інформації без її активного донесення до захисної сторони.

Суд врахував, що процеси з розгляду справ про зґвалтування торкаються делікатних та значущих питань, які викликають значне занепокоєння в суспільстві, особливо коли мова йде про дуже молодих чи психічно вразливих осіб. Це створює суттєві складнощі для доказової діяльності прокуратури та судів. У цій справі, як підкреслив Суд, сторона захисту зіштовхнулася з особливими труднощами. З рішення стало

зрозуміло, що обвинувальний акт містив недостатньо ясну інформацію і включав суперечливі відомості щодо часу та місця подій, які неодноразово змінювалися протягом судового процесу. Враховуючи довгий період між внесенням справи до суду та самим судовим розглядом (понад три з половиною роки) у порівнянні з коротким часом, відведеним для судового розгляду (менше місяця), справедливість вимагала надання заявнику додаткових можливостей та засобів для ефективної оборони, зокрема через включення свідків для підтвердження алібі.

Суд встановив, що було порушено право заявника на отримання детальної інформації про суть та обставини звинувачення проти нього, а також його право на належний час і можливості для організації захисту [16].

Це рішення чітко підкреслює, що право на адекватні можливості для захисту, гарантовані статтею 6(3)в Конвенції, охоплює право на доступ до детальної інформації про підстави та причини обвинувачення. Ця інформація має бути виразною, однозначною і має бути надана стороні захисту належним чином. Окрім того, з висновків Суду випливає, що наявність у сторони захисту права на доступ до судових матеріалів чи даних про докази не знімає зі сторони обвинувачення обов'язку швидко та вичерпно інформувати підозрюваного або обвинуваченого про всі деталі звинувачення проти нього.

Стаття 6 (3)(а) ЄКПЛ не встановлює конкретних вказівок щодо способу, яким підозрюваний має бути інформований про характер і причини обвинувачення. У деяких випадках може бути достатнім усне інформування, тоді як в інших ситуаціях ЄСПЛ визначив необхідність письмового повідомлення, особливо підкресливши, що іноземці можуть опинитися в невідповідному становищі, якщо не отримають письмового перекладу обвинувального акту на зрозумілу їм мову.

Щодо інформації, яка надається підозрюваним, вона повинна включати «суттєві факти, що лежать в основі обвинувачення, та характер звинувачення, тобто юридичну кваліфікацію цих фактів». Обсяг, рівень деталізації та точність інформації, яка по-

винна бути надана підозрюваним, а також момент її надання залежать від складності та характеру конкретної справи. Наприклад, у справі «Wrozišek v Italy» ЄСПЛ визнав, що надана інформація була достатньо деталізована та відповідала статті 6 (3)(а), оскільки повідомлення включало «достатній перелік правопорушень зі зазначенням їх місця та дати, відповідних статей Кримінального кодексу та прізвищ жертв». Однак недостатня чіткість інформації, наданої підозрюваній особі, щодо таких деталей, як час і місце злочину, є неприйнятною [17]. У справі «Mattocchia v. Italy» ЄСПЛ констатував порушення статті 6 (3)(а) і (в) у поєднанні зі статтею 6 (1) ЄКПЛ, наголосивши, що «надання повної, детальної інформації стосовно обвинувачень проти підозрюваного є критичною умовою для забезпечення справедливості процесу» [16].

Стаття 6 (3)(а) Конвенції також зобов'язує до негайного надання інформації на ранніх етапах процесу. У вже згаданій справі «Mattocchia v. Italy» Європейський суд з прав людини висловив критику на адресу державних органів за ненадання підозрюваному адекватної інформації перед його допитом міліцією та відсутність доступу до доказів до завершення попереднього слідства. Попри те, що особа має бути негайно поінформована про звинувачення проти неї, на органах держави також лежить обов'язок регулярно оновлювати підозрюваного про статус обвинувачень. Неприпустимо, аби сторона обвинувачення змінювала висунуті звинувачення або діяла в розрив з ними без належного інформування підозрюваного [16]. Зокрема, у справі «Pélissier and Sassi v. France», ЄСПЛ констатував порушення Статті 6 (3)(а) через те, що заявників не було повідомлено про зміну кваліфікації фактів у їх справі та про підозру у вчиненні іншого злочину, відмінного від початково інкримінованого [14].

У справі «T. v. Austria» заявник висловлював невдоволення порушенням своїх прав, гарантованих статтями 6(3)а та 6(3)б Конвенції, стверджуючи, що окружний суд, перш ніж оштрафувати його за зловживання правом, не повідомив його про підозру у подачі неправдивих або неповних даних у

заявці на правову допомогу. Заявник зазначав, що це позначилося на його праві на захист. Питання було розглянуто в контексті статті 6(1) Конвенції. Суд відзначив, що 11 квітня 1994 року районний суд вимагав від заявника уточнення його запиту на правову допомогу, але не повідомив про звинувачення в злочині. 5 травня 1994 року, без проведення судових слухань, суд визнав заявника винним і наклав на нього штраф за зловживання правом. Таким чином, заявник дізнався про звинувачення тільки після винесення рішення. Він оскаржив рішення, але апеляційна скарга не змогла виправити процедурні помилки рішення районного суду, оскільки обласний суд підтвердив вирок без проведення слухань і відхилив доводи заявника, вважаючи їх новими фактами, які не приймалися до розгляду в апеляції. Враховуючи всі обставини справи, Суд дійшов висновку про порушення статті 6(1) разом із статтями 6(3)а та 6(3)б Конвенції [].

Справа «Abramyan v. Russia» привертає увагу через скаргу заявника на порушення статті 6 Конвенції, пов'язане з неповідомленням про дату та місце слухання апеляційної скарги, що порушило принцип рівності засобів. Скарга також включала питання про перекваліфікацію злочину судом першої інстанції, що завадило заявнику адекватно підготуватися до захисту. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні наголосив на тому, що право бути інформованим про природу та причину обвинувачення тісно пов'язане з правом на підготовку захисту, яке гарантовано статтею 6(3)б Конвенції.

У своєму рішенні Суд вказав, що, незважаючи на відсутність явного бажання заявника взяти участь в апеляційному розгляді, судові органи повинні були повідомити його про слухання, аби забезпечити справедливість процесу. Суд констатував порушення прав на захист та принципу рівності засобів. Справа виявила, що Верховний Суд, який розглядав справу з правом на повний перегляд, відхилив апеляцію заявника на усному слуханні, на якому була присутня лише прокуратура. Відсутність заявника та його захисника на слуханні позбавила його можливості ефективно захищати свої права

відносно перекваліфікованого обвинувачення. Ці обставини призвели до висновку Суду про порушення прав заявника [19].

У справі «Dridi v. Germany» адвокат заявника, якому було відновлено ліцензію лише за день до апеляційного слухання, дізнався про дату засідання також за день до його проведення. Оскільки він не мав копії апеляційної заяви, поданої прокурором, адвокат попросив про перенесення слухання, тому що він перебував поза містом у визначений день. Його заяву про перенесення було відхилено. Ці обставини дозволили Європейському суду з прав людини дійти висновку про те, що адвокат заявника не мав адекватної можливості для ознайомлення з матеріалами справи після призначення слухання, а також не мав достатньо часу для підготовки до апеляції. Такі обставини ведуть до висновку про порушення пункту 1 статті 6 та пункту 3(b) статті 6 Конвенції.

На підставі цього рішення Суду можна окреслити критичний елемент права на адекватні можливості для захисту, який зумовлює потребу бути поінформованим про час та місце проведення судового засідання, а також мати змогу взяти в ньому участь. Це право охоплює забезпечення доступу до відповідної інформації про майбутнє засідання і не вимагає від сторони захисту особливого прояву бажання участі в процесі, зокрема коли така можливість уже була запропонована стороні обвинувачення. Як було зазначено, забезпечення доступу до документів кримінального провадження становить одну з головних гарантій адекватних умов для захисту, необхідних для формування стратегії захисту у справі [20].

У справі «Nadjianastassiou v. Greece» заявник висловлював обурення через недостатньо довгий процесуальний термін для оскарження рішень військових судів, а також через відсутність можливості вчасно ознайомитись зі змістом судових рішень, щодо яких він подавав касацію. Він також зазначав, що не міг зрозуміти обґрунтування, на якому базувалося рішення військового апеляційного суду, що ставило під сумнів здатність детально аргументувати свою скаргу. Касаційний суд відхилив його скаргу. Європейський суд з прав людини

зазначив, що рішення, яке проголошувалося головою військового апеляційного суду, не містило даних з протоколу слухань і не ґрунтувалося на тих самих доказах і мотивах, що й рішення Військово-повітряного суду. Оскільки заявник отримав протокол лише після подачі касаційної скарги, він не мав необхідної інформації для адекватного формулювання своїх аргументів. Суд визначив це як порушення статті 6(3)b в поєднанні зі статтею 6(1) Конвенції [21].

У справі «Chorniy v. Ukraine» заявник висловив скарги на порушення статті 6(3)b Конвенції, зазначивши, що йому було запізно надано копію судового рішення, винесеного 17 грудня 2004 року, оскільки він отримав її лише 23 червня 2005 року. Це не дало йому можливості належно ознайомитись із мотивацією суду, викладеною в рішенні. Оцінюючи ситуацію, Суд дійшов висновку про відсутність достатніх доказів щодо реальних перешкод для захисту заявника в підготовці апеляційної скарги. Однак з обставин справи стало відомо, що заявник неодноразово просив суд першої інстанції про дозвіл доступу до матеріалів справи і звертався за копією рішення до апеляційного суду, але відповіді так і не отримав. Він також вказав, що не отримав копію рішення від 26 квітня 2005 року, проте Верховний Суд України не взяв це до уваги.

Уряд стверджував, що судові рішення було зачитане під час судового засідання, що вважалося достатнім. Тим не менше, Суд, посилаючись на рішення у справі «Vaucher v. France», зазначив, що неможливість ознайомлення з рішенням під час підготовки скарги може серйозно зашкодити ефективності апеляції. Суд також звернув увагу на невизначеність потенційного результату розгляду справи у Верховному Суді, якщо б заявнику була надана можливість використовувати текст рішення під час оскарження. Враховуючи все вищезазначене, Суд констатував порушення ст. 6(3)b у поєднанні зі ст. 6(1) Конвенції [22].

Отож вище перелічені рішення демонструють, що недостатня обґрунтованість судового рішення та обмежені процесуальні терміни для подання касаційної скарги можуть становити порушення права обви-

нуваченого на справедливе судочинство, особливо в контексті права на достатній час та можливість адекватно підготувати захист. Крім того, важливим аспектом права на «достатні» можливості для захисту є забезпечення своєчасного доступу до повного тексту судового рішення з ясно викладеними мотивами, що дозволяє ефективно оскаржувати рішення.

На відміну від згаданих рішень, у справі «Zoon v. The Netherlands» заявник висунув скаргу на порушення ст. 6(1) у поєднанні зі ст. 6(3)b Конвенції, пов'язане з неможливістю отримати повну копію рішення суду першої інстанції вчасно, щоб вирішити, чи подавати апеляційну скаргу. У своєму звіті від 4 грудня 1998 року комісія підтримала заявника у визнанні порушення ст. 6(1) та ст. 6(3)b Конвенції, з чим уряд не погодився. Суд детально розглянув це питання, зокрема наявність копії письмового рішення в момент, коли заявнику потрібно було вирішувати про апеляцію, та доступність рішення лише в скороченому вигляді.

Заявник вказував, що до закінчення терміну для подання апеляційної скарги він не отримав ні повну копію письмового рішення, ні його скорочену версію. На момент винесення рішення заявнику не було надано жодного документа. Крім того, запит захисника заявника про надання копії рішення був відхилений через практику суду не видавати копії рішень без письмової заяви від сторони. Адвокат вказав, що не був обізнаний із цією політикою суду, оскільки вона не була широко оприлюднена, тому очікування від адвокатської спільноти в Роттердамі бути в курсі такої політики було нереалістичним. Відтак, з позиції захисту, заявник та його адвокат були позбавлені можливості належно оцінити підстави рішення суду та реалістично оцінити потенційний результат апеляції. Більше того, суд не зачитав мотивувальну частину рішення. У пункті 36 рішення Суд зауважив, що питання про те, наскільки повно було публічно зачитано рішення в присутності захисту, залишається спірним. Проте не підлягає сумніву, що резолютивна частина рішення була публічно зачитана в присутності адвоката заявника.

Уряд стверджував, що після винесення рішення його скорочена версія була доступна для перегляду в реєстрі регіонального суду, і згідно з встановленою політикою суду, захисник міг отримати копію, якби подав відповідний письмовий запит. Ця скорочена версія рішення ставала доступною для огляду протягом сорока восьми годин після оголошення. Відносно цього аспекту Суд відзначив, що заявнику було відомо про резолютивну частину рішення, і він разом із своїм захисником мав можливість ознайомитися з текстом рішення в скороченому вигляді до завершення чотирнадцятиденного терміну для подачі апеляції, що забезпечувало достатньо часу для її підготовки [23].

Оцінюючи факт того, що рішення було доступне лише в скороченій формі, яка, на думку заявника, не надала достатньо інформації для обґрунтованого рішення про оскарження, Суд відмітив, що позиція сторони захисту охоплювала питання обґрунтованості судової повістки, допустимості доказів від обвинувачення, законності методів збору доказів, кваліфікації дій та врахування пом'якшувальних обставин, які були адресовані в скороченому рішенні. Заявник не висловлював заперечень щодо цих пунктів.

Суд також обґрунтував своє рішення наступним чином. Незважаючи на те, що рішення не містило повного переліку доказів, на яких воно базувалося, заявник не оспориював факти, зазначені в рішенні, та не виступав проти доказів, які були використані проти нього. Більше того, з матеріалів справи не видно, що його засудження ґрунтувалось на доказах, які не були включені до матеріалів справи або представлені на судовому засіданні.

Суд врахував, що в Нідерландах процедура апеляції в кримінальних справах зосереджена не стільки на рішенні суду першої інстанції, скільки на обвинуваченні. Апеляційна процедура передбачає повне нове визначення фактів та переоцінку застосованого законодавства. За думкою Суду, заявник та його адвокат мали можливість достатньо обґрунтовано оцінити потенційні наслідки будь-якої апеляції, виходячи з рішення в

скороченому вигляді та доказів, наявних у матеріалах справи. Отже, Суд вважав, що в цьому випадку не було порушення ст. 6(1) у зв'язку із ст. 6(3)б конвенції.

З огляду на особливості національного законодавства, Суд у цьому випадку провів аналіз інформації, яка була викладена в скороченому рішенні національного суду і була доступна стороні захисту, а також тих підстав, які могли спричинити потребу в поданні апеляції. Суд дійшов висновку, що відсутність повного тексту рішення не вплинула на можливість реалізації права на захист. Це рішення вкотре підкреслює індивідуальний підхід Суду до оцінки кожної конкретної ситуації [23].

У справі «Сітневський та Чайковський проти України» один із заявників подав скаргу, вказуючи на порушення статей 6(1) та 6(3)б Конвенції. Він стверджував, що йому не надали достатньо часу для ознайомлення з усіма матеріалами справи після перегляду протоколу засідання, що обмежило можливість підготувати апеляційну скаргу. Аналізуючи обставини справи, Суд дійшов висновку, що немає підстав вважати, що права заявника були порушені. Заявник мав можливість ознайомитися з протоколом засідання в повному обсязі, але не надав доказів щодо конкретних документів, які необхідно було включити до матеріалів справи, і не вказав на ті, які могли б йому знадобитися для ознайомлення. Мотиви для його запити залишилися незрозумілими, особливо враховуючи, що він уже мав доступ до матеріалів до початку судового розгляду [24]. Цей випадок підкреслює важливість принципу обґрунтованості запитів сторони захисту щодо доступу до інформації та необхідність судового оцінювання доцільності таких запитів і можливого зловживання правами.

Висновки

Право підозрюваного чи обвинуваченого на доступ до інформації в кримінальному провадженні становить ключовий елемент захисту основних прав людини, визначених у статті 5 Європейської конвенції з прав

людини. Європейський суд з прав людини послідовно підкреслює, що надання інформації підозрюваному або обвинуваченому є фундаментальною вимогою, що дозволяє особі оскаржити законність свого арешту або затримання і гарантує протидію свавільному позбавленню волі.

Право на інформацію передбачає надання зрозумілих та доступних даних про причини арешту і звинувачення проти особи. Ця інформація повинна бути представлена мовою, зрозумілою для затриманого, і включати не лише юридичні підстави, але й фактичні обставини, що підкріплюють звинувачення. ЄСПЛ вказує на необхідність надання інформації без затримки. Точний часовий проміжок для надання інформації може варіюватися, залежно від унікальних обставин кожної справи. Приклади із практики ЄСПЛ демонструють різні ситуації, де затримки в інформуванні вважались прийнятними або, навпаки, порушували права затриманих.

ЄСПЛ також зосереджує увагу на активному забезпеченні доступу до інформації, вважаючи неприпустимим пасивне очікування з боку правоохоронних органів, коли підозрюваний чи обвинувачений має сам звернутися за інформацією. Це підкреслює обов'язок держави активно і чітко інформувати особу про звинувачення і права, а також надавати цю інформацію в максимальній доступній формі.

Таким чином, забезпечення права на інформацію в кримінальному процесі має вирішальне значення для дотримання загальних принципів справедливості і захисту прав людини. Належне інформування дозволяє ефективно реалізувати право на захист, у тому числі і право на адекватне представництво, і грає критичну роль у підготовці до судового розгляду, дозволяючи обвинуваченому або підозрюваному здійснити обґрунтований вибір щодо стратегії захисту.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: <https://zakon.rada.gov>.

ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.10.2024)

2. Van der. Leer v. the Netherlands, Appl. no. 11509/85. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57620%22%7D> (дата звернення: 08.10.2024)

3. Shamayev and Others v. Georgia and Russia, Appl. no. 36378/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-3916%22%7D> (дата звернення: 08.10.2024)

4. Fox, Campbell and Hartley v the UK, Appl. no. 12244/86 12245/86 12383/86. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57722%22%7D> (дата звернення: 09.10.2024)

5. Kaboulov v. Ukraine, Appl. no. 41015/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-95771%22%7D> (дата звернення: 09.10.2024)

6. Saadi v. the United Kingdom, Appl. no. 13229/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-84709%22%7D> (дата звернення: 09.10.2024)

7. McKay v. UK, Appl. no. 543/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77177%22%7D> (дата звернення: 09.10.2024)

8. Savenkova v. Russia, Appl. no. 30930/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-97557%22%7D> (дата звернення: 09.10.2024)

9. Huseyn and Others v. Azerbaijan, Appl. no. 35485/05, 45553/05, 35680/05 and 36085/05 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823>. (дата звернення: 10.10.2024)

10. Право на інформацію в кримінальному процесі: poradnik для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою. 2013. 30 с.

11. Rights of suspected and accused persons across the EU: translation, interpretation and information. November 2016. Publisher: European Union: European Agency for Fundamental Rights. 116 p.

12. Vaudelle v France, Appl. no. 35683/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59167>. (дата звернення: 10.10.2024)

13. Марченко Т.Ю. Єдність статей 6 (3) а та 6 (3) б Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національній судовій практиці *Матеріали III Дистанційної наукової конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права* (11 грудня 2017 року). Одеса, 2017. С. 234–237.

14. Pélissier and Sassi v. France, Appl. no. 25444/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58226>. (дата звернення: 11.10.2024)

15. Zhupnik v. Ukraine, Appl. no. 20792/05. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102102> (дата звернення: 11.10.2024)

16. Mattoccia v. Italy, Appl. no. 23969/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764>. (дата звернення: 11.10.2024)

17. Brozicek v Italy, Appl. no. 10964/84. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57612>. (дата звернення: 11.10.2024)

18. T. v. Austria, Appl. no. 27783/95. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58977> (дата звернення: 12.10.2024)

19. Abramyan v. Russia, Appl. no. 10709/02 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88820>. (дата звернення: 12.10.2024)

20. Dridi v. Germany, Appl. no. 35778/11. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188226> (дата звернення: 12.10.2024)

21. Hadjianastassiou v. Greece. Appl. no. 12945/87. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779> (дата звернення: 12.10.2024)

22. Chorniy v. Ukraine, Appl. no. 35227/06 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119677> (дата звернення: 12.10.2024)

23. Zoon v. The Netherlands. Appl. no. 29202/95. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59074>. (дата звернення: 12.10.2024)

24. Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine. Appl. no. 48016/06, 7817/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-200915%22%7D> (дата звернення: 12.10.2024)

SUMMARY

The author analyzes the suspect's and the accused's right to access information in criminal proceedings, which is one of the main guarantees of judicial justice reflected in international conventions, in particular the European Convention on Human Rights. The importance of this right is underscored by its impact on a person's ability to challenge the lawfulness of detention and ensure resistance to arbitrary deprivation of liberty. The article examines how access to information is regulated and practised, with particular attention to decisions of the European Court of Human Rights, which demonstrate flexibility and granularity in the requirements for the provision of information.

It was found that in its decisions, the ECtHR places emphasis on immediately informing detained persons about the reasons for detention and charges against them in a language understandable to the detainee, and on the need to include all legal and factual circumstances. A balance between the confidentiality of the investigation and the right to a defense is important, where it is necessary to

ensure that the accused have access to sufficient informational resources for an effective defense.

The interaction of national legislation and international standards defining the right to information as a critical element of human rights protection is also analyzed. The ECtHR notes that simple access to information does not exempt state authorities from the obligation to actively and clearly inform detained persons about the charges against them.

In the conclusion, the author emphasizes the importance of ensuring the fairness of the process by providing adequate information, which includes the timely provision of detailed information about the charges, which is essential for ensuring the accused's right to defense. Emphasizes the need to accurately determine the moments of providing information and take into account the special circumstances of each case, because the protection of human rights and the provision of the principles of justice depend on these actions.

Key words: suspect, accused, information, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, decision.

REPRODUCTIVE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL, THE PRINCIPLE OF JUSTICE, THE RIGHT TO INFORMATION AND COMPENSATION FOR MORAL DAMAGES

**DESHKO Lyudmyla - J.S.D., professor, professor of Constitutional Law
Department Educational and Scientific Institute of Law Taras Shevchenko National
University of Kyiv**

<https://orcid.org/0000-0001-5720-4459>

**VASYLCHENKO Oksana - J.S.D., professor, Head of Educational and Scientific
Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv**

<https://orcid.org/0000-0002-4464-3708>

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.10>

The article analyzes the amendments to the Ukrainian legislation regarding the right of military personnel during the period of martial law to receive free medical services related to ensuring the realization of their right to biological parentage (maternity). A discussion is being launched regarding the fact that the legislation provides the opportunity for military personnel to exercise the above-mentioned right during the period of martial law, but in addition to the martial law regime, a state of emergency may also be introduced in the state, which provides, among other things, the granting to the military command of the powers necessary to avert the threat and ensure security and health of citizens, normal functioning of the national economy, state authorities and local self-government bodies, protection of the constitutional order.

Problems of an applied nature that arise during the collection, cryopreservation and storage of the reproductive cells of a serviceman in case of loss of reproductive function while performing the duties of state defense, protection of the Motherland and other duties assigned to a serviceman in accordance with the law are highlighted. Emphasis is placed on the principle of justice. It is emphasized that the requirement of certainty, clarity, and unambiguity of the legal norm to ensure its uniform application and exclusion of arbitrariness in law enforcement follows from the constitutional principles of equality and justice. Directions for improvement of the Law of Ukraine «On social and legal protection of

military personnel and members of their families» are proposed.

The right to information is analyzed as a guarantee of the right to reproductive technologies. The right to information about the risks to health and life associated with the professional activities of a military serviceman and the obligation of the state to take the necessary measures to protect his health and life are characterized. The legal positions of the European Court of Human Rights are highlighted in the cases of «Roche v. United Kingdom» (exposure to toxic chemicals during tests carried out on a person in the early 1960s while serving in the British Army), «Vilnes and others v. Norway» (the Norwegian authorities did not guarantee that persons who dived in the North Sea received the necessary information to assess the risks to their life and health as a result of the use of rapid decompression tables), Brinkat and others v. Malta (the Maltese government did not fulfill its obligations the obligation to adopt a law or take other measures that would in practice ensure both the proper protection of persons and the informing of such persons about the risks to their life and health). Amendments to the legislation of Ukraine are proposed, taking into account these legal positions.

The circle of subjects that have the right to compensation for non-pecuniary damage if the reproductive right of a serviceman and/or the right to information was violated, the specifics of its compensation, is highlighted. It is noted that after

exhausting all national legal remedies, a person may apply to an international judicial institution or an international organization of which the state that violated the above-mentioned rights of a person is a member or participant. One of the conditions for the admissibility of an individual application by the European Court of Human Rights is the criterion of substantial damage, which includes, among other things, moral damage. Changes to the legislation of Ukraine are proposed.

Key words: reproductive rights, the principle of justice, the principle of equality, the right to information, moral damage, compensation for moral damage, military serviceman, motherhood, parenthood, medical services, martial law, cryopreservation, duties of the state, professional activity of a military serviceman, restrictions on human rights, duty the obligation of the state to take the necessary measures to protect the health and life of a person, trials, the army, the right to life, the right to health care, the European Court of Human Rights, legal positions of the European Court of Human Rights.

Formulation of the problem

Russia's full-scale invasion of Ukraine continues [1; 2]. Military personnel of various ages and genders came to defend Ukraine. Many of them do not have children yet, but would like to become a father/mother. A number of military personnel have children, but would still like to become a father/mother.

At the same time, war is unpredictable - at any time, while defending Ukraine, a serviceman can lose his life, get serious health disorders that disrupt reproductive functions. Strengthening the social protection of servicemen, the state enshrined in the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Family Members» the possibility for servicemen to receive free medical services during the period of martial law, related to ensuring the realization of their right to biological parenthood (maternity). At the same time, in practice there are problems that arise during the implementation of this right and require immediate resolution.

No less urgent is the issue of the state providing information to military personnel regarding the conditions of their service, which may negatively affect their life and health in the future.

For example, by analogy with how it happened in Great Britain (the decision of the European Court of Human Rights in the case «Roche v. United Kingdom» (exposure to toxic chemicals during tests carried out on a person in the early 1960s while serving in the British Army), Norway (the decision of the European Court of Human Rights in the case «Vilnes and others v. Norway» (the Norwegian authorities did not guarantee that persons who dived in the North Sea received the necessary information to assess the risks to their life and health as a result of using tables of rapid pressure relief), in Malta (the decision of the European Court of Human Rights in the case «Brincat and others v. Malta» (the Maltese government did not fulfill its obligation to adopt a law or take other measures that would in practice ensure adequate protection of persons, and informing such persons about the risks to their lives and health). A certain composition of chemicals dangerous to the human body, or when military personnel are exposed to special military equipment, etc., not only in wartime, but also in peacetime, not knowing that such a negative impact on their health and life is carried out during their military service.

No less relevant is the question of the circle of persons who can receive compensation for moral damages, if the serviceman's right to reproductive technologies was violated, and the serviceman himself died.

The above shows that the chosen research topic is relevant, almost ripe.

The purpose of this article is to start a discussion about the state of emergency, which should also include the right to free medical services related to the implementation of the right of a serviceman to biological parenthood (maternity), to identify practical problems that arise in the implementation of the right military personnel on reproductive technologies, and compensation for moral damage in case of its violation, to develop proposals for improving the legislation of Ukraine.

In legal science, the issue of a person's reproductive rights, as well as other rights of a person in the field of health care, which are a guarantee of these rights, were studied by S. Buletsa, L. Deshko, V. Zaborovsky, M. Menjul, I. Senyuta and other scientists [3-11]. At the same time,

the change in social relations, the development of the latest technologies and other factors indicate that the study of reproductive rights and guarantees of their realization does not lose its relevance.

Presenting main material

According to the preamble to the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» dated December 20, 1991. in accordance with the Constitution of Ukraine, it defines the basic principles of state policy in the field of social protection of servicemen and their family members, establishes a unified system of their social and legal protection, guarantees to servicemen and their family members favorable conditions for the realization of their constitutional obligations in the economic, social, and political spheres connection regarding the protection of the Motherland and regulates relations in this field [12].

The first thing to pay attention to from a practical point of view is the condition, in the presence of which it is free to receive a medical service related to ensuring the realization of a serviceman's right to biological parenthood (maternity), in particular, to the collection, cryopreservation and storage of their reproductive cells on the case of loss of reproductive function while performing duties for the defense of the state, protection of the Motherland and other duties assigned to them in accordance with the legislation is a state of martial law in the state (paragraph 10 of paragraph 1 of Article 11 of the Law of Ukraine «On social and legal protection of military personnel and members of their families»). But in addition to martial law, a state of emergency may also be introduced.

According to Art. 1 of the Law of Ukraine «On the State of Emergency» a state of emergency is a special legal regime that can be temporarily introduced in Ukraine or in some of its localities in the event of emergency situations of a man-made or natural nature not lower than the national level, which have led or may lead to human and material losses, pose a threat to the life and health of citizens, or in the event of an attempt to seize state power or change the constitutional order of Ukraine by means of violence and provides for the provision of the

relevant state authorities, military command and local self-government bodies in accordance with this Law with the powers necessary to avert the threat and ensure the safety and health of citizens, the normal functioning of the national economy, state authorities and local self-government bodies, the protection of the constitutional order, and also allows for temporary, threat-related, restrictions on the exercise of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, and the rights and legitimate interests of legal entities with indicating the term of validity of these restrictions [13].

Even the purpose of introducing a state of emergency shows that there is an unavoidable need to eliminate the threat and eliminate particularly severe emergencies of man-made or natural nature as soon as possible, normalize the situation, restore law and order in the event of attempts to seize state power or change the constitutional order through violence, restore the constitutional rights and freedoms of citizens, and as well as the rights and legitimate interests of legal entities, creating conditions for the normal functioning of state authorities and local self-government bodies, other institutions of civil society (Article 2 of the Law of Ukraine «On the State of Emergency») [13]. That is, actions or events have actually taken place or are taking place, will take place, which pose a threat to the highest social good - people, their life and health, their integrity and security, the foundations of the constitutional system, the rights and freedoms of a person and a citizen. These are not standard everyday situations for the state.

Therefore, in the conditions of a state of emergency, military personnel carry out averting the threat and ensuring the safety and health of citizens, the normal functioning of the national economy, state authorities and local self-government bodies, and the protection of the constitutional order.

It would be wrong to claim that the role of a serviceman in a state of emergency is less than in a state of war. For example, when there was an accident at the Chernobyl nuclear power plant, 526,250 people, most of whom were military personnel, were involved in its liquidation. As a result of exposure to radiation, a number of them lost their reproductive functions.

A state of emergency may be introduced in a certain territory of Ukraine and a military serviceman may be deployed there to perform the duties assigned to him. Thus, it is expedient to paragraph 10 of clause 1 of Art. 11 of the Law of Ukraine «On the Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» to introduce changes that would provide that a serviceman is provided free of charge with medical services related to the realization of the serviceman's right to biological parenthood (maternity), not only during the period of military service of the state, and when the legal regime of the state of emergency is introduced.

Another situation is that, in accordance with the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families», the right to free medical services related to ensuring the exercise of a serviceman's right to biological parenthood (maternity) is not guaranteed after the termination of the regime martial law. That is, immediately after the termination of the martial law regime, such a service is provided on a paid basis.

But there may be situations when a serviceman may be in captivity at the time of the cancellation of the martial law regime, or may be alive and illegally held by the aggressor state, and be recognized as missing in Ukraine. It can be seen that in such a case, the legislation of Ukraine should provide that the above-mentioned medical service for such servicemen is provided free of charge for a certain number of years.

As for the approach applied in the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families», free medical service related to ensuring the realization of the right of a serviceman to biological parenthood (maternity) is provided as long as martial law is in effect. It can be seen that upon the cancellation of the martial law regime, if a serviceman has lost reproductive function, such medical service should continue to be provided free of charge. This would strengthen social guarantees for military personnel. As for military personnel who have not lost reproductive functions, it can be seen that this medical service should be provided to them free of charge after the lifting of martial law for a certain number of years (for example, 3 years) or until the birth of a child.

Equally important is the provision of long-term storage of reproductive cells of military personnel in the conditions when Russia is bombing hospitals and other facilities in Ukraine that are under the protection of the Geneva Convention [14]. It is seen that the state should ensure the storage of reproductive cells of military personnel abroad. Another set of issues that we would like to draw the attention of scientists to in this article is the issue of providing servicemen with full and comprehensive information by the state regarding factors that negatively affect their reproductive health.

Thus, when a serviceman is performing his sacred duty to protect the Motherland, the issue of receiving from the state comprehensive, complete and reliable information about all factors that can harm the life and health of a serviceman, and which are related to the influence of medicinal products on him, is an urgent issue, the surrounding natural environment in which the serviceman is. For example, it can be the use of the latest military weapons that have not yet passed all the tests, or weapons based on the latest technologies, the impact of which on the human body is not sufficiently studied or revealed, but objectively, its use itself causes harm to health. I am a military serviceman. These can be situations where a serviceman is in the accident zone at the Chernobyl nuclear power plant, or situations when a serviceman is in an area where there is a concrete capsule under the ground that protects a person infected as a result of an underground nuclear explosion in 1979. square («Yuny Komunar» mine), etc.

In this regard, as well as to ensure that Ukraine fulfills its international obligations in good faith under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [15], we will reveal the legal positions of the European Court of Human Rights in the cases «Roche v. the United Kingdom», «Vilnius and others v. Norway», «Brincat and others v. Malta».

In the case of «Roche v. United Kingdom», dated October 19, 2005, considered by the Grand Chamber of the European Court of Human Rights, the applicant was registered as a person with disabilities since 1992 - he suffered from health problems that were the result exposure to toxic chemicals during tests that were

conducted on him while he was serving in the British Army. At the same time, he did not have access at all to all relevant and proper information that would have allowed him to assess any risk he was exposed to while participating in these trials [16].

Establishing a violation by the United Kingdom of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights formulated the legal position that a serviceman should be able to obtain information about the risks associated with his participation in the tests being conducted or were conducted by the army.

Therefore, in the Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service» [17], it is necessary to enshrine a norm that would provide for the state's obligation to provide a military serviceman with information about the risks associated with his participation in tests that are being conducted or were conducted under participation of servicemen and obtaining informed consent from the serviceman.

In another case, *Vilnius and Others v. Norway*, dated 5 December 2013, divers raised the issue that they had been incapacitated as a result of diving in the North Sea for oil companies during the initial period of oil exploration. Of course, potentially tasks that involve diving can also be performed during military operations (for example, in the Black Sea, the Sea of Azov). Therefore, the legal positions expressed by the European Court in this case have practical value for Ukraine. All the applicant divers complained that Norway: 1) failed to take the necessary measures to protect the health and life of deep-sea divers while working in the North Sea and, in relation to the three applicants, in test facilities; 2) Norway did not provide them with sufficient information about the risks associated with deep-sea diving and research diving [18].

Establishing a violation of Art. 8 of the Convention and Art. 2, the European Court of Human Rights has formulated legal positions, which are that: 1) the authorities must guarantee that the person receives the necessary information to assess the risks to health and life as a result of the use of rapid pressure reduction tables; 2) the government must be able to prevent the health and life of persons from being endangered.

Therefore, the state has an obligation to guarantee that servicemen receive all the information that would allow them to assess professional risks for life, health, and safety.

In the case «*Brincat and others v. Malta*» dated July 24, 2014. workers in the repair shop of a shipyard were exposed to asbestos for several decades [19]. Such exposure led to asbestos-related diseases, and the Maltese government refused to protect them from the ill effects. Establishing a violation of Art. 8 of the Convention and Art. 2, the European Court of Human Rights has formulated a legal position, which is that: the state must adopt a law or take other measures to ensure adequate protection of individuals and inform them about the risks to their health and life; the seriousness of the threat of exposure to a chemical substance on human life and health determines that, despite the «limits of discretion» of states in making a decision regarding the management of such risks, the state must fulfill its obligations under the Convention: issue a law or take other measures to confront the risk of causing harm to human health and life.

We propose to enshrine in the Law of Ukraine «On the Armed Forces of Ukraine» [20] a norm that would provide for the state's obligation to provide military personnel with full information about the risks associated with the performance of their professional duties, which would allow them to assess professional risks for life, health, safety.

Another relevant issue is compensation for moral damage caused by the violation of a serviceman's reproductive rights. The legislation of Ukraine provides for a general way of protecting civil rights: compensation for moral (non-property) damage (clause 9 part 2 of article 16 of the Civil Code of Ukraine); one of the main ways of protecting non-property rights is the right to monetary compensation for moral damage caused by interference with such non-property goods (Article 280 of the Civil Code of Ukraine) [21].

Luspenyk D. and Lidovets R. correctly point out that «There is no legal definition of moral damage. This is true and is connected with the impossibility of a clear definition of such an evaluative concept, which is rightly recognized by many scientists, therefore in Art. 23 of the Civil Code of Ukraine, the legislator defined only the

ways of manifesting such damage. At the same time, any legal definition would be incomplete, since it is impossible to single out universal, defining, generic features in the concept that would be characteristic of it as a whole» [22].

Judicial practice gave the following definition of moral damage: it is loss of a non-property nature as a result of moral or physical suffering, or other negative phenomena caused to a natural or legal person by illegal actions or inaction of other persons (clause 3 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated March 31, 1995 No. 4 (with relevant changes) «On judicial practice in cases of compensation for moral (non-property) damage») [23].

As is well known, in accordance with Art. 55 of the Constitution of Ukraine [24], after exhausting all national remedies, a person may apply to the European Court of Human Rights. Direct victims of violations of human rights and fundamental freedoms, guaranteed by the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, are persons whose fundamental right is violated by one of the states listed in the list attached to the Convention. Indirect victims of violations of human rights and fundamental freedoms guaranteed by the Convention are the following persons: close relatives of persons who died due to the fault of the state - participants of the Convention; close relatives who continue to defend the rights or freedoms of the deceased applicant in the European Court of Human Rights in a case initiated by the deceased applicant who is their relative and who died before the decision of the European Court of Human Rights. Potential victims are persons who may actually suffer as a result of the application of the legislation of the country that is a party to the Convention, which violates or may potentially violate the rights and fundamental freedoms of a person or a group of persons).

It is seen that in the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» it is expedient to enshrine a rule that would provide that in the event of a violation of a serviceman's right to free medical services related to ensuring the exercise of a serviceman's right to biological parenthood (maternity), a serviceman and his close relatives have the right to appeal to the court if he died.

Conclusions

1. It is proposed to make changes to paragraph 10 of clause 1 of Article 11 of the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families», which would provide that a serviceman is provided free of charge with medical services related to the realization of the serviceman's right to biological parenthood (maternity), not only during the period of martial law, and when introducing a legal state of emergency; It is proposed that the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» provide for norms according to which:

1) if a serviceman is in captivity at the time of the cancellation of the martial law regime or is recognized as missing, then the medical service related to the provision implementation of the serviceman's right to biological parenthood (maternity), provided free of charge within three years after the cancellation of martial law;

2) upon cancellation of the martial law regime, if a serviceman has lost reproductive function, such medical service must continue to be provided free of charge;

3) military personnel who have not lost reproductive functions have the right to free provision of this medical service for 3 years or until the birth of a child;

4) the state provides long-term storage of reproductive cells of military personnel in foreign countries.

2. In the Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service» it is proposed to enshrine a norm that would provide for the obligation of the state to provide a serviceman with information about the risks associated with his participation in tests that are being conducted or have been conducted with the participation of military personnel and obtain informed consent from the serviceman. In the law of Ukraine «On the Armed Forces of Ukraine» it is proposed to enshrine a norm that would provide for the obligation of the state to provide military personnel with full information about the risks associated with the performance of their professional duties, which would allow them to assess professional risks to life, health, safety.

References

1. Бисага Ю., Дешко Л., Нечипорук Г. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 43–49.
2. Vasylychenko O., Deshko L. Regime of military occupation, human rights, elections and referendums: case of Ukraine. Analytical and comparative jurisprudence. 2024. No. 1. P. 121–125.
3. Buletsa S., Deshko L. Comprehensive Reforms of the Health Care System in Different Regions of the World. *Medicine and Law*. 2018. Vol. 37. No. 4. P. 683–700.
4. Deshko L., Vasylychenko O., Sherbak I., Galai V., Medvid A. Ukraine's international liabilities on initiation of measures for public health protection and the role of local authorities in implementation of health care policy. *Georgian medical news*. 2021. Volume 312. P. 163–168.
5. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 57–62.
6. Волков В.Д. Медичне право України: практикум; Донец. нац. ун-т, Донец. нац. мед. ун-т ім. М. Горького. Донецьк: Сучасний друк, 2010. 249 с.
7. Дешко Л. Державне регулювання ціноутворення на лікарські засоби в країнах Європейського Співтовариства та інших країнах. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 113–119.
8. Волков В., Дешко Л. Медичне право – реальність сьогодення. Інформаційний правовий простір. 2007. № 18. С. 45–48.
9. Волков В., Дешко Л. На захист медичного права. *Юридичний Вісник України*. 2006. № 8. С. 8.
10. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №4. С. 5-15
11. Deshko L., Bysaga Y., Bysaga Y. Public procurement in the healthcare sector: adaptation of the administrative legislation of Ukraine to the EU legislation. *Georgian Medical News*. 2019. №6 (291). P. 126-130.
12. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
13. Про режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
14. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
16. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Рош проти Сполученого Королівства», від 19 жовтня 2005 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179130>.
17. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
18. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Вільнес та інші проти Норвегії» від 5 грудня 2013 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
19. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Брінкат і інші проти Мальти» від 24 липня 2014 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
20. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
21. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
22. Луспенник Д., Лідовець Р. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду цивільних справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyuk.pdf.
23. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 (з відповідними змінами) «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/178122__524591.
24. Constitution of Ukraine. URL: <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>.

Дешко Л., Васильченко О.

**РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ,
ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ,
ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ТА НА
ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ
ШКОДИ**

У статті аналізуються новели українського законодавства щодо права військовослужбовців у період дії воєнного стану на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство). Започатковується дискусія щодо того, що законодавство надає можливість військовослужбовцям реалізувати вище зазначене право в період дії воєнного стану, але, окрім режиму воєнного стану, у державі може запроваджуватись і режим надзвичайного стану, який передбачає серед іншого надання військовому командуванню повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу.

Виділяються проблеми прикладного характеру, які виникають при здійсненні забору, кріоконсервації та зберіганні репродуктивних клітин військовослужбовця на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на військовослужбовця обов'язків відповідно до законодавства. Акцентується увага на принципі справедливості. Підкреслюється, що з конституційних принципів рівності та справедливості випливає вимога визначеності, ясності, недвозначності правової норми для забезпечення її однакового застосування та виключення сваволі при правозастосуванні. Пропонуються напрями вдосконалення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Аналізується право на інформацію як гарантія права на репродуктивні технології. Характеризується право на інформацію щодо ризиків для здоров'я та життя, пов'язаних з професійною діяльністю військовослужбовця, та обов'язок держави вживати необхідні заходи для захисту його здоров'я та життя. Виді-

ляються правові позиції Європейського суду з прав людини у справах «Рош проти Сполученого Королівства» (вплив токсичних хімічних речовин під час випробувань, проведених на особі на початку 1960-х років під час служби в Британській армії), «Вільнес та інші проти Норвегії» (влада Норвегії не гарантувала особам, які здійснювали занурення в Північному морі, отримання необхідної інформації для оцінки ними ризиків для свого життя та здоров'я в результаті використання таблиць швидкого зниження тиску), «Брінкат і інші проти Мальти» (урядом Мальти не було виконано зобов'язання прийняти закон чи вжити інші заходи, які б на практиці забезпечили і належний захист осіб, і інформування таких осіб про ризики для їхнього життя та здоров'я). Пропонуються зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закону України «Про Збройні сили України».

Виділяється коло суб'єктів, які мають право на відшкодування моральної шкоди якщо було порушено репродуктивне право військовослужбовця та/або право на інформацію, особливості її відшкодування. Зазначається, що після вичерпання всіх національних засобів правового захисту особа може звернутися до міжнародної судової установи чи міжнародної організації, членом або учасником якої є держава, що порушила вище зазначені права особи. Однією з умов прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини є критерій суттєвої шкоди, який включає серед іншого і моральну шкоду. Пропонуються зміни до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Ключові слова: репродуктивні права, принцип справедливості, принцип рівності, право на інформацію, моральна шкода, відшкодування моральної шкоди, військовослужбовець, материнство, батьківство, медичні послуги, воєнний стан, кріо консервація, обов'язки держави, професійна діяльність військовослужбовця, обмеження прав людини, обов'язок держави вживати необхідні заходи для захисту здоров'я та життя особи, випробовування, армія, право на життя, право на охорону здоров'я, Європейський суд з прав людини, правові позиції Європейського суду з прав людини.

ТРОЛІНГ У ЗАХИСТІ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

ШВЕЦЬ Віктор Олександрович - проф. каф. господарського та трудового права МАУП, доктор юрид. наук, доцент

ЛУЧКА Ігор Юрійович - викладач каф. господарського та трудового права МАУП

ТАТІШЕВ Олександр Євгенович - аспірант каф. господарського та трудового права МАУП

УДК 346.545

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.11>

Однією зі сфер економічної життєдіяльності в Україні, правове забезпечення якої зараз буде інтенсивно розбудовуватися, – це виробництво нововведень, інновацій – результатів інноваційної діяльності. Від якості цього правового забезпечення, ступеня правового забезпечення інтелектуальної власності (ІВ), її захищеності буде залежати, чи не прямо пропорційно, розвиток інноваційної діяльності, кількість нововведень, інновацій, які можуть з'явитися, будуть залучені у виробництво, а отже, і інтенсивність поновлення, розвитку економіки країни. У той же час у зазначеній сфері (інноваційної діяльності) є низка проблем, наявність яких стримує розвиток інноваційної діяльності. До них відноситься тролінг. Саме це і обумовлює необхідність його дослідження у сфері вдосконалення законодавства про інтелектуальну власність.

Проаналізовані законопроекти, подані до Верховної Ради України, що пропонують певні зміни у сфері інтелектуальної власності, правове забезпечення якої зараз інтенсивно розбудовується. Оновлення відповідного законодавства у сфері захисту права ІВ проведено в рамках Угоди про асоціацію, а отже відповідає європейським стандартам. На певну увагу заслуговують питання щодо боротьби з так званим «патентним тролінгом». Проаналізовано деякі заходи, щодо боротьби з цим явищем. На жаль, не відбувся «запуск» нової інституції – Вищого суду з питань інтелектуальної

власності України. У той же час важливе значення набуває подальший розвиток принципів судочинства. Наголошено на важливості нового принципу судочинства – принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: інтелектуальна власність, господарсько-правове забезпечення, добросовісна господарська діяльність, економічна політика, недобросовісна конкуренція, політика захисту прав споживачів, права споживачів, споживачі, споживчий ринок, сталий розвиток, суб'єкт політики, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Вступ

Однією зі сфер економічної життєдіяльності в Україні, правове забезпечення якої зараз буде інтенсивно розбудовуватися, – це виробництво нововведень, інновацій – результатів інноваційної діяльності. Від якості цього правового забезпечення, ступеня правового забезпечення інтелектуальної власності (ІВ), її захищеності буде залежати, чи не прямо пропорційно, розвиток інноваційної діяльності, кількість нововведень, інновацій, які можуть з'явитися, будуть залучені у виробництво, а отже, і інтенсивність поновлення, розвитку економіки країни. У той же час у зазначеній сфері (інноваційної діяльності) є низка проблем, наявність яких стримує розвиток іннова-

ційної діяльності. До них відноситься тролінг. Саме це і обумовлює необхідність його дослідження у сфері вдосконалення законодавства про інтелектуальну власність.

Метою та завданнями цієї статті є аналіз нового в законодавстві про інтелектуальну власність, оцінка тих чи інших новел щодо їх здатності формувати практику розвитку ІВ у потрібному напрямі, забезпеченні відповідності зазначеного законодавства Угоді про асоціацію з ЄС.

Основний матеріал

Патентний троль (Patent Troll) – компанія або підприємець, чий бізнес полягає лише в отриманні ліцензійних платежів за використання належних йому патентів. (Термін запропонував американський юрист Пітер Деткін (Peter Detkin), який працював у компанії Intel. Раніше Деткін використовував термін патентний вимагач (англ. Patent extortionis).

До Верховної Ради України вже подавалося декілька законопроектів, що пропонують певні зміни в зазначеній сфері. Ці законопроекти стосуються як матеріального права, що регулює відносини в галузі інтелектуальної власності, так і процесуального. Законопроекти у сфері матеріального права включають спеціальні нормативно-правові акти і комплексні. Щодо поданих законопроектів, то до спеціальних можна віднести проєкт Закону про виноград та виноробну продукцію № 5667 від 19.01.2017 р. [1]. Цей проєкт включав положення, спрямовані на уточнення деяких термінів і визначень, введення нових термінів, класифікацію сортів винограду та вимоги до виробництва виноробної продукції. Передбачалося передачу суб'єктам господарювання функцій центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику щодо затвердження нормативних документів на виробництво нових марок виноробної продукції, вин. Крім того, імплементуються правила щодо маркування та представлення виноробної продукції та встановлюються принципи проведення перевірок, а саме перевірок на

місцях, унормовуються процедури захисту на території України географічних зазначень ЄС на виноробну продукцію. Так, «шампанським України класичним та/або ігристим України класичним» можна буде назвати лише біле ігристе вино, процес шампанізації якого проходив у пляшках з наступною трирічною витримкою. Також цей документ визначав, що «фальсифікація виноробної продукції — це умисна з корисливою метою підробка виноробної продукції за походженням (місцем виробництва) або її складом шляхом додавання нешкідливих чи шкідливих для здоров'я людини речовин, виготовлення сурогатів у процесі виробництва, транспортування, зберігання та продажу, неправомірне використання знака для товарів і послуг, копіювання форми упаковки, зовнішнього оформлення, а також пряме відтворення товару іншого суб'єкта господарювання з самовільним використанням його імені» (ст. 13 «Фальсифікація виноробної продукції») [1].

До спеціальних актів слід віднести проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів № 5694 [2].

Усі ці правові акти (як спеціальні, так і комплексні) спрямовані на приведення у відповідність законодавства України у сфері інтелектуальної власності до законодавства ЄС, виходять з усталеної європейської практики.

Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів № 5694 пропонує, зокрема, надати нове визначення термінам «компонування напівпровідникового виробу», «напівпровідниковий виріб», уточнити умови надання правової охорони та умови охороноздатності компонування напівпровідникового виробу, переглянути вимоги до заявки на реєстрацію, удосконалити порядок проведення експертизи заявок та уточнити перелік прав та обов'язків, що впливають з державної реєстрації компонування напівпровідникового виробу тощо. Проєкт Закону

про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони інтелектуальної (промислової) власності № 5699 запроваджує процедуру адміністративного оскарження виданих свідоцтв на промислові зразки («post-grant opposition») як дієвий механізм боротьби з «патентним тролінгом». Введено положення про те, що право на промисловий зразок не поширюється на зовнішні ознаки продукту, які зумовлені лише його технічною функцією. Указане положення теж має стати ефективним інструментом нейтралізації «патентного тролінгу».

Слід зазначити, що сьогодні проблема «патентного тролінгу» є дуже великою і актуальною. Як зазначається в літературі, йдеться про проблему, пов'язану з існуванням на українському ринку патентних послуг, так званих «патентних тролів». Патентний троль – це фізичні або юридичні особи, які володіють патентами, але самі не використовують запатентовану технологію для виробництва товарів та/або надання послуг, а пред'являють претензії та позови до тих осіб, які виробляють такі товари та/або надають послуги. Захищаючи свої патенти, вони ініціюють судові спори, блокують діяльність конкурентів тощо.

Прикладом може бути отримання деклараційних патентів на корисні моделі та винаходи, які не відповідають умовам патентоспроможності. Такі деклараційні патенти захищали корисні моделі та винаходи, які вже давно були відомими і не мали новизни та винахідницького рівня. Патентним троям сприяє і Митний кодекс України, згідно з яким до митного реєстру об'єктів права інтелектуальної власності можна вносити, окрім об'єктів авторського права, торговельних марок, промислових зразків та географічних зазначень, які були в попередньому кодексі, ще й винаходи, корисні моделі, сорти рослин. До речі, внесення об'єкта інтелектуальної власності до митного реєстру здійснюється безоплатно. Користуючись Митним кодексом, патентні тролі отримали можливість призупиняти митне оформлення товарів, які порушують їх засвідчені патентом права. Затримання партії товару на митному кордоні стимулює

так званого порушника бути достатньо поступливим, що й дає змогу патентним троям отримувати прибутки від своєї діяльності. Отримавши патент, наприклад на фотоапарат, власнику залишається чекати, коли до митного оформлення буде пред'явлена партія фотоапаратів. Далі події можуть розвиватись двома шляхами: або імпортер «домовляється» з власником патенту, або сторони вирішують спір у суді. Поки суд триває, конкурент спокійно реалізує свій товар на території України, підриває авторитет імпортера та відвертає увагу на вирішення спору в суді.

Патентні тролі існують задля торгівлі патентами, а не виробництва товарів та надання послуг. Вони виникали з метою надання допомоги винахідникам, які не мають достатніх коштів і досвіду для просування своїх патентів на ринок та захисту своїх прав. Однак з часом такі компанії почали зловживати своїми правами. Термін «патентний троль» почали використовувати в 1993 р. щодо компаній, які агресивно здійснюють патентне переслідування. До патентних тролів можна віднести інститути, окремих дослідників, компанії, які захищають свої права не в тій сфері економіки тощо. Хоча деякі патентні тролі справді захищають власні винаходи, більшість просто купує патенти. Тобто патентні тролі збирають арсенал патентів.

Патентні тролі знаходять певну компанію і вимагають від неї плати за користування ліцензією, погрожуючи судовим переслідуванням. Зазвичай компанії не хочуть вв'язуватись у процес і вважають, що відкупитися буде дешевше. Це і є остаточна мета тролів. Однак, коли патентовласники доходять згоди із виробниками продукту, то майже завжди підписують з ними угоду про нерозголошення, тож з'ясувати реальний стан справ дуже важко.

Роблячи висновок про те, що поява патентних тролів стала можливою завдяки недосконалості законодавства у сфері інтелектуальної власності, Ю.Л. Бошицький називає причини, за яких з'явився тролінг. По-перше, зазначає він, завдяки швидкій та простій процедурі реєстрації корисних моделей, яка дозволяє винахідникам

швидко захистити свій товар та розпочати виробництво перед його виходом на ринок, а по-друге, за можливості патентним троям отримувати патенти на вже існуючі товари та зловживати своїм правом.

Для запобігання та подолання цієї проблеми вченим запропоновано вжити наступні заходи. По-перше, потрібно виявляти справжніх власників патентів, щоб вони не могли ховатися за підставними компаніями. По-друге, зробити заявки про патент відкритими та прозорими для громадськості і доступними для пошуку. По-третє, необхідно уповноважити суди стягувати оплату за судові витрати переможця зі сторони, що програла. По-четверте, запровадити більш надійний правовий захист покупців, щоб захистити їх від позовів, пов'язаних із порушенням патентних прав виробником.

У свій час пропонувалося удосконалення і навіть проведення певного перегляду всієї системи патентного права. Для цього, як варіант, пронувалося вироблення концепції боротьби з патентними троями на рівні Антимонопольного комітету України. Учасникам ринку слід приділяти більше уваги моніторингу зареєстрованих патентів, аналізувати митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності. З метою протидії патентним троям кожен суб'єкт господарювання, який виробляє продукт, може використовувати організаційні способи протидії та відстежувати новинки відповідного сектору ринку, зокрема за допомогою Державного реєстру патентів України на промислові зразки та Держреєстру свідоцтв України на знаки для товарів і послуг. Зараз такі міг би виконувати УкрНО-ВІ інноватики та патентно-інформаційних послуг, здійснювати патентні дослідження зовнішнього вигляду об'єкта права промислової власності й об'єкта господарської діяльності. Діючи на випередження подій, можна звернутися до нього в порядку ст. 33 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» подати клопотання про проведення експертизи запатентованого винаходу на відповідність умовам патентоспроможності, а з метою уникнення зловживання правами патентними тро-

ями слід розглянути можливість уповноваження апеляційної палати Держслужби інтелектуальної власності приймати заяви третіх осіб та розглядати їх за скороченою процедурою.

Слід зазначити, що патентний тролінг, або так звані фіктивні патенти, є одним з найнебезпечніших порушень права ІВ, оскільки це пов'язано з подальшими злочинними діями: здирництвом, розкраданням великих бюджетних коштів тощо. Як приклад можна навести дії, що відбулися в Укрзалізниці і мають злочинний характер. Т. Чорновол наводить цей приклад, посилаючись на газету «Експрес», яка присвятила цим діянням цикл публікацій під назвою «Справа на мільярд. Почерк мафії». «Справа на мільярд – це справа про мафію». В Україні, пише вона, за офіційними даними, майже 23 тисячі кілометрів залізничних колій. Як стверджують науковці, за кілька десятків років їх експлуатації з'ясувалося, що найскладнішим вузлом – з конструктивного та технологічного погляду – є кріплення рейки до шпали. Тривалий час рейку до шпали кріпили за допомогою металевої прокладки і знаменитого котиля. У 1996 року вітчизняні конструктори винайшли скріплення з назвою КПП-1, а дещо пізніше з'явилося дуже схоже скріплення – КПП-5. Його розробив науковець В. Говоруха. Тоді він очолював державне науково-конструкторське технологічне бюро шляхового господарства Укрзалізниці, яке й стало власником відповідного патенту. Ці два кріплення нині скріплюють тисячі кілометрів українських колій. Державна залізниця витратила на переобладнання шляхів мільярди гривень. Однак, незважаючи на те, що нові кріплення конструювали розробники державних організацій, збагатилася на цьому не держава, а кілька приватних осіб. Причому згаданий конструктор В. Говоруха не отримав ніякої вигоди від масштабного застосування його винаходу. Отримали аферисти, які вкрали винахід у держави. Схема, з ознаками злочину, наступна. Отримавши патент на той же анкер Говорухи приватна фірма - корпорація «Колійні ремонтні технології» (корпорація КРТ) отримала ексклюзивні

права на освоєння коштів «Укрзалізниця». І вже невдовзі на рахунки згаданої корпорації почали спрямовуватися сотні мільйонів гривень. Лише постачання анкерів, патент на які був оформлений таким шляхом, що містять ознаки злочинних дій, на комерційне підприємство, коштувало державі 1,5 мільярда гривень. Державні гроші легально «вимивалися» на сплату роялті власникам крадених патентів [5].

Таким чином, проблема патентного тролінгу, фіктивних патентів постає як крупна проблема вимагання, здирництва, корупції, розкрадання бюджету.

Ось чому вдосконалення, посилення правової охорони інтелектуальної (промислової) власності, яке відбулося зараз у контексті Угоди про асоціацію з ЄС, оновлення процесуального законодавства та створення ІР-судочинства – «запуску» нової інституції – Вищого суду з питань інтелектуальної власності України – сприятиме успішному вирішенню проблем цієї сфери економічної життєдіяльності.

Щодо процесуального законодавства, яке регулює відносини в галузі інтелектуальної власності. Саме зараз в ньому відбулися достатньо суттєві зміни, що стосуються інтелектуальної власності. Ці зміни містяться в Законі України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [6].

Перераховані процесуальні кодекси (Господарський процесуальний, Цивільний процесуальний, Кодекс адміністративного судочинства) у зазначеному Законі викладаються в нових редакціях. Серед безлічі процесуальних новел – «запуск» нової інституції – Вищого суду з питань інтелектуальної власності України, створення якого було передбачено Законом України «Про судову устрій та статус суддів».

Важливою інновацією процесуального законодавства стали зміни до процесуальних кодексів (Господарський процесуальний, Цивільний процесуальний, Кодекс адміністративного судочинства). Не виключається і повернення до інших проце-

суальних новел – «запуск» нової інституції – Вищого суду з питань інтелектуальної власності України, подальший розвиток принципів судочинства. Як відомо, серед цих принципів розрізняють ті, які визначають організацію, устрій суду (організаційні принципи) та принципи, що регулюють його діяльність (процесуальні принципи). До останніх, зокрема, тих, що позначені в Господарському процесуальному кодексі, відносяться, перш за все, принципи, які можна позначити як загальні, міжгалузеві тобто такі, що характерні для всіх видів процесів. Це – доступність судового захисту прав і загальних інтересів; свобода надання сторонами своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості; законність; усність; безпосередність; змагальність та ін. Крім того, виділяються галузеві або спеціальні принципи. Щодо господарського процесу, то це рівноправність сторін; диспозитивність; розгляд справи одноособово або колегіально тощо. Спеціальні принципи також дістали подальшого розвитку в рамках оновлення процесуального законодавства.

Серед новел поміж принципів судової діяльності, викладених у свій час процесуальних кодексах, заслуговує на увагу новий принцип судочинства – принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами. Цей принцип закріплений не тільки в ГПК, а й у ЦПК України, КАС, а отже, його можна віднести до міжгалузевих принципів судочинства [6]. У відповідності до частини 3 статті 2 ГПК України в новій редакції неприпустимість зловживання процесуальними правами вказано серед основних засад (принципів) господарського судочинства.

У нинішній редакції ГПК України цьому принципу присвячені дві статті (2 та 44) Кодексу, а також глава 9 «Заходи процесуального примусу» [9, с. 3, 21-22, 51-52] ГПК.

Згідно з частиною 1 статті 44 ГПК, учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, які суперечать завданню господарського судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або в спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі (частина 2 ст. 44).

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (ч. 3).

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом (ч. 4 ГПК).

Висновки та подальші розвідки в цьому напрямі досліджень доцільно при-

святити оцінці ступеня ефективності подальших законодавчих новел. Завданням теорії господарського процесуального права має стати розширення визначення поняття «зловживання процесуальними правами», систематизація видів зловживання процесуальними правами, а у разі неможливості сформулювати вичерпний їх перелік. Слід надати критерії відмежування зловживання процесуальними правами від іншої недобросовісної чи неналежної поведінки учасників господарського процесу.

Література

1. Проект Закону про виноград та виноробну продукцію № 5667 від 19.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу://

2. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60982

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів № 5694 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу://

4. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60982

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони інтелектуальної (промислової) власності// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60982

6. Ю. Л. Бошицький // Проблеми оптимізації управління сферою інтелектуальної власності в сучасній Україні // Часопис Київського університету права. - 2014 - № 3. - С. 186 – 190

7. Т. Чорновол «Справа на мільярд». Львівська мафія на відміну від донецької безсмертна? <https://www.obozrevatel.com/>

8. Закон про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів [Електронний ресурс] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_

Shvets Viktor Oleksandrovych

Prof. café of economic and labor law MAUP,

Doctor of Law. Sciences,

Luchka Ihor Yuriyovych

associate professor

Teacher of the faculty of economic and labor

law MAUP,

Tatishchev Oleksandr Eugenovich,

graduate student of economic and labor law

MAUP

**TROLLING IN PROTECTION OF
THE RIGHTS OF CONSUMERS OF
INTELLECTUAL PROPERTY**

The bills submitted to the parliament of Ukraine, which propose certain changes in the field of intellectual property, are being analyzed, the legal support of which is now being intensively developed. The update of the relevant legislation in the field of the protection of IP rights has been carried

out within the framework of the Association Agreement, and therefore complies with European standards. Particular attention is paid to the fight against the so-called “patent trolling”. Some innovations in procedural legislation are analyzed, the “launch” of a new institution - the Supreme Court on Intellectual Property of Ukraine, as well as the development of the principles of legal proceedings. The importance of the new principle of legal proceedings - the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights - is emphasized.

Keywords: fair business activity, economic policy, unfair competition, principle of justice, unfair business entities, consumer protection policy, political and legal system, consumer rights, consumers, consumer market, sustainable development, policy subject, public means of influence.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

ТУРЧЕНКО Ігор Вікторович - доктор філософії в галузі права

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6127-7968>

УДК 346.1:338.47

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.12>

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі існуючих проблем господарсько-правового регулювання відносин у сфері модернізації транспортної інфраструктури залізничного транспорту України, а також у розробці пропозицій для вдосконалення чинного вітчизняного законодавства з метою забезпечення ефективного відновлення, модернізації залізничної інфраструктури України відповідно до сучасних соціально-економічних вимог.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети було застосовано системний та компаративний аналіз нормативно-правових актів України, ЄС та досліджено міжнародний досвід у сфері правового регулювання залізничної інфраструктури. Вибірковий аналіз законодавчих актів та пропозицій дозволив виявити основні прогалини у вітчизняному правовому полі та проблеми, що потребують комплексного підходу до їхнього вирішення.

Результати. Встановлено, що відсутність чіткого визначення поняття «інфраструктура залізничного транспорту» створює серйозні труднощі у регулюванні правовідносин у цій галузі. У роботі окреслено недоліки правового регулювання щодо монопольного становища держави Україна у цій сфері. Визначено низький рівень інноваційної активності та відсутність стимулів для інвестування в галузь дорожнього господарства, що негативно впливає на ефективність і конкурентоспроможність залізничного сектора.

Висновки. Визначено, що для ефективного відновлення та модернізації залізничної інфраструктури необхідне вдосконалення чинного

законодавства України щодо чіткого визначення інфраструктурних об'єктів, підвищення рівня конкуренції, забезпечення прозорого доступу до інфраструктури, впровадження сучасних екологічних стандартів, а також створення сприятливих умов для інвесторів. Запропоновані рекомендації спрямовані на формування цілісної нормативно-правової бази, яка відповідатиме міжнародним стандартам та сприятиме повноцінній інтеграції залізничної інфраструктури України до європейської та глобальної транспортної мережі.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, транспортні послуги, інфраструктура залізничного транспорту, державне регулювання, господарське право, модернізація, мультимодальні перевезення.

Постановка проблеми

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України, з огляду на повномасштабну війну з РФ, характеризується значними пошкодженнями та повним знищенням окремих доріг та об'єктів транспортної інфраструктури нашої держави. Їх відновлення та одночасна модернізація так і залишається недосяжною метою без розробки ефективних господарсько-правових механізмів забезпечення можливості впровадження новітніх технологічних рішень у подальшому повоєнному відновленні транспортної інфраструктури нашої країни. Зокрема, воєнна агресія Росії проти України спричинила значні руйнування залізничної інфраструктури. Відповідно до Звіту про прями

збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок воєнної агресії Росії проти України станом на початок 2024 року за попередніми оцінками, загальний обсяг пошкодженого залізничного полотна становить до 507 км; кількість пошкоджених залізничних вокзалів і станцій - 126, з яких пошкоджено або знищено на підконтрольній території більше 53 і решта на неконтрольованих територіях. Також більше ніж 700 км залізничних колій знаходяться на тимчасово окупованій території. У 5,5 тисяч оцінюється загальна кількість пошкоджених, знищених і втрачених будівель, які належать Укрзалізниці, і близько 4 тисяч належних їй споруд. При цьому, є підстави вважати, що все рухоме майно Укрзалізниці, яке не було вивезено з таких територій вчасно, можна вважати повністю втраченим (зруйнованим або викраденим військами країни-агресора). Таким чином, загальні прямі збитки в цьому секторі оцінюються в \$4,3 млрд. [1,16]. При цьому, на Харківську область приходить 15% прямих грошових збитків залізничної інфраструктури. Оцінка загальних прямих збитків у залізничному секторі, підкреслює потребу у формуванні комплексного правового механізму для відновлення цієї критично важливої інфраструктури, зокрема з фокусом на модернізацію та впровадження передових технологічних рішень. Критична ситуація в Україні, де війна призвела до масштабного знищення транспортної інфраструктури, може бути переосмислена через призму гегелівської діалектики, яка розглядає розвиток як процес, що розгортається через конфлікт протилежностей. У цьому контексті руйнування можна трактувати не як кінцеву фазу, а як невіддільний елемент більш масштабного процесу створення нових, якісно кращих форм, що відповідають сучасним вимогам і викликам. У післявоєнній відбудові України можна бачити перспективу не просто відновлення зруйнованих складових елементів транспортної інфраструктури, а й глибокого її оновлення на принципово іншому фундаменті, що відповідає сучасним стандартам безпеки, енергоефективності та цифрової інтеграції. Сучасні інформаційні технології, інтелектуальні транспортні системи

та новітні стандарти екологічної стійкості, які раніше інтегрувалися в українську інфраструктуру частково і локально, тепер можуть стати основою масштабної перебудови, що якісно підвищить ефективність і конкурентоспроможність економіки нашої країни. Відновлення транспортної інфраструктури, забезпечення ефективності логістики і безпеки перевезень є критично важливими факторами, що мають вплив як на сьогодні, так і на майбутнє України. Отже, перед Україною постає невідкладна проблема відновлення залізничної інфраструктури, яка є критично важливою для економічного відновлення країни, безперервного функціонування транспортної мережі та забезпечення стабільного логістичного сполучення. Відновлення залізничного сектору потребує не лише фінансових ресурсів, але й інноваційного підходу до реконструкції та модернізації, що дозволить привести інфраструктуру до сучасних стандартів безпеки, енергоефективності та інтеграції з європейською транспортною системою.

Метою статті є виявлення та аналіз окремих проблем правового регулювання відносин у сфері модернізації транспортної інфраструктури залізничного транспорту України, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства для забезпечення ефективного розвитку та оновлення залізничної інфраструктури України в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми правового регулювання та питання структурної реформації залізничного транспорту залишаються предметом уваги багатьох вітчизняних науковців. Так, Д.А. Тимоха акцентував увагу на специфіці державного регулювання залізничного транспорту, І.В. Булгакова та А.В. Міщенко вивчали різноманітні правові аспекти функціонування залізничної інфраструктури, а І.М. Рудяга досліджував загальні питання правового регулювання залізничного транспорту в Україні. Крім цього, аналізу та

вдосконаленню механізмів державного регулювання транспорту, зокрема його залізничного сегменту, присвячено низку ґрунтовних досліджень відомих вчених, таких як Ю. Бондар, Л. Гнатенко, В. Дикань, Г. Ейтутіс, Ю. Єлагін, В. Матвієнко, Ю. Мохова, О. Никифорук, О. Бойко, Ю. Тютюн, Ю. Харазішвілі, О. Цвирко, А. Шевченко тощо. Наукові дослідження цих правників заклали фундамент для подальших досліджень у сфері правового забезпечення функціонування транспортних систем, що є вкрай актуальним у сучасних умовах. Незважаючи на це, інтеграція українського залізничного сектору в загальноєвропейську транспортну систему потребує фундаментального перегляду правових засад, які регулюють його діяльність. На відміну від попередніх підходів, які часто обмежувалися дослідженням фрагментарних аспектів нормативного регулювання, нині нагальною стає потреба створення системного, концептуального підходу до правового забезпечення функціонування залізничного транспорту, орієнтованого на конкурентоспроможність, ефективність та дотримання міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу

У Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» визначено правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та їх реалізації в Україні [2]. Відповідно до пунктів 3 та 8 частини 1 статті 4 цього Закону до припинення або скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 та затвердженого Законом України № 2102-IX, а також до 31 грудня року, що слідує за цим, стратегічним пріоритетом для України є розвиток та впровадження сучасних технологій у ключових сферах, зокрема освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи. При цьому, пріоритетні напрями інноваційної діяльності поділяються на стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями. Стратегічні пріоритетні напрями затверджуються Верховною Радою Украї-

ни на період до 10 років. Середньострокові пріоритетні напрями визначаються на період до 5 років і спрямовані на виконання стратегічних пріоритетних напрямів. При цьому, з урахуванням сучасних реалій в Україні Кабінет Міністрів України затвердив середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня на період дії всього воєнного стану в Україні і до кінця наступного календарного року після його скасування (Постанова КМУ від 5 липня 2024 р. № 787). У документі відсутня увага до розвитку та впровадження сучасних технологій у транспортній системі. Це створює певні проблеми, оскільки транспортна інфраструктура та транспортна система, що постраждали під час війни, потребують не тільки відновлення, але й розробки правових механізмів реалізації модернізації із застосуванням інноваційних рішень уже зараз. У той же час відповідно до Національної транспортної Стратегії України до 2030 року [3] до загальних проблем, що потребують розв'язання, відноситься й технологічне відставання транспорту та інфраструктури, низький рівень впровадження сучасних технологій та реалізації інноваційної політики в транспортну галузь.

Переходячи до безпосередньо інфраструктури залізничного транспорту, необхідно починати із загальновідомої проблеми. В українському законодавстві відсутнє чітке визначення терміна «інфраструктура залізничного транспорту» на рівні чинних законів. Зокрема, ні Закон України «Про транспорт» [4], ні Закон України «Про залізничний транспорт» [5] не містять нормативного визначення цього поняття. У постанові Кабінету Міністрів України «Питання акціонерного товариства «Українська залізниця» теж чіткого визначення не містить. Ця законодавча прогалина створює проблеми для регулювання господарської діяльності у сфері інфраструктури залізничного транспорту, оскільки відсутність чіткого визначення ускладнює процес розподілу повноважень між різними державними органами та встановлення відповідальності за конкретні об'єкти залізничної інфраструктури. Без законодавчого визначення того,

які елементи включаються до складу інфраструктури залізниць, та без належного закріплення функцій регулюючих органів у цій галузі важко забезпечити прозоре управління ресурсами, необхідними для ефективного відновлення і модернізації. Крім того, розробка та реалізація програм з відновлення залізничної інфраструктури, зокрема з використанням сучасних технологій і залученням іноземних інвестицій, вимагає чіткого правового підґрунтя, що визначатиме межі та вимоги до кожного з елементів інфраструктурних об'єктів залізничного транспорту. Це включає питання безпеки, стандарти будівництва, експлуатаційні характеристики і технологічні вимоги, які забезпечують відповідність об'єктів залізничного транспорту сучасним світовим стандартам. У результаті, для створення ефективної законодавчої бази, яка б відповідала потребам післявоєнного відновлення України, необхідно розробити чітке правове визначення інфраструктури залізничного транспорту. Це визначення має враховувати функціональне призначення різних об'єктів, їх значущість для державної безпеки та особливості експлуатації, що дозволить оптимізувати правове регулювання та полегшить планування інвестицій у відновлення і модернізацію залізничної інфраструктури. При цьому, у проектах закону «Про залізничний транспорт» законодавець намагається врегулювати цю проблему. Так, відповідно до законопроектів № 1196 та № 1196-1 «Про залізничний транспорт», які були згодом відхилені ВРУ інфраструктура залізничного транспорту пропонувалося поділяти на: 1) інфраструктура загального користування стратегічного значення (стратегічна інфраструктура), до якої входять залізничні колії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для здійснення перевезень, а саме: залізничні станції, посадкові платформи та шляхи доступу до них (пішохідні тунелі і мости, переходи через залізничні колії, частина привокзальної площі, які забезпечують доступ до залізничних колій загального користування), тягові підстанції, контактна мережа та інші

пристрої технологічного електропостачання, системи сигналізації, централізації, блокування та управління рухом поїздів, а також об'єкти і майно, призначені безпосередньо для виконання аварійно-відновлювальних робіт; 2) інфраструктура залізничного транспорту загального користування (залізнична інфраструктура) - майно, яке не входить до стратегічної інфраструктури, у тому числі пасажирські вокзали, залізничні логістичні центри, допоміжні будівлі, споруди та інші об'єкти, що безпосередньо не використовуються для здійснення перевезень. Зразу необхідно зауважити, що введення категорій «стратегічна інфраструктура» та «залізнична інфраструктура» для інфраструктури залізничного транспорту з точки зору юридичної техніки не є оптимальним рішенням. Такий поділ створює ризик подвійного тлумачення та потенційних конфліктів у правозастосуванні, оскільки відсутні чіткі критерії для розмежування об'єктів на основі їхньої функціональної значущості або впливу на національну безпеку. Юридична техніка вимагає більш детального та обґрунтованого підходу до визначення об'єктів інфраструктури, що дозволило б уникнути суперечностей між різними нормативними актами та забезпечити однозначність у застосуванні правових норм. Крім недосконалості юридичної техніки у введенні категорій «стратегічна інфраструктура» та «залізнична інфраструктура», існує також проблема в самих назвах цих категорій. Таких підхід законодавця може спричинити неоднозначне розуміння, що ускладнює практичне застосування та правозастосування. Назви «стратегічна інфраструктура» та «залізнична інфраструктура» є надто загальними й можуть викликати плутанину у визначенні конкретних об'єктів або їхніх функцій, особливо в ситуаціях, коли потрібна чітка регламентація для забезпечення національної безпеки або оперативного управління. Оптимальним підходом було б удосконалення назв для забезпечення точнішого відображення функціональної значущості об'єктів. Наприклад, категорії можна було б назвати як «критична залізнична інфраструктура» або «інфраструктура основного транспортного зна-

чення», що підкреслить їхню важливість для державної безпеки та загальнодержавної транспортної системи. Альтернативна категорія може мати назву «інфраструктура підтримувального обслуговування залізничного транспорту» – це більш чітко відобразить, що ці об'єкти виконують допоміжну функцію і не є ключовими для здійснення основних транспортних операцій. Слід зауважити, що в чинній Постанові КМУ «Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту» від 11 липня 2013 р. № 494 у підпункті 3 пункту 2 визначено, що інфраструктура залізничного транспорту – це технологічний комплекс, що включає залізничні колії загального користування (у тому числі під'їзні колії), інженерні споруди (мости, тунелі, віадуки тощо), електричні мережі, тягові підстанції та інші пристрої технологічного електропостачання, контактну мережу, системи сигналізації, централізації, блокування, зв'язку і телекомунікацій, інформаційні комплекси та системи управління рухом поїздів, шляхи доступу пасажирів та вантажів до елементів інфраструктури, захисні лісонасадження, локомотивні і вагонні депо, пункти технічного обслуговування вагонів, вокзали, а також інші будівлі, споруди, пристрої та обладнання, що забезпечують функціонування такого комплексу та використовуються для надання послуг з перевезення пасажирів та вантажів залізничним транспортом. До складу інфраструктури залізничного транспорту не входить залізнична інфраструктура, якою володіє суб'єкт господарювання і використовує її тільки для власних потреб та на якій працює рухомий склад залізничного транспорту, що не має права виходу на інфраструктуру залізничного транспорту [6]. Аналізуючи визначення, запропоновані в законопроектах № 1196 та № 1196-1 «Про залізничний транспорт», а також у чинній Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту» від 11 липня 2013 р. № 494, можна виділити кілька важливих правових моментів. Розглянуті вище законопроекти пропонують поділ інфраструктури заліз-

ничного транспорту на два види: стратегічну інфраструктуру та інфраструктуру загального користування. Такий поділ вказує на спробу чітко відокремити об'єкти, які мають критичне значення для забезпечення безперервності транспортних перевезень та державної безпеки, від об'єктів, що забезпечують лише допоміжні та комерційні функції. Стратегічна інфраструктура включає елементи, що безпосередньо впливають на здійснення перевезень (залізничні колії, станції, системи управління рухом), що підкреслює їх критичну роль у забезпеченні транспортної діяльності та потребує особливого захисту та контролю з боку держави. До другої категорії інфраструктури віднесені об'єкти, що не виконують основної транспортної функції, але сприяють зручності та обслуговуванню пасажирів і вантажів (вокзали, логістичні центри, допоміжні будівлі). Це дозволяє чіткіше визначити різні господарсько-правового регулювання і вимоги до безпеки залежно від значення об'єкта для транспортної мережі загалом. У свою чергу, чинний Технічний регламент КМУ № 494 підходить до визначення інфраструктури залізничного транспорту як до комплексного технологічного утворення, включаючи об'єкти, необхідні для функціонування всієї системи перевезень пасажирів і вантажів. Це визначення є більш широким і охоплює більший спектр елементів інфраструктури (від залізничних колій та інженерних споруд до вокзалів і телекомунікаційних систем). До інфраструктури також включені «шляхи доступу пасажирів і вантажів до елементів інфраструктури», що вказує на орієнтованість на забезпечення доступності, а не лише транспортної функції. Регламент водночас обмежує поняття інфраструктури, виключаючи об'єкти, які перебувають у власності суб'єктів господарювання і використовуються тільки для власних потреб. Це положення підкреслює комерційний характер певної інфраструктури, яка не інтегрована в загальнодержавну мережу і на яку не поширюються вимоги до об'єктів загального користування.

На відміну від українського підходу, європейська правова система базується на

директивах ЄС. Так, відповідно до статті 3 Директиви Ради 91/440/ЄЕС «залізнична інфраструктура» означає всі пункти, перелік яких подається в Додатку I.A до Регламенту Комісії (ЄЕС) 2598/70 від 18 грудня 1970 року. Відповідно до Додатку I.A до Регламенту Комісії (ЄЕС) 2598/70 Інфраструктура залізниці складається з таких складових за умови, що вони формують постійну частину шляху, включаючи запасні під'їзні шляхи, за винятком шляхів, що розташовані в межах залізничних ремонтних цехів, складів або ангарів для локомотивів, та приватних залізничних гілок або запасних під'їзних шляхів: земельні ділянки; рейковий шлях і залізничне полотно, а зокрема насипи, виїмки залізничного шляху, дренажні канали та траншеї, кам'яні траншеї, дренажні штольні, укріпні стіни, зелені насадження задля укріплення бокових схилів і т.д.; пасажирські та товарні платформи; чотирифутові залізничні колії та тротуари; огорожа, жива огорожа, паркан; вогнезахисна смуга; прилад для боротьби із осередками вогню; переходи і т.д.; снігозахисні екрани; інженерні споруди: мости, дренажні штольні та інші естакади, тунелі, криті виїмки залізничного шляху та інші підземні шляхи; укріпні стіни та конструкції для захисту від лавин, камінепадів тощо; залізничні переїзди зі шлагбаумами, включаючи прилади для забезпечення безпеки дорожнього руху; складні конструкції, зокрема шпали, рифлені шпали та зупиночні шпали; шпали та повздожні вузли, малі кріплення для верхньої конструкції шляху, баласт, включаючи кам'яний щебінь та пісок; вказівки, перехрестя тощо; поворотні кола та пересувні платформи (за виключенням тих, що використовуються лише для локомотивів); шляхи доступу для пасажирів та товарів, включаючи дорожні шляхи; засоби безпеки, сигнальне та телекомунікаційне устаткування на відкритому шляху, на станціях та станціях сортування, включаючи устаткування для накопичення, перетворення та розподілення електричного струму для забезпечення роботи сигнального та телекомунікаційного устаткування; будівлі для цього устаткування або обладнання; рейкові гальма; освітлювальне устаткування для

забезпечення руху та безпеки транспорту; устаткування для перетворення та передачі електричного струму для подачі потягів; підстанції, кабелі постачання між підстанціями і шляхи електропостачання, електричні ланцюги і опори; третій контактний рельс; будівлі, що використовуються інфраструктурним підрозділом, включаючи частину, що стосується устаткування для збору транспортних платежів [7].

Таким чином, транспортна інфраструктура залізниць, відповідно до законодавства України та ЄС, охоплює комплекс об'єктів і систем, які забезпечують безперербійне функціонування залізничного транспорту для перевезення пасажирів і вантажів. До основних елементів цієї інфраструктури належать залізничні колії загального користування, що є основними шляхами для руху пасажирських і вантажних поїздів, забезпечуючи транспортне сполучення на національному та міжнародному рівнях, а також системи сигналізації, централізації та блокування — технічні засоби, що гарантують безпечне управління рухом поїздів, контроль за дотриманням швидкісних режимів і регулювання маршрутів. Інтегральною частиною інфраструктури є системи електропостачання, зокрема контактні мережі та тягові підстанції, які забезпечують енергопостачання електрифікованих ділянок залізничної мережі. Крім того, важливими елементами є інженерні споруди, включаючи мости та тунелі, які забезпечують безперешкодний рух поїздів у складних географічних умовах. Для забезпечення зручності пасажирів інфраструктура включає вокзали та посадкові платформи, що надають зручний і безпечний доступ до транспортних послуг. Додатково до цього функціонують логістичні центри та вантажні термінали, які забезпечують обробку, сортування та зберігання вантажів, інтегруючи залізничний транспорт у загальні логістичні ланцюги. Важливим компонентом є також шляхи доступу та допоміжні об'єкти, зокрема пішохідні тунелі, мости, під'їзні дороги та привокзальні площі, що забезпечують зручний і безпечний доступ пасажирів і вантажів до залізничних об'єктів. Для належного технічного обслуговування рухо-

мого складу використовуються спеціалізовані об'єкти, такі як локомотивні та вагонні депо, а також пункти технічного обслуговування вагонів. Забезпечення ефективного управління перевезеннями здійснюється через інформаційні комплекси та системи управління рухом, а в ЄС - через Європейську систему управління залізничним рухом (ERTMS), яка об'єднує дані про рух поїздів, сприяючи скоординованій та безпечній роботі залізничної інфраструктури.

При цьому, відповідно до чинного закону України «Про залізничний транспорт» залізничний транспорт – це виробничо-технологічний комплекс підприємств залізничного транспорту, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо. У проєкті закону України «Про залізничний транспорт» (реєстр. № 1196 від 29.08.2019) залізничний транспорт визначається як виробничо-технологічний комплекс, який включає інфраструктуру залізничного транспорту загального користування стратегічного значення, інфраструктуру залізничного транспорту загального користування, під'їзні колії, залізничний рухомий склад та інше майно, яке призначене для забезпечення потреб держави, фізичних та юридичних осіб у перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях, надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності, видів діяльності.

У сфері залізничного транспорту в Україні досі не інституціоналізовано орган спеціальної галузевої господарської компетенції, що міг би ефективно здійснювати функції, аналогічні регулятивним структурам в інших транспортних секторах. На тлі необхідності глибокого реформування системи публічного управління в залізничній галузі особливої актуальності набуває питання концептуальної ревізії моделі публічного адміністрування залізничною інфраструктурою. Роль держави в регулюванні цієї стратегічної галузі повинна по-

лягати не тільки в забезпеченні умов економічного зростання, але й у формуванні справедливого конкурентного середовища, що обмежуватиме можливості для монопольного домінування та стимулюватиме розвиток ринкових механізмів. Водночас об'єктивні потреби ринкової економіки вимагають збереження державного впливу в регулятивних аспектах, адже повна дерегуляція у сфері залізничного транспорту може призвести до послаблення контролю за виконанням суспільно значущих функцій цієї інфраструктури. Завдання полягає у трансформації чинної системи регуляторного впливу таким чином, щоб забезпечити її оптимальну відповідність потребам ринкової економіки, з одного боку, і державного контролю за критичними аспектами функціонування залізничного транспорту - з іншого. Це вимагає не лише нормативно-правових змін, але й зміни парадигми управління, яка б поєднувала стратегічний контроль із необхідною економічною гнучкістю, а також була спрямована на забезпечення довгострокової стійкості, ефективності й інноваційного розвитку залізничної інфраструктури.

Впровадження інноваційних сучасних технологічних рішень у залізничну інфраструктуру України безпосередньо пов'язане з реалізацією інвестиційних проєктів, оскільки такі проєкти є комплексними програмами заходів, що охоплюють організаційно-правові, управлінські, аналітичні, фінансові та інженерно-технічні аспекти, необхідні для розвитку інфраструктури. Інвестиційний проєкт, спрямований на залізничну інфраструктуру, забезпечує координацію ресурсів та використання інноваційних рішень для досягнення стратегічних цілей галузі. Це включає впровадження сучасних технологій у такі сфери, як управління рухом, автоматизація процесів, оптимізація енергоспоживання та безпека транспортних систем. Інвестиційний проєкт у залізничній інфраструктурі має базуватися на вітчизняній системі цінностей і стратегічних завдань інноваційного розвитку економіки, що дозволяє орієнтувати інвестиції на довгострокове зростання та конкурентоспроможність галузі. Такі про-

екти спрямовані на модернізацію критичних секторів національної інфраструктури, які забезпечують стабільний і безпечний транспортний зв'язок на регіональному та міжнародному рівнях. Важливими учасниками цих проєктів є суб'єкти інвестиційної діяльності, які відповідають за використання фінансових, технологічних і людських ресурсів для впровадження та підтримки інновацій, що відповідають державним стандартам і цінностям. Таким чином, технологічні рішення в залізничній інфраструктурі розглядаються як ключовий напрям інноваційної діяльності в рамках інвестиційних проєктів. Вони сприяють підвищенню ефективності роботи залізничного транспорту, зниженню витрат, забезпеченню безпеки перевезень та інтеграції національної інфраструктури в глобальні транспортні мережі, що відповідає стратегічним завданням розвитку економіки.

Дослідження показали, що роботизація на сьогодні здебільшого охоплює лише окремі процеси управління експлуатаційною діяльністю, у той час як ступінь зносу рухомого складу та спеціалізованої колійної техніки досяг критичного рівня, що значно обмежує здатність підприємств залізничного транспорту, зокрема АТ «Укрзалізниця», зберігати конкурентні позиції на ринку транспортно-логістичних послуг. В умовах сучасних економічних викликів та з урахуванням глобальних трендів можна з впевненістю стверджувати, що для ефективного розвитку залізничного сектору необхідна розробка комплексної програми інноваційного розвитку, основою якої стала б глибока роботизація виробничих і операційних процесів у галузі. Така програма має відповідати світовим стандартам і бути націленою на підвищення ефективності, безпеки та екологічності.

Зважаючи на масштаб і складність діяльності підприємств залізничного транспорту, критично важливим є залучення великих інвесторів, які здатні забезпечити значні фінансові вливання, необхідні для радикальних зрушень у галузі. Проте для інвесторів основними залишаються питання термінів окупності вкладень, а також можливість досягнення стратегічних, тех-

нологічних, соціальних і екологічних цілей, які ставить перед собою залізнична галузь. У цьому контексті, високий рівень капіталовкладень обумовлює потребу в чіткій методології оцінки проєктів, яка б дозволяла враховувати всі перелічені аспекти й формувати комплексний підхід до їх реалізації. Отже, сьогодні вкрай актуальною є розробка методологічного підходу, що інтегруватиме ключові проблеми інноваційного розвитку залізничних підприємств в умовах формування цифрової економіки. Такий підхід повинен не лише забезпечити досягнення стратегічних і технологічних орієнтирів галузі, але й відповідати вимогам екологічної та соціальної відповідальності, формуючи конкурентоспроможну та стійку до викликів транспортну систему.

Висновок

Україна перебуває на етапі становлення та широкого впровадження інноваційних центрів і технопарків у залізничній сфері, але наразі їхня діяльність зосереджена переважно на адаптації існуючих міжнародних рішень та відновленні пошкодженої інфраструктури. Проблематика господарсько-правового регулювання транспортної залізничної інфраструктури в Україні є складною і багатошаровою, охоплюючи численні аспекти, які суттєво впливають на ефективність функціонування галузі та можливості її модернізації. Однією з основних проблем є відсутність чіткого та всеосяжного визначення поняття «транспортна залізнична інфраструктура», що ускладнює розмежування об'єктів за функціональною значущістю та за критеріями права власності. Це породжує суперечності щодо суб'єктивних прав та обов'язків різних суб'єктів, відповідальних за управління, обслуговування і модернізацію об'єктів інфраструктури. Проблемою, що вимагає вирішення, є також недостатній рівень доступу до інфраструктури, що впливає на права та законні інтереси учасників ринку та призводить до правової невизначеності у сфері господарського управління. Недосконалість господарсько-правових норм, що регулюють інвестиційні відносини в досліджуваній царині, має наслідком низьку

привабливість цього бізнесу для внутрішніх та іноземних інвесторів, які обмежують свою участь через відсутність гарантій довгострокової окупності та прозорості регуляторного середовища. Крім цього, серйозною перешкодою вільної конкуренції в досліджуваній галузі є монопольне становище в галузі вітчизняного залізничного транспорту державного підприємства АТ «Укрзалізниця». Така структура призводить до обмеженої конкуренції, а відтак — до нестачі стимулів для підвищення якості послуг та модернізації транспортної інфраструктури. Відсутність ринкових механізмів стримує розвиток приватної ініціативи в галузі, оскільки обмежується доступ до інфраструктури для нових гравців, а господарські права суб'єктів ринку залежать від умов, встановлених домінуючим державним оператором. Особливою проблемою є слабка інтеграція правових норм, що стосуються безпеки залізничного транспорту та стандартів екологічної відповідальності. В умовах зростаючих вимог до екологічної стійкості інфраструктури відсутність чітких екологічних стандартів та застарілі норми безпеки ускладнюють застосування «зелених» технологій, що не дозволяє галузі відповідати сучасним екологічним імперативам. Це питання залишається нерозв'язаним на рівні господарського права, що не закріплює конкретних вимог до екологічних стандартів у сфері залізничного транспорту, і, як наслідок, стримує розвиток екологічно орієнтованих інновацій. Загалом, проблеми правового регулювання залізничної інфраструктури в Україні значною мірою пов'язані з відсутністю системного, сучасного та комплексного підходу до формування нормативної бази. Недоліки в регулюванні власності та доступу до інфраструктури, недосконалість у залученні інвестицій та впровадженні «зелених» стандартів стримують розвиток галузі та обмежують можливості для її повноцінної інтеграції в європейську та глобальну транспортну мережу. Післявоєнні перспективи модернізації передбачають не тільки фізичне відновлення транспортних мереж, але й впровадження глибоких структурних змін. Це включає активне використання ін-

телектуальних інформаційних технологій для моделювання та прогнозування ланцюгів поставок, створення нових маршрутів з урахуванням ризиків, а також розробку систем віртуалізації транспортних ресурсів. Для створення якісних технопарків, які не лише копіюють передовий досвід, але й створюють власні унікальні рішення, необхідний комплексний стратегічний підхід до розробки та впровадження технологій, аналогічний тому, що вже діє в ЄС завдяки програмам на зразок Shift2Rail та Європейської системи управління залізничним рухом (ERTMS).

Література

1. Київська школа економіки. (2024). *Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України*. Дата звернення: 9 листопада 2024 р. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf
2. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI. URL% <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>
3. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
4. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР/ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 51, ст. 446.
5. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 40, ст. 183.
6. Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 494. Офіційний вісник України. 2013. № 54. С. 20.
7. Directive 91/440/EEC on the Development of the Community's Railways [1991]/ EUR-Lex. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31991L0440>

*Turchenko Ihor,
PhD in Law*

**SELECT LEGAL ISSUES IN THE
REGULATORY FRAMEWORK FOR
MODERNIZING THE RAILWAY
TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF
UKRAINE**

The objective of this study is to identify and analyze the existing challenges within the legal and regulatory framework governing the modernization of Ukraine's railway transport infrastructure, and to develop proposals aimed at enhancing domestic legislation to facilitate the effective restoration and modernization of Ukraine's railway infrastructure in line with current socio-economic requirements.

Research Methodology. To achieve this objective, the study employs a systematic and comparative analysis of the regulatory acts of Ukraine, the EU, and an examination of international legal practices related to railway infrastructure regulation. Selective analysis of legislative acts and proposals has enabled the identification of key gaps in the Ukrainian legal framework and issues requiring a comprehensive approach for resolution.

Results. It was established that the absence of a clear definition for "railway transport in-

frastructure" poses substantial challenges in regulating legal relations within this sector. The study outlines deficiencies in the legal framework concerning Ukraine's monopolistic position in this area. Furthermore, it highlights a low level of innovation activity and a lack of incentives for investment in the road infrastructure sector, which adversely affects the efficiency and competitiveness of the railway sector.

Conclusions. The study concludes that the effective restoration and modernization of railway infrastructure require improvements to Ukraine's current legislation, including the precise definition of infrastructure components, enhancement of competition, transparent access to infrastructure, adoption of modern environmental standards, and the creation of favorable conditions for investors. The proposed recommendations aim to establish a comprehensive regulatory framework aligned with international standards, facilitating the full integration of Ukraine's railway infrastructure into European and global transport networks.

Keywords: transport infrastructure, transport services, railway transport infrastructure, public regulation, commercial law, modernization, multimodal transport.

ПРОБЛЕМАТИКА КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

ЩЕРБАКОВА Наталія Володимирівна - докторка юридичних наук, доцентка, Донецький національний університет імені Василя Стуса, кафедра цивільного права і процесу

ORCID: 0000-0003-0278-0170

УДК 346.2+347.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.13>

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань реорганізації господарських організацій та її видів. Такий складний процес, як реорганізація, потребує внутрішньої структурно-логічної впорядкованості, яка дозволить сформувати комплексне та багатостороннє уявлення щодо правової природи та сутності реорганізації як правового явища, організувати процедуру її проведення та побудувати реорганізаційні відносини в правовий спосіб. Досягти необхідної впорядкованості дозволяє класифікація.

У статті представлена класифікація реорганізації господарських організацій шляхом угруповання її видів за юридичними (базуються на відповідних нормах закону) та економічними (мають економічне обґрунтування) критеріями. Авторкою виокремлено новий критерій поділу реорганізації на види залежно від фактично-юридичної підстави, яка зумовлює виникнення реорганізаційних відносин: (1) реорганізація, яка базується на рішенні учасників або органу господарської організації; (2) реорганізація, яка базується на судовому рішенні; (3) реорганізація, яка базується на рішенні відповідних державних органів; (4) реорганізація, яка базується на нормі закону та має альтернативно-імперативний характер.

Обґрунтовано теоретичне та практичне значення наданої класифікації. Встановлено, що правильне визначення приналежності конкретних реорганізаційних правовідносин до певних видів реорганізації дозволяє: 1) врахувати всі сутнісні ознаки такого виду реорганізації, провести її максимально ефективно і правомірно; 2) обрати найбільш оптимальну процедуру з усього різноманіття форм та видів реорганізації з огляду на поставлену мету і наявні ресурси; 3) уникнути помилкових і зайвих процедур, не порушувати стабільність і передбачуваність господарського обороту.

Ключові слова: реорганізація, класифікація, вид, форма, господарська організація, злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення.

Постановка проблеми

Таке складне правове явище, як реорганізація, потребує внутрішньої структурно-логічної впорядкованості, без якої неможливо організувати процедуру її проведення, побудувати належним чином реорганізаційні відносини. Досягнути необхідної впорядкованості дозволяє класифікація.

Проблема класифікації видів реорганізації господарських організацій за різними критеріями посідає особливе місце в доктрині господарського права, а її побудова дозволить сформувати комплексне та багатостороннє уявлення щодо правової природи та сутності реорганізації як правового явища.

Стан дослідження проблеми

У контексті окресленої проблеми можна стверджувати, що на сьогодні дослідники, як правило, обмежуються правовим аналізом існуючих форм реорганізації. Зокрема, достатньо детально форми реорганізації

досліджувалися в наукових працях таких учених, як О. А. Беляневич, О. М. Вінник, А. Є. Єфименка, О. Р. Кібенко, В. М. Кравчука, І. М. Кучеренко, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. С. Щербини та інших. Утім, низка дослідників не вбачає різниці між такими поняттями, як «форма» та «вид» реорганізації, що призводить фактично до їх змішування. Враховуючи зазначене, доцільним вбачається подальше дослідження сутності таких категорій, як форма та вид реорганізації, їх співвідношення, вплив на подальший розвиток виникаючих реорганізаційних правовідносин тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті виступає побудова класифікації видів реорганізації господарських організацій шляхом виокремлення різних критеріїв; запровадження нового критерію поділу реорганізації на види; обґрунтування теоретичного та практичного значення наданої класифікації. Для досягнення поставленої мети проведено аналіз юридичної та економічної доктрин, а також правозастосовної практики, що стало *завданням* представленої дослідження.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж перейти до питань дослідження видів реорганізації господарських організацій, звернемося до з'ясування двох питань: по-перше, поняття класифікації, зокрема правової класифікації та її значення; та, по-друге, з'ясування понять «форма» та «вид» реорганізації.

Класифікація є одним з найпоширеніших прийомів юридичної техніки, який учені-юристи використовують задля встановлення істини при дослідженні правових явищ, рішень тих чи інших наукових завдань. Застосування класифікації як прийому юридичної техніки має великі можливості, зокрема, йдеться про використання екстраполяції, за допомогою якої зроблені висновки розповсюджуються на інші явища правової дійсності. Крім того, класифікація дозволяє робити висновки більш загального значення в контексті виявлення причин формування прийомів чи правил юридичної техніки.

Призначення будь-якої класифікації в різних сферах наукового знання полягає в тому, щоб бути засобом кращого пізнання об'єктів, які вивчаються, про які до класифікації ще не було сформованого поняття. Класифікація (лат. *classis* – *клас* та *facio* – *роблю*) – це багаторівневий послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу [1, с. 283]. Результатом класифікації є система підпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а нові поняття (члени поділу) є видами цього роду, підвидами видів тощо [2, с. 33]; при цьому кожний етап поділу можна здійснювати за різною підставою.

Словник української мови в 11 томах (1970–1980 роки), який укладено великим колективом науковців за українськомовною літературою від часів Котляревського до 1980 року, визначає класифікацію як «систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями». У цьому джерелі класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів [3, с. 175].

Класифікація – категорія, що відбиває очевидне і зрозуміле кожному, і в той же час надзвичайно насичена, неоднозначна. З цих причин теоретичні основи класифікації досі недостатньо вивчені як у філософському (гносеологічному і методологічному), так і у вузчому, практичному плані – стосовно окремих галузей знань, у тому числі стосовно теорії права. На думку О. С. Адамової, класифікацію в праві розуміють як особливий метод, грамотне використання якого підвищує ефективність правового регулювання, і як особливий прийом законодавчої техніки, правильне застосування якого сприяє вдосконаленню нормативних актів та правового регулювання суспільних відносин [4, с. 23]. Застосування класифікації дає можливість у контексті вивчення юридичної конструкції в системній формі викласти найбільш істотні ознаки тих чи інших правових явищ, які відображаються в правових категоріях, а також встановити зв'язки між

елементами системного цілого на підставі ієрархії.

Аналогічні уявлення про «класифікацію» існують і в зарубіжній літературі [5, с. 322-323; 6, с. 84], де під класифікацією розуміється дуже важливий логічний прийом, яким користуються при вивченні предмета і який заснований на логічному поділі понять, з тією лише різницею, що значна увага в процесі класифікації приділяється не лише спільності об'єктів, що класифікуються, а й їх особливостям [7, с. 43].

Велике значення для побудови будь-якої класифікації має принцип зв'язку між об'єктами. Такий принцип припускає, що будуть чітко виділені основні властивості об'єкта, проведений аналіз та синтез щодо його взаємовідношення з іншими об'єктами. Як слушно зауважує Л. М. Кривоченко, головне завдання класифікації полягає в тому, щоб відбити такі типові об'єктивні ознаки, що класифікуються, визначити їх місце в множині, але при цьому в класифікації передусім повинна підкреслюватися функція розподілу всієї безлічі об'єктів, що класифікуються, за схожістю і відмінністю на окремі класи залежно від обраного критерію [8, с. 15]. Крім того, у науковій літературі, як відзначає А. Т. Нашиц: «...мета класифікації полягає в угрупованні окремих елементів, які, проте, можуть бути підпорядковані одному поняттю або об'єднані в одну загальну групу. Таким чином, шлях класифікації – це шлях від частки до загального... класифікація має на увазі кількісне спрощення, тобто скорочення числа правил шляхом угруповання, їх підпорядкування загальним режимам і принципам» [4, с. 22]. При цьому не слід забувати, що особливо важливим є вибір підстав класифікації. Підставою класифікації розглядається ознака, яка виступає головною в контексті поділу об'єкта, який класифікується.

Повертаючись до питання з'ясування понять «форма» та «вид» реорганізації, слід відзначити таке. У науковій літературі зазначається, що кожен предмет, явище, процес становлять певну цілісність, що складається з безлічі структурних елементів, взаємопов'язаних між собою, має відмінні ознаки, що характеризують предмет як

окреме утворення і відрізняють цей предмет від інших, тобто всі вони мають свій зміст та форму [9]. Отже, парною категорією до поняття «форма» є категорія «зміст», а саме система зв'язків і відносин між елементами, яка поєднує їх у цілісність, із притаманними їй властивостями, особливостями, якісною визначеністю. Зміст та форма взаємозв'язані і взаємообумовлюють одне одного. Враховуючи, що реорганізація представляє собою правовий засіб формування та зміни правового статусу [10, с. 217], відповідно й змістом реорганізації виступатиме формування та зміна правового статусу господарської організації, тоді як формою – спосіб організації змісту, його вираження й існування, а, власне, яким чином організовуватиметься здійснення формування та зміни правового статусу, якщо господарські організації зливаються, приєднуються, поділяються тощо, тобто формами реорганізації виступатимуть, відповідно, злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення. У свою чергу, поняття «вид» зумовлює зміст реорганізаційних правовідносин у їх динаміці: виникнення (легалізаційна стадія), реалізація (стадія реалізації); припинення (завершальна стадія) [11, с. 22, 33].

Крім того, у юридичній літературі інколи «форми реорганізації» називають «правовими способами реорганізації» [12, с. 176] або «способами реорганізації» [13, с. 114-115], до яких належать злиття, приєднання, поділ, виділення (виділ), перетворення. У зв'язку із чим доцільно звернутися спочатку до тлумачення цих базових понять – форма, спосіб, вид. Так, поняття «форма» в Тлумачному словнику української мови визначається, як тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб існування змісту; його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; спосіб здійснення виявлення будь-якої дії [14, с. 617]. Поняття «спосіб» означає певну дію, прийом, систему прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [15, с. 578]. У свою чергу, «вид» – це підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу [16, с. 381]. Отже,

порівнюючи поняття «форма» та «спосіб», можна стверджувати про фактичну тотожність цих понять, особливо враховуючи той факт, що під формою розуміється відповідний спосіб існування змісту, спосіб здійснення виявлення будь-якої дії. Щодо з'ясування та співвідношення таких понять, як «форма» та «вид», слід зазначити: якщо під *формою* завжди мається на увазі тип, будова, спосіб організації, зовнішній вияв, спосіб існування або здійснення, тоді як *вид* – це, як правило, якась проміжна складова (частина), яка об'єднує низку предметів та входить до складу більш вищого об'єднуючого розділу.

Аналіз Цивільного [17] (далі – ЦК України) та Господарського [18] (далі – ГК України) кодексів України засвідчує, що слово «форма» в контексті вказаного (тип, будова, спосіб організації, спосіб існування або здійснення) вживається в таких значеннях:

(1) як *організаційно-правова форма* (організаційно-правові форми юридичних осіб – ч. 1 ст. 83 ЦК України; організаційні форми підприємництва – ст. 45 ГК України; організаційна форма господарювання – ст. 62; ч. 1 ст. 135 ГК України);

(2) як *форма діяльності* («Господарсько-торгівельна діяльність може здійснюватися суб'єктом господарювання у формах...» – ч. 3 ст. 263; «Формами інвестування інноваційної діяльності є...» – ч. 2 ст. 326; «Зовнішньоекономічна діяльність... у будь-яких формах, не заборонених законом» – ч. 2 ст. 377; «Іноземні інвестори мають право здійснювати всі види інвестицій... у таких формах...» – ч. 1 ст. 392; «...здійснюють свою діяльність у формах підприємства...» – ч. 1 ст. 396; «Концесія – форма здійснення державно-приватного партнерства...» – ч. 1 ст. 406 ГК України).

Натомість у законодавстві не вказується, що становить саме форма реорганізації. Утім, враховуючи положення ч. 1 ст. 104 ЦК України, у якій зазначається, що юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації, можна припустити, що найбільш близьким за своїм змістом є розуміння форми реорганізації як встановленого законодавством шляху, способу її проведення. На це вказують, зокрема, сло-

восполучення із зазначеної норми як «у результаті» [19, с. 489], що означає внаслідок; шляхом [20, с. 496]; способом [15, с. 578]. Отже, зумовлюючи порядок (процедуру) проведення реорганізації, усі її складові (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) мають деякі загальні ознаки, які становлять кваліфікуючі ознаки самого поняття реорганізації господарських організацій, а саме: (1) поява нового або оновленого цілісного майнового комплексу господарської організації; (2) створення однієї (чи більше) господарської організації та (або) припинення однієї (чи більше) господарської організації (організацій); (3) наявність правонаступництва між господарськими організаціями, що реорганізуються (правопередниками та правонаступниками); (4) зміна суб'єктного складу господарських правовідносин за участю реорганізованої організації; (5) наявність сукупності визначених господарським законодавством юридичних фактів, настання яких необхідне для проведення реорганізації (тобто реорганізація опосередковується юридичним складом).

Утім, кожна форма реорганізації має свої специфічні, притаманні тільки їй особливості, які дозволяють відокремити одну форму від іншої та визначити її як самостійну форму реорганізації. Наприклад, тільки під час реорганізації у формі приєднання не відбувається припинення господарської організації; або тільки під час реорганізації у формі виділу відбувається створення господарської організації і не відбувається припинення суб'єкта. Інакше кажучи, форма реорганізації визначає, яких змін (організаційних та майнових) повинна буде зазнати господарська організація в разі проведення реорганізації.

Будь-яка класифікація повинна здійснюватися за відповідними критеріями, так і класифікація реорганізації господарських організацій на види повинна здійснюватися за відповідними критеріями (кваліфікуючими ознаками), які характеризують та відображають особливості реорганізації в цілому.

Традиційним для доктрини господарського права є поділ реорганізації на такі види, як добровільна та примусова [21,

с. 66-68; 13, с. 115; 22, с. 206-207]. За основу поділу взято такий критерій – *залежно від волі господарської організації (власника його майна) та відношення до реорганізації*. Аналізуючи підстави реорганізації господарських організацій, слід звернутися до положень ч. 1 ст. 106 ЦК України, згідно з якими злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються: а) за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами; б) у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду; в) за рішенням відповідних органів державної влади.

Так, добровільна реорганізація, виходячи із змісту норми, здійснюється за рішенням власника його майна (засновників, учасників) або органу господарської організації, уповноваженої на це установчими документами. Примусова реорганізація здійснюється за рішенням уповноважених державних органів (антимонопольних органів, зокрема, що застосовується як адміністративно-господарська санкція до підприємства-монополіста, що зловживає домінуючим становищем на ринку, якщо таке підприємство обирає поділ) [21, с. 68] або судом, у випадках та відповідному порядку, передбачених законодавчими актами. Так, у разі добровільної реорганізації рішення про реорганізацію господарської організації приймається уповноваженими особами добровільно та усвідомлено; у цьому випадку має місце свобода вибору, позитивне відношення до реорганізації та бажання її проведення. При цьому слід зауважити, що власне рішення про реорганізацію господарської організації може бути обумовлене як суто економічними причинами (необхідність розширення або скорочення виробництва, оптимізація оподаткування тощо), так і пов'язане з вимогами нормативно-правових актів [22, с. 207].

У разі проведення примусової реорганізації (наприклад, реорганізація господарської організації, яка займає домінуюче становище, на товарному ринку) свобода вибору відсутня, оскільки рішення про реорганізацію господарської організації приймають уповноважені державні органи. Крім того, примусова реорганізація характеризується

негативним ставленням до неї з боку самої господарської організації, яка реорганізується, власника його майна або учасників.

Що стосується такої підстави для реорганізації господарських організацій як рішення суду, то чинне законодавство не регламентує випадків, коли суди приймають вказані рішення. Так, аналіз ч.ч. 1, 9, 10, 12, 14 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про держреєстрацію) [23], які встановлюють порядок проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення, не дозволяє дійти висновків щодо підстав реорганізації господарської організації в судовому порядку. Зважаючи ж на те, що в процедурі банкрутства реструктуризація здійснюється за рішенням господарського суду¹, чи можна таким чином вважати, що підставою для проведення реорганізації господарської організації в процедурі банкрутства є рішення суду?

У свою чергу, чи можна розглядати як підставу для реорганізації господарських організацій також рішення уповноважених органів державної влади. Так, згідно з положеннями ч. 1 ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [24], якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ) мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище, або відповідно до ст.ст. 26–29 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [25] примусова реорганізація банку здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку за рішенням Національного банку України (далі – НБУ) у встановленому порядку.

---

¹ Відповідно до ч. 1 ст. 126 Кодексу України з процедур банкрутства керуючий реструктуризацією протягом трьох днів з дня схвалення зборами кредиторів погодженого з боржником плану реструктуризації боргів подає до господарського суду заяву про затвердження плану реструктуризації боргів, яку суд розглядає протягом 10 днів з дня її отримання (ч. 3 ст. 126 цього ж Кодексу).

Отже, примусове припинення господарської організації у формі реорганізації шляхом поділу (на відміну від ліквідації) можливе за рішенням уповноваженого органу держави, а саме АМКУ, чи примусова реорганізація банку в разі істотної загрози платоспроможності банку за рішенням НБУ, – але навряд чи підставою реорганізації для такого примусового поділу буде рішення АМКУ або для примусової реорганізації банку – рішення НБУ. Підставою реорганізації і, власне, прийняття рішення відповідним органом буде виступати невідповідність нормам законодавства, як-то зловживання монополієм (домінуючим) становищем або наявність істотної загрози платоспроможності банку, тоді як підставою для внесення відповідних відомостей до ЄДР буде виступати не невідповідність нормам законодавству (зловживання монополієм (домінуючим) становищем або наявність істотної загрози платоспроможності банку), а рішення відповідного органу (наприклад, АМКУ чи НБУ) – власне, воно й буде виступати підставою для проведення державної реєстрації щодо внесення відповідних змін у ЄДР.

На це вказують і відповідні положення Закону про держреєстрацію. Так, п. 2 ч. 1 ст. 25 аналізованого Закону зазначає, що державна реєстрація та інші реєстраційні дії провадяться або на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, або на підставі судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей у ЄДР, а також що надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби. Отже, підставою для проведення державної реєстрації відповідних реєстраційних дій буде виступати або судові рішення, яке набуло законної сили, або документи, що подаються заявником, серед яких може бути відповідне рішення АМКУ або НБУ. Так, відповідно до п. 2¹ ч. 1 ст. 17 Закону про держреєстрацію серед документів, які подаються заявником для державної реєстрації створення юридичної особи, у тому числі й шляхом виділу, злиття, поділу, перетворення, виступає у випадках передбачених законом рішення відповідного державного органу про створення юридичної особи (власне, як приклад

можемо навести рішення АМКУ про примусовий поділ суб'єкта).

Таким чином, слід розмежовувати (1) підстави прийняття рішення про реорганізацію відповідними органами, до яких можна віднести невідповідність нормам чинного законодавства, наприклад, зловживання монополієм становищем, наявність істотної загрози платоспроможності банку та (2) підстави проведення державної реєстрації (внесення відповідних відомостей у ЄДР), до яких можуть відноситися, зокрема, відповідні судові рішення, рішення органів АМКУ, НБУ тощо.

Повертаючись до такого критерію, як *залежно від волі господарської організації (власника його майна) та відношення до реорганізації*, слід звернути увагу на те, що в законодавстві, окрім добровільної та примусової реорганізації, як підстави припинення господарської організації шляхом реорганізації можна назвати такі обставини (підстави), які вимагають від суб'єкта діяти певним чином. Так, у ЦК України відповідно до ч. 1 ст. 132 передбачено, що у разі, якщо в повному товаристві залишається один учасник, цей учасник має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство у порядку, встановленому цим Кодексом; згідно з ч. 1 ст. 139 повні учасники мають право в разі вибуття всіх вкладників перетворити кооперативне товариство в повне товариство.

У свою чергу, у ГК України відповідно до ч. 4 ст. 214 передбачено, що у справах про банкрутство державних підприємств, включених до Переліку державних підприємств, що не підлягають приватизації, але можуть бути перетворені в господарські товариства, що задіяні у виконанні державного оборонного замовлення, виробництві, розробленні, модернізації, ремонті, обслуговуванні озброєння та військової техніки, може застосовуватися судова процедура санації. Згідно з ч. 5 ст. 214 ГК України майно державних підприємств, включених до Переліку державних підприємств, що не підлягають приватизації, але можуть бути перетворені в господарські товариства та перебувають у процедурі банкрутства, може бути реалі-

зовано в судовій процедурі санації за погодженням з уповноваженим суб'єктом управління, визначеним Законом України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності» [26], у встановленому порядку, якщо таке майно не входить до складу єдиного майнового комплексу, що забезпечує основні види діяльності такого суб'єкта господарювання, або більше трьох років не використовується у виробничій діяльності і подальше його використання не планується. Це такі підстави, які вміщують у собі відповідні ознаки як добровільної, так і примусової реорганізації; можна сказати, це такий вид вимушеної реорганізації, який становить собою проміжну ланку між цими видами реорганізації. Таку вимушену реорганізацію споріднює із добровільною те, що рішення про реорганізацію приймає власник його майна (засновник, учасники) або орган господарської організації, уповноважений на це установчими документами. У наведених прикладах також має місце відповідна свобода вибору. Так, у суб'єкта господарювання в зазначених ситуаціях завжди є альтернативний варіант, зокрема, ліквідація повного товариства в разі, коли залишається один повний учасник (ч. 1 ст. 132 ЦК України), ліквідація командитного товариства в разі, коли вибувають усі вкладники (ч. 1 ст. 139 ЦК України), у справах про банкрутство державних підприємств може застосуватися судова процедура санації (ч. 4 ст. 214 ГК України), майно державних підприємств може бути реалізовано в судовій процедурі санації за погодженням з уповноваженим суб'єктом управління (ч. 5 ст. 214 ГК України).

Разом із тим свобода вибору в названих випадках обмежена. Річ у тім, що необхідність вимушеної реорганізації виникає в тих випадках, коли за наявності відповідних об'єктивних причин господарська організація перестає відповідати певними нормативним вимогам (наприклад, у повному товаристві залишається один повний учасник або в командитному товаристві вибувають усі вкладники). У такому разі законодавець надає можливість господарським організаціям виправити ситуацію, встановлюючи

відповідний шлях виправлення через застосування процедури реорганізації у формі перетворення. Отже, свобода вибору полягає в тому, що господарська організація самостійно обирає один із запропонованих законом варіантів та вийти за межі вказаних варіантів шляхом продовження свого функціонування без будь-яких змін не в праві [27, с. 249].

Таким чином, на підставі зазначеного пропонуємо виокремити серед інших два види реорганізації (добровільної та примусової реорганізації) такий вид реорганізації, як вимушена реорганізація. У зв'язку із чим пропонуємо поділяти ще реорганізацію за таким критерієм, як – *залежно від фактично-юридичної підстави, яка закладена в основі виникнення реорганізаційних відносин*, реорганізація, яка базується: на рішенні учасників або органу господарської організації; на судовому рішенні; на рішенні відповідних державних органів; на нормі закону та має альтернативно-імперативний характер.

Наступним критерієм класифікації видів реорганізації може бути виділено – *залежно від необхідності отримання згоди уповноважених державних органів чи інших осіб на її проведення*. Згідно з цим критерієм поділу можливо виокремити реорганізацію, яка потребує отримання згоди відповідних суб'єктів (узгоджена/дозвільна реорганізація), та реорганізацію, яка не вимагає отримання такої згоди (вільна реорганізація). Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про банки та банківську діяльність» реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України, за умови надання *попереднього дозволу НБУ на реорганізацію банку та затвердження НБУ плану реорганізації банку*. У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції» концентрація (злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого) може бути здійснена лише *за умови попереднього одержання дозволу АМКУ чи адміністративної колегії АМКУ* у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22 цього Закону та іншими нормативно-правовими актами.

Наступним критерієм класифікації можна назвати – *залежно від мети*. Відповід-

но до цього критерію можна виокремити реорганізацію добросовісну та недобросовісну. Недобросовісна реорганізація часто розглядається як форма зловживання правом, а саме правом на проведення реорганізації, у результаті якої свідомо створюється господарська організація, яка не в змозі виконати зобов'язання правопередника перед кредиторами, а також зобов'язання, які впливають із адміністративних правопорушень, заснованих на принципах влади та підпорядкування (сплата податків). Прикладом зловживання корпоративними правами під час реорганізації свого часу був інвестиційний конфлікт між американською компанією Cargo Investments LLC та ЗАТ «Металлургстрой». За договором між сторонами інвестор вимагав перетворити ЗАТ у ТОВ і ввести його до складу учасників, а він, у свою чергу, зобов'язується внести певну суму інвестицій. Придбавши певну частку ТОВ, інвестор вніс близько 70 тис. грн і вже на наступний тиждень подав заяву про вихід із ТОВ. При цьому Cargo Investments LLC поставив вимогу про виплату йому вартості частини майна ТОВ пропорційно його частці в статутному капіталі. У результаті інвестування 70 тис. грн американська компанія стала претендувати на 5 млн грн. Варто зазначити, що в цьому випадку ТОВ вирішило подати позов до суду про визнання недійсною реорганізації та установчих документів ТОВ, що, у свою чергу, мало привести до повернення ТОВ до ЗАТ. На жаль, ТОВ не звернуло свою увагу на ст. 13 ЦК України, яка могла б бути тут застосована, адже Cargo Investments LLC не мало на меті розвиток новоствореного ТОВ, а навпаки, прагнуло неправомірного збагачення за рахунок розорення останнього [28, с. 132], тобто мала місце недобросовісна реорганізація. У цьому випадку переслідувана мета – уникнути виконання прийнятих на себе договірних зобов'язань чи зобов'язань, які виникають за інших підстав.

У свою чергу, добросовісна реорганізація за мету може мати відновлення платоспроможності господарської організації; відновлення конкурентоздатності виготовленої продукції; модернізацію господарської

діяльності шляхом розширення господарської діяльності із застосуванням ефекту синергії (при злитті/приєднанні) або диверсифікації виробництва, капіталу та діяльності (при поділі/виділі).

Подальшим критерієм класифікації слід виокремити – *правові наслідки реорганізації*. При цьому необхідно розрізнити правові наслідки, які виникають для суб'єкта – господарської організації, та правові наслідки, які стосуються майна (прав та обов'язків) суб'єктів, які реорганізуються. У зв'язку із цим варто виокремити два критерії поділу на види:

- залежно від правових наслідків реорганізації щодо господарських організацій;
- залежно від правових наслідків реорганізації господарських організацій щодо майна (прав та обов'язків) суб'єктів, що реорганізуються.

Отже, залежно від *правових наслідків реорганізації щодо господарських організацій* можна виокремити:

- реорганізація як спосіб створення господарських організацій (злиття, поділ, виділ, перетворення);
- реорганізація як спосіб зміни господарських організацій (приєднання, виділ) (у цьому випадку має місце зміна господарської організації, яка має організаційно-майновий характер; також може змінитися склад учасників господарської організації);
- реорганізація як спосіб припинення господарських організацій (злиття, приєднання, поділ, перетворення).

У свою чергу *залежно від правових наслідків реорганізації господарських організацій щодо майна (прав та обов'язків) суб'єктів*, що реорганізуються, можна виокремити:

- реорганізація, спрямована на укрупнення (централізація майна – злиття та приєднання);
- реорганізація, спрямована на подібнення/розукрупнення (децентралізація майна – поділ, виділ);
- реорганізація без зміни розмірів господарської організації [29, с. 378].

Крім того, реорганізація, спрямована на укрупнення підприємств [30; 31, с. 276-277], як зазначається в економічній літературі, *залежно від характеру інтеграції суб'єктів господа-*

рювання поділяється на такі види злиттів та приєднань [32, с. 110; 33, с. 44]:

- горизонтальне (об'єднання двох або більше підприємств, які виробляють однаковий тип продукції або надають однакові послуги, виконують однакові роботи);
- вертикальне (об'єднання одного підприємства з його постачальником сировини або споживачем продукції);
- діагональне або конгломеративне (об'єднання підприємств різних галузей та видів діяльності; здійснюється з метою диверсифікації діяльності).

При цьому, як правило, створення горизонтальних укрупнень регулюється антимонопольним законодавством, оскільки такі підприємства отримують можливість створювати перешкоди для входу на ринок інших суб'єктів господарювання, встановлювати дискримінаційні ціни, створювати дефіцит на товарному ринку тощо. Внаслідок таких дій відбувається посилення концентрації виробництва на декількох великих підприємствах та усувається ринкова конкуренція. Тоді як створення вертикальних та діагональних/конгломеративних укрупнень підприємств на рівень конкуренції суттєво не впливає.

Ще одним критерієм класифікації можна вважати *кількість одночасно використаних (застосованих) форм реорганізації*. У науковій літературі вже неодноразово порушувалося питання про так звану змішану, подвійну, складну реорганізацію. Можливість проведення складної реорганізації, тобто з одночасним застосуванням різних форм реорганізації (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) чи різних організаційно-правових форм юридичних осіб під час перетворення або одночасним поєднанням різних форм реорганізації та організаційно-правових форм юридичних осіб, чинним законодавством не передбачено [34, с. 175], але й не забороняється. Як справедливо наголошується в юридичній літературі, зокрема, Я. І. Функ відзначає, що перетворення можливе одночасно з будь-якою із чотирьох вказаних форм реорганізації, а отже, правомірним є існування таких реорганізаційних форм, як, наприклад, поділ з перетворенням, перетворення із злиттям тощо [35, с. 160]. Така

складна реорганізація становить єдиний процес та є альтернативою двом послідовним реорганізаціям. Отже, залежно від кількості одночасно використаних форм реорганізації її умовно можна поділити на одиничну та подвійну (складну) реорганізацію. Остання – породжене практикою явище, метою якої є скорочення або виключення тимчасових та матеріальних затрат на проведення двох послідовних реорганізацій. Таке положення можна вважати прогресивним, адже воно сприяє розвитку ділового обігу та надає в цілому позитивний ефект на умови здійснення господарської діяльності.

Наступний критерій класифікації – *залежно від збереження існуючої господарської організації* в ЄДР, який впливає із сутності та змісту форм реорганізації:

- реорганізація, при якій відбувається збереження суб'єкта – існуючої господарської організації (зберігається в разі приєднання та виділу);
- реорганізація, при якій суб'єкт – існуюча господарська організація не зберігає свого існування, припиняється як суб'єкт права (не зберігається у разі злиття, поділу та перетворення).

Залежно від документа, яким оформлюються відносини із передачі прав та обов'язків, що знаходить своє підтвердження як у загальних нормах (ч. 2 ст. 107 ЦК України), так і в спеціальних нормах (ч. 2 ст. 116, ч. 3 ст. 117, ч. 1 ст. 118, ч.ч. 1, 3, 7–9 ст. 119, ч. 1 ст. 120, ч. 1, ч.ч. 3, 6–8 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1, ч.ч. 3, 6, 8 ст. 127, ч. 1 ст. 133 Закону України «Про акціонерні товариства» [36], ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 50, ч. 1 ст. 51, ч.ч. 5, 6 ст. 55 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [37]), реорганізація поділяється на:

- реорганізацію, яка оформлюється передавальним актом (у разі злиття, приєднання, перетворення);
- реорганізацію, яка оформлюється розподільчим балансом (у разі поділу, виділу).

Залежно від моменту завершення реорганізації, яка знаходить своє підтвердження в нормах Закону про держреєстрацію (ч.ч. 4–8 ст. 4), можна виділити такі:

- реорганізація, яка завершується державною реєстрацією змін до відомостей,

що містяться в ЄДР: про юридичну особу, з якої здійснено виділ, щодо юридичної особи- правонаступника (характерно для такої форми, як виділ) або щодо правонаступництва юридичної особи, до якої приєднуються (характерно для такої форми, як приєднання);

- реорганізація, яка завершується державною реєстрацією припинення: юридичних осіб, що припиняються в результаті злиття (характерно для такої форми як злиття) або юридичної особи, що припиняється в результаті поділу (характерно для поділу);

- реорганізація, яка завершується державною реєстрацією новоствореної юридичної особи (характерно для таких форм, як злиття, поділ, перетворення).

Крім того, можна назвати ще інші види реорганізацій за різними критеріями поділу, які виокремлюють в економічній науковій літературі. Зокрема, О. О. Терещенко за *формальними ознаками* виділяє три види реорганізації:

- 1) з метою розширення розмірів підприємства (злиття, приєднання, поглинання);
- 2) направлену на створення кількох суб'єктів підприємства (поділ, виділ);
- 3) що не призводить до зміни розмірів (перетворення) [38, с. 219].

Утім, вбачається, що за виділеним критерієм йдеться не про формальні ознаки реорганізації, а про інше. Про це свідчать відповідні словосполучення, наведені автором: «з метою...», «направлену на...», «призводить до...» – усе це вказує ні на що інше, як на те, чого прагнуть суб'єкти, чого бажають досягти – відповідної цілі, отже, цей критерій поділу стосується, власне, мети проведення реорганізації.

У свою чергу, І. Я. Назарова вважає за доцільне додати поділ ще за двома критеріями, які можуть суттєво впливати на методику, організацію обліку та формування показників звітності:

- за джерелами фінансування поділяє на: реорганізацію, що оплачується за рахунок власних коштів; реорганізацію, що оплачується за рахунок зовнішніх джерел фінансування, зокрема за рахунок підприємства-реаніматора (суб'єкта господарювання, що зацікавлений у санації збиткової юридичної особи), держави тощо;

- за ступенем добровільності – реорганізацію, яка проводиться на добровільних засадах (за рішенням власників) та реорганізацію, що проводиться примусово (за рішенням суду, АМКУ, інших виконавчих органів) [39, с. 31].

Щодо названих критеріїв слід зазначити: якщо перший критерій (за джерелами фінансування) має своє економічне обґрунтування, то стосовно другого (за ступенем добровільності) – виникає питання щодо назви критерію – «за ступенем добровільності». Власне, слово «ступінь», відповідно до українського тлумачного словника, означає порівняльну величину, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь, а в переносному значенні – етап, стадію розвитку чого-небудь [40, с. 1407]. Отже, виходячи із зазначеного, такий критерій має характеризувати добровільність як порівняльну величину, але за змістовним навантаженням поділу реорганізації на відповідні види (реорганізацію, яка проводиться на добровільних засадах та реорганізацію, що проводиться примусово) – навряд чи в цьому випадку йдеться про порівняльну величину або про стадію розвитку процесу реорганізації. Отже, такий критерій як «за ступенем добровільності» не відповідає своєму змістовному навантаженню, оскільки в такому випадку мова йде про волю суб'єкта господарювання: добровільно (за рішенням власника – суб'єкта господарювання) чи примусово (за рішенням суду, органів АМКУ тощо).

Висновки

Проведено класифікацію реорганізації шляхом угруповання її видів за юридичними (базуються на відповідних нормах закону) та економічними (мають економічне обґрунтування) критеріями. До юридичних критеріїв віднесено: (1) *воля суб'єкта – господарської організації (власника його майна) щодо проведення реорганізації* (добровільна реорганізація, примусова реорганізація, вимушена реорганізація); (2) *фактично-юридична підстава, яка зумовлює виникнення реорганізаційних відносин* (рішення учасників або органу господарської організації; судові рішення; рішення відповідних державних органів;

норма закону, що має альтернативно-імперативний характер); (3) *необхідність отримання згоди уповноважених державних органів чи інших осіб на її проведення* (узгоджена/дозвільна реорганізація, вільна реорганізація); (4) *правові наслідки, які виникають щодо господарської організації* (створення господарських організацій; зміна господарських організацій; припинення господарських організацій); (5) *кількість одночасно використаних форм реорганізації* (одиночна реорганізація; подвійна (складна) реорганізація); (6) *збереження існуючої господарської організації в ЄДР* (реорганізація, при якій господарська організація як суб'єкт права, зберігається; реорганізація, при якій така організація, як суб'єкт права, не зберігається/припиняє своє існування); (7) *вид документа, яким оформлюються відносини із передачі прав та обов'язків* (передавальний акт; розподільчий баланс); (8) *момент завершення реорганізації* (державна реєстрація змін до відомостей, що містяться в ЄДР; державна реєстрація припинення господарських організацій (господарської організації); державна реєстрація новоутвореної господарської організації). До економічних критеріїв віднесено: (1) *мета* (добросовісна реорганізація, недобросовісна реорганізація); (2) *економічні наслідки щодо майна (прав та обов'язків) суб'єктів, які реорганізуються* (укрупнення господарської організації – централізація майна; розукрупнення/подрібнення господарської організації – децентралізація майна; зміна організаційно-правової форми); (3) *характер інтеграції суб'єктів господарювання шляхом укрупнення* (горизонтальне укрупнення; вертикальне укрупнення; діагональне (конгломеративне) укрупнення).

Виокремлено новий критерій поділу реорганізації на види *залежно від фактично-юридичної підстави, яка зумовлює виникнення реорганізаційних відносин*: (1) реорганізація, яка базується на рішенні учасників або органу господарської організації; (2) реорганізація, яка базується на судовому рішенні; (3) реорганізація, яка базується на рішенні відповідних державних органів; (4) реорганізація, яка базується на нормі закону та має альтернативно-імперативний характер.

Встановлено, що теоретичне значення поділу реорганізації на види (класифікація) зумовлюється зміною реорганізаційних правовідносин у їх динаміці: виникнення (легалізаційна стадія), реалізація (стадія реалізації); припинення (завершальна стадія). З'ясовано, що правильне визначення виду реорганізації впливає на встановлення фактичного складу реорганізаційних правовідносин та можливої дефектності одного з них, оскільки недобросовісна реорганізація як незаконна має виключатися, тобто визнаватися недійсною.

Обґрунтовано, що правильне визначення приналежності конкретних реорганізаційних правовідносин до певного з названих угруповань – видів реорганізації, дозволяє: 1) врахувати всі сутнісні ознаки такого виду реорганізації, а отже, провести її максимально ефективно і правомірно; 2) з усього різноманіття форм та видів реорганізації обрати найбільш оптимальну процедуру з огляду на поставлену мету і наявні ресурси; 3) уникнути помилкових і зайвих процедур і, відповідно, не порушувати стабільність і передбачуваність господарського обороту.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абри, 2002. 742 с.
2. Готинян-Журавльова В. В. Короткий словник з логіки до тем: «Поняття», «Судження», «Дедуктивні умовиводи». Навчально-методичний посібник / В. В. Готинян-Журавльова. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. 58 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 4 : І-М /ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко, 1973. 840 с. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення: 28.09.2024).
4. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 19-24.

5. Bowen T. A. Treatise on Logic, or Laws of Pure Thought. Cambridge: Sever and Francis. 1866. 450 p. (p. 322-323). URL: <https://quod.lib.umich.edu/m/moa/aje9611.0001.001/3?view=image&size=100> (Last accessed: 05.10.2024).
6. Oxford Dictionary of Law. Oxford, N. Y. : Oxford University Press, 2003. URL: <https://www.ekhteb.ir/wp-content/uploads/2018/10/Oxford-Dictionary-Of-Law.pdf> 552 p. (Last accessed: 05.10.2024).
7. Webster's New Universal Unabridged Dictionary Deluxe 2nd Second Edition / by Jean McKechnie. 1983. 2345 p.
8. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів. Х. : Вища школа, 1983. 129 с.
9. Філософія :навчальний посібник для суд. вищ. навч. закл. /За заг. ред. : Ю. В. Осічнюка, кол. авт. : Ю. В. Осінчук, В. С. Зубов, І. М. Молчанов та інші. Київ : Атіка, 2003. 464. URL: http://megalib.com.ua/book/103_Filosofiya.html (дата звернення 22.09.2024).
10. Щербакова Н. В. Реорганізація як правовий засіб формування та зміни правового статусу господарських організацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 212-218. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/47>.
11. Щербакова Н. В. Правове забезпечення реорганізації господарських організацій : реферат на здобут. ступ. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право /Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024. 45 с.
12. Щербина В.С. Вибране. Збірка статей. К. : Вид. Ліра-К, 2015. 607 с. (С. 176) / Друкується за виданням: Щербина В. С. Припинення підприємств як суб'єктів господарювання. *Правосуддя – гарант законності у сфері економічних правовідносин*. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, Д. М. Притики, В. В. Медведчука, М. О. Потебенька та ін. К., 2000. Том 21 (1). С. 283-285.
13. Господарське право (Загальна частина): підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Вид-во Ліра-К, 2023. 588 с.
14. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, 1979. 658 с.
15. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 9 : С / ред. тому І. С. Назарова [та ін.], 1978. 916 с.
16. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1: А-В /ред. П. Й. Горещький [та ін.]. 1970. – XXVII. 799 с.
17. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
18. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
19. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти, 1976. 723 с.
20. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук, 1980. 699 с.
21. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій (загальна частина). Київ : Вид-во Ліра-К, 2020. 240 с.
22. Петров Є. В. Підстави припинення господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 22. Частина І. Том 1. С. 204-208.
23. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.
24. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64 (із відп. змін. та допов).
25. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.

26. Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності: Закону України від 13 липня 2021 р. № 1630-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 46. Ст. 378.

27. Щербакова Н. В. Класифікація видів реорганізації господарських організацій (нормативна група). *Четверті наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова* (м. Київ-Одеса, 30 червня 2023 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ-Одеса: ДУ «ІСПД ієні В.К. Мамутова НАН України», 2023. С. 244-252.

28. Стефанчук М. О. Окремі питання здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав у корпоративних правовідносинах. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 130-134.

29. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) / за ред. В. О. Онищенко / Онищенко В. О., Бережна А. Ю., Птащепко Л. О., Чичкало-Кондрацька І. Б. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 600 с.

30. Бондар Н. М. Поняття та види реорганізації підприємств. Бізнес-консультант, консалтингова компанія (15.11.2011 р.). URL: <https://www.education.ua/blog/4601/> (дата звернення 09.03.2023).

31. Фінансова санація: теоретичні та прикладні аспекти / С. С. Гасанов, А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський та ін. К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2013. 310 с.

32. Табахарнюк М. О. Класифікація угод зі злиття та поглинання компаній у сучасній економіці. *Науковий вісник Херсонського університету*. 2017. Випуск 23. Частина 2. Серія Економічні науки. С. 110-114.

33. Максименко І. Я. Злиття та поглинання як інструмент інноваційного розвитку: стан та перспективи в Україні. *Економічний вісник*. 2018. № 2. С. 43-50.

34 Щербакова Н. В. Складні реорганізаційні конструкції *must have* в законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 175-179.

35. Щербакова Н. В. Реорганізація: доктрина, законодавство, практика застосування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 640 с.

36. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-

IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4066.

37. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018 р. № 13. Ст. 69.

38. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч посібник. К. : КНЕУ, 2004. 412 с.

39. Назарова І. Я. Облік та розкриття інформації в умовах реорганізації підприємств: дис. ... канд. економ. наук за спец. 08.00.09 : бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2009. 202 с.

40. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. VIII. К. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Shcherbakova Nataliia Volodymyrivna

*Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Civil Law and Process
Department,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0003-0278-0170
e-mail: sherbakova@donnu.edu.ua*

PROBLEMS OF TYPES'

CLASSIFICATION OF REORGANIZATION OF ECONOMIC ORGANIZATIONS

The article is devoted to the study of problematic issues related to reorganization of economic organizations and its types. Such a complex process as reorganization requires internal structural and logical orderliness which will allow forming a comprehensive and multilateral view of the legal nature and essence of reorganization as a legal phenomenon, organizing the procedure for its implementation and building reorganization relations in a legal manner. Classification helps to achieve the necessary orderliness.

The author builds a classification of reorganization by grouping its types according to legal (based on the relevant provisions of law) and economic (having economic justification) criteria. The legal criteria include: (1) the will of subject – the economic organization (the owner of its property) to carry out reorganization (voluntary reorganization, compulsory reorganization, forced reorganization); (2) the factual and legal basis which determines the emergence of

reorganization relations (decision of participants or a body of an economic organization; court decision; decision of the relevant state authorities; a provision of law which has an alternative mandatory nature); (3) the need to obtain the consent of authorized state bodies or other persons for its implementation (approved/permited reorganization, free reorganization); (4) legal consequences arising in relation to an economic organization (creation of economic organizations; change of economic organizations; termination of economic organizations); (5) the number of simultaneously used forms of reorganization (single reorganization; double (complex) reorganization); (6) preservation of the existing business organization in the Unified State Register (reorganization in which the economic organization as a legal entity is preserved; reorganization in which such an organization as a legal entity is not preserved/ceases to exist); (7) type of document that formalizes the transfer of rights and obligations (transfer act; separation balance sheet); (8) the moment of completion of the reorganization (state registration of changes to the information contained in the Unified State Register; state registration of termination of economic organizations (economic organization); state registration of a newly formed economic organization). The economic criteria include: (1) purpose (fair reorganization, unfair reorganization); (2) economic consequences regarding property (rights and obligations) of reorganized entities (consolidation of an economic organization - centralization of property; disaggregation/division of an economic organization - decentralization of property; change of organizational and legal form); (3) the nature of integration of economic entities through consolidation (horizontal consolidation; vertical consolidation; diagonal (conglomerate) consolidation).

The researcher distinguishes a new criterion for dividing reorganization into types depending on the factual and legal basis which determines the emergence of reorganization relations: (1) reorganization based on a decision of participants or a body of an economic organization; (2) reorganization based on a court decision; (3) reorganization based on a decision of the relevant state authorities; (4) reorganization based on a provision of law and having an alternative mandatory nature.

It is established that the theoretical significance of dividing reorganization into types (classification) is determined by the change in reorganization legal relations in its dynamics: emergence (legalization stage), implementation (implementation stage); termination (final stage). It is found that the correct determination of the type of reorganization affects the establishment of the actual composition of reorganization legal relations and the possible defectiveness of one of them, since an unfair reorganization as illegal should be excluded, i.e., invalidated.

It is substantiated that correct determination of the specific reorganization legal relations belonging to a particular grouping - types of reorganization - allows: 1) to take into account all the essential features of this type of reorganization, to carry it out as efficiently and legally as possible; 2) to choose the most optimal procedure from the entire variety of forms and types of reorganization, taking into account the goal and available resources; 3) to avoid erroneous and unnecessary procedures, and not to disturb the stability and predictability of economic turnover.

Keywords: reorganization, classification, type, form, business organization, merger, accession, division, spin-off, transformation.

LEGAL REGULATION: EARTH'S REMOTE SENSING, ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINIAN CONFLICT

SHYSHKAROV Kostiantyn - PhD in Law researcher Department of Private International Law Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5398-6604>

Supervisor: Associate Professor, PhD in Law Victor KALAKURA

(UDC) УДК 341.96

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.14>

Examined the regulatory frameworks that govern the use of Earth observation, artificial intelligence (AI) in the context of the Ukrainian conflict. It considers the legal constraints, privacy concerns, international implications associated with the deployment of satellite imagery and AI for intelligence gathering, civilian protection. It weighs these applications against privacy laws, rights and reviews the applicability of international treaties in regulating these technologies in conflict situations.

Keywords: Remote Sensing, Artificial Intelligence, Ukrainian Conflict, Privacy Law, International Treaties, Private International Law.

Problem statement – the accelerated evolution and implementation of these technologies for surveillance, intelligence, and civilian protection have outpaced the current legal framework, especially for private companies' performance, giving rise to intricate questions concerning privacy, sovereignty, ethical use.

State of Research – the academic literature on the legal implications of Earth observation and AI applications in conflict zones has grown considerably in recent years, particularly in response to the advent of new military technologies, surveillance capabilities. Recent studies have focused on the role of private satellite imagery in conflict intelligence, privacy concerns, and the application of AI in real time analysis, collectively underscoring the urgency of developing regulatory frameworks.

Scientific Novelty of the Study (Objective)

– the study's objective is to provide actionable guidance for policymakers, legal practitioners by analysing regulatory gaps, sovereignty issues, enforcement challenges. In doing so, it will contribute original knowledge to the fields of private international law, conflict studies, technology governance.

Materials and Methods of Research – this research employs a combination of doctrinal legal analysis, case study examination, ethical evaluation to gain a comprehensive understanding of the subject matter.

Results of Research – in particular, it identifies shortcomings in the legal frameworks that address issues such as data privacy, the dual use nature of these technologies for civilian, military purposes, challenges to state sovereignty.

Discussion of Results – the discussion proposes a framework for addressing regulatory gaps by integrating specific provisions for conflict specific applications of these technologies. This includes protocols for data protection, guidelines for the deployment of AI in military operations.

A synopsis of the principal content

Ukrainian conflict marked strategic importance of remote sensing technology, particularly in intelligence, surveillance, reconnaissance, ISR, operations. This thesis picks up the question of the use of remote sensing

in UA conflict, shows how advances in satellite imagery, synthetic aperture radar, SAR, and geospatial intelligence, GEOINT, have changed the landscape of the conflict (war). The use of remote sensing has proven extremely useful for both military and humanitarian purposes, providing valuable insights into troop movements, assessing infrastructure damage, refugee movement patterns etc. Discussing is about the role of key technologies such as commercial satellite services, drones, high resolution optical systems in monitoring real-time, ASAP, changes on the battlefield and providing important data to various stakeholders.

A significant pressing issue is when using remote sensing is ensuring the security and integrity of data, especially in light of the evolving cyber threat landscape. This article addresses the aforementioned cybersecurity challenges with reference to Delaware Act (U.S.) which emphasizes protecting electronic systems from unauthorized access, establishing protocols for the lawful interception, monitoring of electronic data. Given the volume and sensitivity of information transmitted via satellite, other remote sensing means, the regulatory framework of Delaware law provides valuable insights into protecting these assets from potential destruction, unauthorized distribution, and misuse by adversaries. The article highlights on to examine the ethical implications of remote sensing in conflict war zones, with a particular focus on the balance to be struck between transparency, privacy, security. The advent of remote sensing has introduced a number of opportunities, challenges for international humanitarian law, giving rise to concerns regarding the privacy of civilians and the potential for dual use technology applications. [1]

This article marks the ethical considerations associated with the management, dissemination of remote sensing data, with a particular focus on ensuring compliance with the principles of distinction and proportionality in conflict situations. Furthermore, it examines the implications of third party actors, such as private satellite operators and multinational corporations, for the maintenance of neutrality, data impartiality.

This research highlights the need to implement strong cybersecurity measures and establish comprehensive regulatory frameworks to ensure that sensitive data collected through remote sensing is protected, especially in high risk conflict zones such as Ukraine. The study shows that an integrated approach is needed that combines technological innovation, legal regulation, and ethical oversight to optimize the benefits of remote sensing while minimizing risks. This article calls for further research to develop international standards and guidelines for the use of remote sensing technology in conflict and to ensure that these tools are used responsibly and in accordance with humanitarian principles.

A special threat is the excesses of private companies, as it was, for example, with the shutdown of SpaceX satellites for the needs of the armed forces of Ukraine, what legal risks can be prevented here? Perhaps, existing precedents of English – Saxon law? [2]

Can satellites used for military purposes be considered a legitimate target for the opposing side in a conflict? For example, there are developments of passive «weapons» in space, where small spheres are scattered in orbit as the satellite moves, or a spent space object or satellite is destroyed on purpose, and these fragments hit an active satellite used for military purposes. Is it not time, therefore, to revise the 1967 Outer Space Treaty, which states that space is the heritage of all mankind w/o weapons, nuclear weapons? [3]

In the context of the UA conflict, artificial intelligence has become a crucial tool for the management, interpretation, and regulation of remote sensing data, offering significant advancements but also posing unique legal challenges. The integration of AI into remote sensing technologies enables more effective intelligence gathering while raising concerns about data protection, state sovereignty, ethical use, compliance with international humanitarian law, IHL. This article tries to outline the primary legal roles and implications of AI in remote sensing for the UA conflict: [4]

1. The integration of automated data processing and compliance with international law represents a significant advancement in the field of AI. The application of AI in target veri-

fication and distinction represents a particularly promising avenue of research. The capacity of AI to rapidly analyse, categorise satellite imagery and drone data provides a valuable contribution to military decision making, particularly in the differentiation between military and civilian infrastructure which is a crucial aspect of IHL. The application of AI driven object recognition, categorisation facilitates the assurance that only lawful targets are engaged, thereby aligning operations with the principles of distinction and proportionality set forth in IHL.

Predictive modelling and proportionality assessment. AI models can predict the potential impacts of certain military actions, thereby aiding in assessments of proportionality as required by IHL. For instance, AI can analyse the projected destruction in civilian populated areas, thereby assisting decision makers in mitigating unnecessary harm and ensuring compliance with the principle of humanity.

2. Enhanced Data Privacy and Protection Mechanisms under Cybersecurity Law. The utilisation of encryption and data anonymisation techniques: the application of AI driven encryption algorithms serves to enhance cybersecurity, ensuring the confidentiality and integrity of sensitive data transmitted via remote sensing networks. These protocols are aligned with frameworks such as the Delaware Act, which emphasises robust data protection standards to guard against unauthorised access. This is particularly vital in a conflict setting where cyber threats are prevalent.

Intrusion Detection and Anomaly Monitoring. AI powered cybersecurity systems continuously monitor data flow for irregularities or unauthorised access. These systems support compliance with cybersecurity laws such as the Delaware Act which mandates vigilance over data security and confidentiality. This safeguards against data leaks that could compromise both civilian safety and state security.

3. The concept of data sovereignty and the question of compliance with national, international jurisdictional laws are of great importance in the context of data localisation. The following section will address the challenges associated with jurisdictional issues in this field. The use of AI driven remote sensing data fre-

quently transcends national boundaries, giving rise to legal concerns pertaining to data sovereignty, compliance with both national, international legislation. The capacity of AI to localise data storage and processing facilitates the maintenance of compliance with territorial laws that govern data access and usage. This ensures that sensitive information remains within the confines of authorised jurisdictions.

Cross Border Data Sharing Regulations. AI enables the automated compliance with data sharing laws by filtering, anonymising data shared across borders. This is particularly pertinent in the context of the Ukrainian conflict, where international coalitions require data sharing for the purposes of coordination. Legal restrictions on data transfer must be observed to prevent breaches of national sovereignty.

4. The question of legal accountability and transparency in automated decision making is a significant one. It is necessary to consider the ways in which algorithms can be held accountable for their actions, particularly in the context of target selection. The advent of AI driven target recognition and decision making systems has given rise to a few questions pertaining to the accountability and legal responsibility associated with instances of error or misuse. From a legal standpoint, automated systems are required to operate with transparency, particularly in the context of target selection where errors could potentially result in civilian harm. This necessitates the implementation of frameworks for algorithmic accountability, ensuring that AI outputs can be audited, and that human oversight remains integral.

Compliance with Autonomous Systems Regulations. As remote sensing increasingly utilises AI to automate tasks, including surveillance, threat assessment, adherence to laws regulating autonomous weapons systems becomes vital. These laws mandate a level of human control to prevent AI systems from making life or death decisions without human input, aligning with principles of human accountability in military operations.

5. The objective is to guarantee the ethical utilisation of data in accordance with the tenets of international humanitarian law. This entails a comprehensive examination of the potential dual use applications of data, with a particular

focus on their impact on civilian protection. Remote sensing data, particularly that captured by commercial satellites, frequently contains information that could be utilised for both civilian and military purposes. The role of AI in filtering and anonymising civilian related data is instrumental in ensuring compliance with ethical, legal standards that protect civilian privacy. This is consistent with the ethical principles set out in IHL, thereby reducing the risk of civilian data being exploited or of incidental harm being caused.

Privacy in Conflict Zones. The use of AI in remote sensing gives rise to concerns about privacy, particularly in relation to civilians in conflict zones. Legal frameworks such as the Delaware Act, international privacy laws increasingly require that AI applications protect personal data. AI driven anonymisation and data minimisation processes help to fulfil these requirements, ensuring that only relevant, non identifiable data is retained, used.

6. The interplay between cybersecurity law, AI in data integrity and protection. The question of adherence to cybersecurity protocols Artificial intelligence enhances cybersecurity by automating encryption and enforcing compliance with protocols that prevent unauthorised data access, as required by legislation such as the Delaware Act. In the context of the ongoing conflict in Ukraine where cyber threats are pervasive, AI systems are employed to monitor and protect data integrity, thereby securing sensitive information from potential breaches or exploitation by adversarial actors.

Self Healing Networks for Continuous Compliance. AI enabled self healing systems are capable of detecting and mitigating cyber threats in real time, thereby ensuring continuous compliance with cybersecurity laws. These systems are able to autonomously adjust data flow paths and secure nodes, thus guaranteeing uninterrupted data protection which is of critical importance in remote sensing in conflict scenarios where reliable, protected data is essential for operational decisions.

7. The legal standardisation of artificial intelligence, AI, in data sharing protocols is a crucial aspect of international data sharing and dual use export compliance. Artificial intelligence facilitates the uniform adherence to in-

ternational legislation that governs the export and dissemination of remote sensing data. To illustrate, AI driven filters guarantee that data with potential military applications is not accessed by unauthorised individuals, thereby aligning with export control laws and international security agreements. [5]

Ethical Data Dissemination Standards. AI facilitates compliance with ethical dissemination standards by monitoring data requests and usage to ensure they comply with international regulations on neutrality and non militarisation in conflict zones. This is of particular importance in the context of the Ukrainian conflict where commercial satellite operators provide data to a range of stakeholders and must navigate complex legal frameworks to maintain impartiality and compliance with international law.

Conclusion

It can be stated that AI plays a pivotal role in the enhancement of remote sensing for the management of conflict. However, the utilisation of AI also gives rise to the necessity for the establishment of a sophisticated legal and ethical framework, the objective of which is to ensure compliance with international humanitarian law, cybersecurity protocols and data sovereignty regulations. The capacity of AI to automate target distinction, safeguard sensitive data, and guarantee accountability is in alignment with legal principles that are of paramount importance in conflict zones such as Ukraine. However, it also gives rise to distinctive legal issues concerning the boundaries of autonomy, the entitlements of states and civilians, and the moral implications of dual purpose data use.

By employing frameworks such as the Delaware Act and evolving international standards, the regulation of AI enhanced remote sensing can be achieved in a manner that secures sensitive data, safeguards civilian privacy, and facilitates lawful military operations. A comprehensive legal approach is vital to optimising the benefits of AI while ensuring ethical and legal compliance in high-stakes contexts.

It is imperative that stringent control be exercised with regard to the collaboration with private military enterprises, as well as the inter-

company alliances that they form. This particular area of concern falls within the purview of private international law.

A separate issue is the settlement of geothermal and geological weapons, using the Earth's crust for cataclysms, can such incidents be recognized by satellite? How to make it here that the rules are the force of law, not the right of force? [6][7][8].

List of sources

1. Delaware General Assembly – Delaware Act: <https://delcode.delaware.gov/title6/c018/>
2. Reuters – SpaceX curbed Ukraine's use of Starlink internet for drones -company president: <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/spacex-curbed-ukraines-use-starlink-internet-drones-company-president-2023-02-09/#:~:text=SpaceX%20has%20taken%20steps%20to%20prevent%20Ukraine%27s%20military,country%27s%20war%20with%20Russia%2C%20SpaceX%27s%20president%20said%20Wednesday.>
3. Держави-учасниці цього Договору – Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла: [Договір про принципи діяльності держав... | від 27.01.1967 \(rada.gov.ua\)](https://rada.gov.ua)
4. European Commission – The War in Ukraine and AI Regulation: Some Controversial Takeaways: <https://futurium.ec.europa.eu/en/european-ai-alliance/blog/war-ukraine-and-ai-regulation-some-controversial-takeaways>

Рассмотрена нормативно-правовая база, регулирующая использование данных наблюдений Земли и искусственного интеллекта (ИИ) в контексте конфликта в Украине. Рассматриваются правовые ограничения, проблемы конфиденциальности, международные последствия, связанные с использованием спутниковых снимков и ИИ для сбора разведанных, защиты гражданского населения. В нем взвешиваются эти приложения с точки зрения законов, прав на неприкосновенность частной жизни и рассматривается применимость международных договоров для регулирования этих технологий в конфликтных ситуациях.

Ключевые слова: дистанционное зондирование, искусственный интеллект, украинский конфликт, право конфиденциальности, международные договоры, международное частное право.

5. Center for a New American Security – Roles and Implications of AI in the Russian-Ukrainian Conflict: <https://www.cnas.org/publications/commentary/roles-and-implications-of-ai-in-the-russian-ukrainian-conflict>
6. ScienceNews – Geologists develop weapons to combat that sinkhole feeling: <https://www.sciencenews.org/article/geologists-develop-weapons-combat-sinkhole-feeling>
7. ScienceDirect – Global review of human-induced earthquakes: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S001282521730003X?via%3Dihub>
8. Federation of American Scientists: Address by US Secretary of State at 1997 conference on terrorism

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ МОЛОЧНИМИ ПРОДУКТАМИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

МАКСИМОВИЧ Роман Олегович - кандидат юридичних наук, докторант, в.о. завідувача кафедри міжнародного та європейського права факультету міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1812-6624>

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.15>

Молочна продукція є одним із ключових елементів сільськогосподарського ринку Європейського Союзу, що займає важливу роль як для внутрішнього споживання, так і для міжнародної торгівлі. Завдяки своїй універсальності молоко та молочні продукти мають значний вплив на продовольчу безпеку, економіку сільських регіонів і здоров'я населення. Європейський Союз є одним із провідних світових виробників та експортерів молочної продукції, а тому питання регулювання цього сектору набувають особливого значення.

Європейський Союз реалізує комплексну політику регулювання молочного сектору через впровадження єдиних стандартів якості, ринкових механізмів та екологічних ініціатив. У тексті проаналізовано ключові нормативні акти, такі як Регламенти (ЄС) № 853/2004, № 1308/2013, № 178/2002, які визначають вимоги до виробництва, обробки, зберігання та транспортування молочних продуктів. Особлива увага приділяється гармонізації стандартів у всіх країнах-членах ЄС, що дозволяє забезпечувати високу якість продукції, захищати інтереси фермерів і споживачів, а також підтримувати стабільність на аграрному ринку.

Автор досліджує роль MPC-Conditions як регуляторного інструмента, який встановлює санітарні, гігієнічні та ринкові вимоги для фермерів і виробників молочної продукції. Ці заходи сприяють прозорості ланцюга постачання, запобіганню забрудненню продукції, захисту прав споживачів та збереженню довіри

до європейської продукції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку.

Особливе місце в тексті займає аналіз екологічних ініціатив у межах Європейської Зеленої Угоди. Автор досліджує заходи зі скорочення викидів парникових газів, розвитку органічного виробництва та обмеження використання антибіотиків у тваринництві. Ці інструменти спрямовані на підвищення сталості молочної сектору та його адаптацію до сучасних екологічних викликів.

Дані є корисними й важливими для розуміння механізмів регулювання аграрного сектору в ЄС, забезпечення балансу між економічними, соціальними та екологічними інтересами. Це дослідження демонструє, як гармонізовані стандарти та політичні ініціативи сприяють зміцненню позицій ЄС як лідера світового молочної ринку.

Ключові слова: Європейський Союз, молочний сектор, молочна продукція, Регламенти ЄС, MPC-Conditions.

Постановка проблеми

Молочний промисловий сектор має ключову роль у сільському господарстві Європейського Союзу, об'єднуючи економічну стабільність, високі стандарти якості та забезпечення продовольчої безпеки. Водночас регулювання цього сектора стає складним завданням через необхідність збалансування інтересів виробників, споживачів та екологічних вимог. Європейський Союз відповідає цьому виклику шляхом запровадження уніфікованих стандартів, таких

як Спільна сільськогосподарська політика (САР), регламенти якості (наприклад, НАССР), механізми захисту та ініціативи сталого розвитку, закладені в Європейській Зеленій Угоді. Проте, незважаючи на прогрес, система потребує подальшого вдосконалення для забезпечення рівних умов на підтримку фермерів у кризових ситуаціях та адаптації до нових вимог споживачів і глобальних екологічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми нормативно-правового регулювання обслуговування та торгівлі молочними продуктами в Європейському Союзі відображають актуальні проблеми та виклики цієї сфери. Багато досліджень знайшли своє відображення в роботах таких учених: Н. Багая, В. Єрмоленка, Р. Давидова, М. Зубця та інші.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз принципів регулювання торгівлі молочними продуктами в Європейському Союзі, оцінка впливу нормативно-правових актів на забезпечення якості, безпеки та конкурентоспроможності продукції, а також визначення шляхів сталого розвитку молочного сектору в умовах сучасних глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу

Європейський Союз, як один із найбільших гравців на світовому аграрному ринку, застосовує цілісну політику в галузі сільськогосподарства. Ця політика реалізується через Спільну сільськогосподарську політику (Common Agricultural Policy, CAP), яка є ключовим інструментом забезпечення стабільності, прозорості та ефективності ринку аграрного сектора, зокрема молочної продукції.

Основні принципи регулювання торгівлі молочними продуктами базуються на створенні єдиних правил для держав-членів ЄС, спрямованих на досягнення таких цілей:

1. Забезпечення рівних умов для виробників у різних країнах ЄС. Це забезпе-

чує уніфіковані вимоги до якості, гігієни, транспортування та зберігання продукції. Завдяки цьому виробники мають доступ до єдиного ринку, де конкуренція базується на однакових умовах, а споживачі можуть розраховувати на високу якість незалежно від країни її походження.

2. Стабілізація та підтримка ринку цін. Регулювання забезпечення механізмів підтримки виробників у разі кризових ситуацій, таких як падіння ціни чи надвиробництво. Це дозволяє уникати значних економічних втрат у секторі, зберігаючи його життєздатність.

3. Захист інтересів споживачів. Регламент ЄС забезпечує перевірку інформації про продукцію, її походження та склад, а також гарантує, що продукція відповідає високим стандартам безпеки [1].

Уніфікація стандартів якості продукції в Європейському Союзі є важливим механізмом забезпечення безпеки та довіри споживачів до харчових продуктів, зокрема молочної продукції. Регламент (ЄС) № 853/2004 визначає спеціальні правила гігієни, які охоплюють весь цикл виробництва молока та його обробки. Згідно з цим документом, фермери зобов'язані дотримуватися суворих санітарних норм на всіх етапах: від доїння до транспортування сировини. Переробні підприємства повинні впроваджувати систему НАССР, яка дозволяє ідентифікувати та контролювати критичні ризики, пов'язані із забрудненням продукції. Крім того, під час виробництва, транспортування та зберігання готової молочної продукції застосовуються строгі мікробіологічні тести, контроль за вмістом шкідливих речовин і дотримання температурного режиму. Усе це створює гармонізовану систему, яка забезпечує однаково високий рівень якості на всій території ЄС [2].

Регулювання ринкових механізмів здійснюється через нормативи, такі як Регламент (ЄС) № 1308/2013, який встановлює засади організації аграрного ринку. Хоча молочні квоти були скасовані у 2015 році, ЄС продовжує контролювати баланс між виробництвом і попитом, щоб уникнути надвиробництва, яке може призвести до

зниження цін. У разі кризових ситуацій Європейський Союз застосовує інтервенційні закупівлі молочної продукції, що дозволяє стабілізувати ціни на ринку. Крім того, підтримка експорту, зокрема через субсидії чи гарантії, забезпечує конкурентоспроможність європейських молочних продуктів на світових ринках. Це важливо для збереження економічної стабільності в молочному секторі та підтримки фермерів, які залежать від зовнішніх ринків збуту [3].

Завдяки уніфікації стандартів якості й регулюванню ринкових механізмів, ЄС забезпечує надійну систему, яка поєднує економічну стабільність, високу якість продукції та захист інтересів виробників і споживачів.

Крім того, іншим аспектом регулювання є створення умов для сталого розвитку. Таким чином, молочний сектор активно інтегрується в політику Європейської Зеленої Угоди, яка вимагає скорочення викидів парникових газів і сприяє розвитку органічного виробництва.

Відповідно, основні принципи регулювання торгівлі молочними продуктами спрямовані на досягнення балансу між економічними інтересами, соціальною стабільністю та екологічною безпекою. Це забезпечує сталий розвиток галузі та її конкурентоспроможність на світовому рівні.

Санітарно-гігієнічні вимоги до виробництва, обробки та реалізації молочної продукції є основним інструментом забезпечення її якості та безпеки в Європейському Союзі. Вони охоплюють усі етапи постачання ланцюга, починаючи від збору молока та закінчуючи постачанням готової продукції споживачеві. Законодавство ЄС встановлює суворі стандарти, які гарантують, що вся молочна продукція відповідає високим вимогам безпеки харчових продуктів.

Одним із ключових документів у цій сфері є Регламент (ЄС) № 852/2004, який запроваджує загальні правила гігієни харчових продуктів. Він вимагає впровадження системи HACCP (аналіз ризиків і критичних контрольних точок), яка дозволяє ідентифікувати деякі ризики, пов'язані із забрудненням продукції, та вживати запо-

біжних заходів для їх мінімізації [4]. Інший важливий нормативний акт – Регламент (ЄС) № 2073/2005, який визначає мікробіологічні критерії для харчових продуктів. Цей документ встановлює граничні рівні наявності мікроорганізмів, таких як *Listeria monocytogenes*, і зобов'язує виробників здійснювати регулярний контроль на всіх етапах виробництва.

Санітарні вимоги до транспортування молока включають використання спеціалізованих цистерн, які необхідно легко дезінфікувати, а також дотримання суворого температурного режиму. Загальноприйняте молоко транспортується при температурі від 2 до 6 °С, щоб зберегти його свіжість і запобігти розвитку патогенів. Контроль за цими умовами відомості про наглядові органи країн-членів ЄС.

Зберігання молочної продукції також регулюється на законодавчому рівні. Сире молоко має зберігатися при низьких температурах – не вище 8 °С, якщо обробка відбувається протягом 24 годин, або 6 °С, якщо обробка відбувається пізніше. Пастеризовані молочні продукти зберігаються в умовах холодильного режиму до закінчення терміну придатності, а заморожені молочні продукти потребують температури -18 °С або нижче [5].

Контроль за забрудненнями молочної продукції є одним із окремих аспектів регулювання. Особливо увага приділяється хімічним забрудненням, зокрема залишковим частинам антибіотиків, пестицидів та важких металів. Встановлені межі таких речовин, що регулюються окремими актами, наприклад, Регламентом (ЄС) № 396/2005. Також створюється мікробіологічний контроль, спрямований на виявлення патогенних мікроорганізмів, таких як *Salmonella* або *E. coli*. Фізичні забруднення, як-от сторонні предмети в продуктах, також підлягають суворому моніторингу.

До санітарно-гігієнічних норм у виробництві молочної продукції має вирішальне значення для захисту здоров'я споживачів, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та міжнародному ринках, а також запобігання поверненню або відкликанню партійної продукції через

невідповідність стандартам. Суворона система регулювання в ЄС забезпечує гармонізований підхід до забезпечення якості молочних продуктів, що сприяє зміцненню довіри до них як на європейському, так і на світовому ринку [6].

MPC-Conditions відіграють важливу роль у регулюванні обслуговування та торгівлі молочними продуктами в Європейському Союзі. Вони визначають правила і стандарти, що застосовуються до виробництва, обробки, продажу та експорту молочної продукції.

Однією з ключових функцій MPC-Conditions є гарантування якості та безпеки молочних продуктів. Правила зобов'язують фермерів дотримуватися суворих санітарних стандартів під час доїння, зберігання та транспортування молока. Забруднення мікробами, антибіотиками чи пестицидами повинно бути мінімізоване завдяки регулярному тестуванню сировини. Ці заходи спрямовані на захист здоров'я споживачів, водночас забезпечуючи прозорість усього ланцюга постачання.

Особлива увага приділяється принципу рівності умов для всіх учасників ринку. Стандарти ЄС у молочній галузі гармонізовані для всіх країн-членів, що дозволяє уникати дискримінації між виробниками з різних регіонів. Наприклад, усі молочні продукти повинні відповідати однаковим вимогам щодо маркування, вказуючи на країну походження, методи обробки молока та відповідність стандартам безпеки. Ця уніфікація сприяє стабільній торгівлі між державами ЄС і підвищує довіру споживачів до продуктів.

Важливим є те, що MPC-Conditions синхронізовані з міжнародними стандартами, такими як Codex Alimentarius і правила Світової організації торгівлі (СОТ). Це дозволяє продукції з ЄС залишатися конкурентоспроможною на глобальному ринку, забезпечуючи доступ до нових ринків збуту, особливо в країнах з високими вимогами до якості молочної продукції.

Таким чином, MPC-Conditions формують комплексну систему регулювання, яка водночас захищає інтереси споживачів, підтримує стабільність для фермерів і від-

повідає викликам сучасного екологічного та економічного середовища. Це ключовий інструмент, який допомагає ЄС підтримувати лідерство у світовій молочній галузі, забезпечуючи високий рівень стандартів у всіх аспектах торгівлі та обслуговування [7].

Європейський Союз запровадив чіткі та жорсткі правила маркування харчових продуктів, у тому числі молочної продукції, що є основним інструментом для забезпечення прозорості та перевірки споживачів. Завдяки цим правилам споживачі підтримують повну та достовірну інформацію про продукт, що дозволяє їм свідомо робити вибір на якісні та безпечні продукти харчування.

Основними нормативними актами, які регулюють маркування, є Регламент (ЄС) № 1169/2011 та Регламент (ЄС) № 178/2002. Регламент (ЄС) № 1169/2011 вимагає основних вимог до інформації, яка повинна бути доступною споживачам на упаковці молочних продуктів, у яких обов'язковими є такі елементи:

- склад продукту із зазначенням усіх споживачів, виключно з алергенами, що є максимально корисним для людей із чутливістю до певних компонентів;
- країна походження або місце виробництва, що дозволяє споживачам продукції, дізнатись звідки походить молочно продукція, та підтримувати локальних виробників;
- дата виробництва та термін придатності, які дають споживачам оцінити свіжість продукту;
- інструкції щодо зберігання, які допомагають уникнути псування продукту через неправильні умови.

Крім того, регламент вимагає чітко вказати поживну цінність продукту, зокрема кількість калорій, білків, жирів, вуглеводів та інших складів. Це сприяє формуванню здорових харчових звичок серед споживачів [8].

Важливим аспектом маркування є забезпечення відстежуваності продукції, що регулюється Регламентом (ЄС) № 178/2002. Відстежуваність означає здатність ідентифікувати кожен етап обігу продукту, починаючи від виробництва молока на фермі до

його продажу кінцевому споживачеві. Це особливо важливо для швидкого реагування у випадку виявлення проблеми із якістю чи безпечністю продукції, що дозволяє оперативнішою відкликати небезпечну продукцію з ринку.

Система відстежуваності вимагає, щоб кожен оператор харчового ланцюга вів запис про:

- постачальників, від яких надходять сировина чи готові продукти;
- споживачів (дистриб'юторів чи ритейлерів), якими передаються продукти;
- умови транспортування, зберігання та обробки продукції.

Завдяки цим правилам, у разі виникнення загрози для здоров'я споживачів, можна швидко встановити джерело проблеми, запобігти посиленню небезпечних продуктів і мінімізувати негативні наслідки.

Маркування та відстежуваність мають важливе значення для розвитку сталого харчового сектору. Інформація, яка зазначена на упаковці, використовує споживачам свідомо обрану продукцію, що відповідає їх потребам і переконанням. Наприклад, це можуть бути органічні продукти, виготовлені без застосування пестицидів або хімічних добрив, чи продукція місцевого виробництва, яка має менший екологічний слід.

Завдяки відстежуваності та чіткому маркуванню молочних продуктів виробники мають можливість ефективніше контролювати якість і сировину, забезпечуючи конкурентоспроможність своєї продукції як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках. Наприклад, якщо споживачеві важливо знати, що продукт не містить генетично модифікованих організмів (ГМО), маркування дозволяє йому легко знайти відповідний товар [9].

Особлива увага заслуговує маркування продукції із захищеними географічними визначеннями (PDO, PGI), які додатково регулюються виділеними документами, як такими, Регламентом (ЄС) № 1151/2012. Це рекламує молочні продукти з певними унікальними властивостями, пов'язаними з регіоном виробництва, наприклад, сирів

Parmigiano Reggiano або Roquefort. Таке маркування захищає права місцевих виробників і сприяє збереженню традиційного виробництва.

Крім споживачів, маркування також погіршує важливу роль для контролюючих органів, не дозволяє їм ефективніше контролювати виконання законодавчих вимог щодо якості, безпеки та транспортування молочної продукції. Відстежуваність продукту створює можливість для контролю органів швидко реагувати на будь-які порушення чи інциденти, а також забезпечувати прозорість ринку.

У підсумку, правила маркування та відстежуваності молочних продуктів, впроваджені Європейським Союзом, формують комплексну систему контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів. Вони забезпечують прозорість для споживачів, допомагають підтримувати довіру до молочної продукції, захищають права виробників і сприяють сталому розвитку галузі. У поєднанні з іншими регуляторними заходами ці інструменти створюють передумови для зростання європейського ринку молочної продукції та його успішної інтеграції у світову торговельну систему [10].

Європейський Союз запровадив детальні та чіткі правила регулювання експорту та імпорту молочної продукції, які спрямовані на забезпечення високих стандартів безпеки, якості та прозорості в торгівлі. Правила є інструментом підтримки якості харчових продуктів, захисту внутрішнього ринку та забезпечення безпеки споживачів.

Імпорт молочної продукції до ЄС суворо регулюється, зокрема через вимоги відповідності стандартам якості та безпеки, що застосовуються до продукції, виробленої в самому ЄС. Продукти, що імпортуються з третіх країн, повинні відповідати всім вимогам, встановленим Регламентом (ЄС) № 178/2002, Регламентом (ЄС) № 852/2004 та іншими нормативними актами. Перед імпортом продукція має пройти процедуру оцінки відповідності, що включає перевірку документації, інспекції на місці та лабораторні тести.

Особливо важливим є дотримання вимог щодо санітарного та фітосанітарного

контролю, які реалізуються в рамках системи Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF). Ця система дозволяє виявляти та швидко реагувати на ризики, пов'язані з нешкідливістю харчових продуктів, які імпортуються до ЄС [11].

Для третіх країн, які бажають експортувати молочну продукцію до ЄС, передбачено процедуру затвердження, що регулюється положеннями, опублікованими Європейською Комісією. До списку затверджених країн можуть бути включені лише ті, система контролю яких за безпечністю харчових продуктів відповідає стандартам ЄС. Крім того, до цього списку входять лише сертифіковані підприємства, які мають право експортувати молочну продукцію до Євросоюзу.

Для європейських експортерів молочної продукції також діють чіткі правила. Виробники повинні забезпечувати відповідність своєї продукції стандартам країн-імпортерів, що іноді вимагає адаптації процесів виробництва чи маркування. ЄС підтримує експортерів через програми фінансової допомоги та сприяння міжнародній торгівлі. Наприклад, у рамках Спільної сільськогосподарської політики надаються субсидії для підтримки конкурентоспроможності європейських молочних продуктів на світових ринках [12].

Важливим елементом регулювання є заходи торговельного захисту, які застосовуються до імпорту продукції за демпінговими цінами чи з порушенням правил добросовісної торгівлі. Такі заходи включають застосування митних тарифів, квот чи інші обмеження для захисту європейських виробників від недобросовісної конкуренції.

Таким чином, система регулювання експорту та імпорту молочної продукції в ЄС створює баланс між забезпеченням відкритості ринку та забезпеченням високих стандартів якості та безпеки. Це покращує стабільність європейського молочного сектора, захист прав споживачів і посилення позицій ЄС як лідера у світовій торгівлі молочними продуктами.

Особливу увагу в Європейському Союзі приділено захисту географічних зазначень, таких як PDO (Protected Designation

of Origin) та PGI (Protected Geographical Indication). Ці системи сертифікації спрямовані на охорону назв продуктів, які мають унікальні характеристики, зумовлені їхнім географічним походженням, традиційним способом виробництва або особливими природними умовами регіону [13].

Згідно з Регламентом (ЄС) № 1151/2012, ці географічні зазначення захищають назви відомих продуктів, як-от *Parmigiano Reggiano* (пармезан) чи *Roquefort* (рокфор), забезпечуючи правовий захист від імітацій та сприяючи розвитку локальних виробників. Завдяки цьому механізму підтримується високий рівень якості продуктів, зберігаються місцеві традиції виробництва та забезпечується додаткова економічна вигода для регіонів, де ці продукти виробляються.

Захист географічних зазначень також відіграє важливу роль у просуванні культурної спадщини та автентичності продукції. Він допомагає споживачам бути впевненими в походженні та якості продуктів, сприяє розвитку сільських територій і підтримує фермерів та виробників у боротьбі з недобросовісною конкуренцією. Це має значення не лише для європейських країн, але й для міжнародного ринку, де якість і традиційність товарів високо цінуються [14].

Останні роки позначені поступовим переходом до сталого розвитку молочного сектору в рамках Європейської Зеленої Угоди (*European Green Deal*). Ця ініціатива, спрямована на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, суттєво впливає на всі аспекти аграрного виробництва, включаючи молочну галузь.

Одним із ключових завдань є скорочення викидів парникових газів, які утворюються внаслідок утримання великої рогатої худоби та використання добрив. Політика сприяє впровадженню сучасних екологічних технологій у фермерських господарствах, наприклад, використанню біогазових установок для переробки гною, оптимізації годування тварин для зниження метанових викидів та впровадження систем рециркуляції води.

Ще одним важливим напрямком є зменшення використання антибіотиків у тва-

ринництва, що відповідає цілям стратегії «Від ферми до виделки» (*Farm to Fork*). Це досягається завдяки вдосконаленню методів управління здоров'ям тварин, впровадженню вакцин та заходів профілактики захворювань, а також більш жорстким вимогам до якості кормів.

Особливу увагу також приділяють розвитку органічного виробництва. ЄС підтримує фермерів, які переходять на органічні методи господарювання, через фінансові субсидії та сприяння доступу до ринків. Органічне виробництво не лише сприяє збереженню навколишнього середовища, але й відповідає зростаючим очікуванням споживачів щодо екологічно чистих та етичних продуктів харчування.

У результаті реалізації «Зеленої угоди» молочний сектор трансформується в напрямі підвищення його ефективності та екологічності. Такі зміни сприяють зменшенню впливу на довкілля, зміцненню продовольчої безпеки та підтримці економічної стабільності фермерських господарств. Проте, впровадження нових вимог також супроводжується викликами для виробників, зокрема збільшенням витрат на адаптацію до нових стандартів. З огляду на це, ЄС пропонує механізми фінансової допомоги та консультаційну підтримку для успішної реалізації сталого розвитку в молочному секторі [15].

Європейський Союз приділяє значну увагу підтримці фермерів та виробників молочної продукції, аби забезпечити їхню конкурентоспроможність та стійкий розвиток навіть у складних економічних умовах. Основним інструментом такої підтримки є Спільна аграрна політика (САР), яка включає низку програм, спрямованих на фінансування, регулювання ринку та розвиток сільських територій.

Одним із ключових напрямків є надання субсидій, які сприяють стабільності доходів фермерів. Ці субсидії дозволяють компенсувати витрати, пов'язані з підвищенням стандартів виробництва, екологічними вимогами та адаптацією до ринкових змін. Виробники молочної продукції також отримують підтримку для збереження традиційних технологій виробництва, розви-

тку органічного господарства та запровадження інноваційних практик.

У випадку коливань цін на молочну продукцію, що часто виникають через глобальні ринкові умови, ЄС забезпечує компенсаційні механізми. Ці механізми дозволяють фермерам уникати значних фінансових втрат, коли ціни падають нижче економічно обґрунтованого рівня. Регулювання ринку також включає закупівлю надлишкової продукції та фінансування експорту.

Особлива увага приділяється розвитку сільських територій, де молочне господарство часто є основним джерелом доходів. Програми САР сприяють розвитку інфраструктури, покращенню умов життя на селі, забезпеченню доступу до освіти та професійного навчання. Це дозволяє залучити молодь до сільського господарства та підвищувати продуктивність фермерських господарств.

Інновації також є важливим аспектом підтримки. ЄС активно інвестує у впровадження новітніх технологій у молочному секторі, таких як автоматизовані системи доїння, генетичне поліпшення поголів'я та цифрові рішення для управління господарствами. Це не лише підвищує ефективність виробництва, але й зменшує його вплив на довкілля [16].

Таким чином, комплексна підтримка з боку ЄС сприяє стійкому розвитку молочного сектору, забезпечуючи його адаптацію до сучасних викликів, таких як глобальна конкуренція, зміна клімату та зростаючі вимоги споживачів щодо якості та екологічності продукції.

Висновки

Європейський Союз створив комплексну систему нормативно-правового регулювання торгівлі молочними продуктами, яка сприяє забезпеченню високих стандартів якості, безпеки та конкурентоспроможності продукції. Впровадження уніфікованих санітарно-гігієнічних норм і стандартів відстежуваності, таких як НАССР, забезпечує прозорість і стабільність, захищаючи інтереси ринку споживачів і виробників. Одночасно регулювання експорту та імпорту підтримує між відкритістю ринку та балан-

сом захисту внутрішніх виробників, що дозволяє молочному сектору ЄС зберегти позиції на світовій арені.

Ініціативи сталого розвитку, інтегровані в молочний сектор через Європейське Зелене Угода, спрямовані на зменшення екологічного впливу виробництва, скорочення викидів парникових газів та підтримку органічного господарювання. Попри численні виклики, такі як зростання витрат на адаптацію до нових стандартів і глобальна конкуренція, система регулювання демонструє високу ефективність у досягненні балансу між економічною стабільністю, екологічною відповідальністю та соціальними потребами. Це дозволяє зберегти конкурентоспроможність галузі та забезпечити сталий розвиток.

Література

1. CAP Strategic Plans URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans_en
2. Регламент (ЄС) № 853/2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a99#Text
3. Регламент (ЄС) № 1308/2013 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_020-13#Text
4. Регламент (ЄС) № 852/2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-04#Text
5. Регламент (ЄС) № 2073/2005 URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2005/2073/oj/bul>
6. Регламент (ЄС) № 396/2005 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32005R0396>
7. MPC-Conditions URL: <https://www.melkweg.com/about-melkweg/trading-terms-and-conditions>
8. Регламент (ЄС) № 1169/2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-11#Text
9. Регламент (ЄС) № 178/2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-02#Text
10. Регламент (ЄС) № 1151/2012 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_014-12#Text
11. Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF) URL: https://food.ec.europa.eu/food-safety/rasff_en
12. Farm advisory system URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/fas_en
13. Designations of origin, protected geographical indications and traditional specialties guaranteed URL: https://administracion.gob.es/pag_Home/en/Tu-espacio-europeo/derechos-obligaciones/empresas/inicio-gestion-cierre/derechos/denominaciones-origen.html
14. Регламент (ЄС) № 1151/2012 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_014-12
15. The European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
16. The common agricultural policy (CAP) is about food, the environment and the countryside URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en

Maksymovych Roman,
Ph.D. in Law,

Doctoral student, Acting Head of the Department of International Law and Comparative Law, Faculty of International Relations
State non-commercial company «State university «Kyiv aviation institute»»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1812-6624>

maksymovych1989@gmail.com

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE SERVICE AND TRADE OF DAIRY PRODUCTS IN THE EUROPEAN UNION

Dairy products are one of the key elements of the European Union's agricultural market, playing an important role in both domestic consumption and international trade. Due to their versatility, milk and dairy products have a significant impact on food security, rural economies and public health. The European Union is one of the world's leading producers and exporters of dairy products, and therefore

the regulation of this sector is of particular importance.

The European Union implements a comprehensive policy of regulating the dairy sector through the introduction of common quality standards, market mechanisms and environmental initiatives. The text analyzes key regulations, such as Regulations (EC) No 853/2004, No 1308/2013, No 178/2002, which define the requirements for the production, processing, storage and transportation of dairy products. Particular attention is paid to the harmonization of standards in all EU member states, which allows to ensure high quality products, protect the interests of farmers and consumers, and maintain stability in the agricultural market.

The author explores the role of MPC-Conditions as a regulatory instrument that sets sanitary, hygienic and market requirements for farmers and dairy producers. These measures contribute to the transparency of the supply chain, prevention of product contamination,

consumer protection, and preservation of confidence in European products both on the domestic and international markets.

A special place in the text is occupied by the analysis of environmental initiatives under the European Green Deal. The author examines measures to reduce greenhouse gas emissions, develop organic production, and limit the use of antibiotics in livestock. These instruments are aimed at increasing the sustainability of the dairy sector and its adaptation to modern environmental challenges.

The data is useful and important for understanding the mechanisms of agricultural regulation in the EU, ensuring a balance between economic, social and environmental interests. This study demonstrates how harmonized standards and policy initiatives contribute to strengthening the EU's position as a leader in the global dairy market.

Key words: European Union, dairy sector, dairy products, EU Regulations, MPC-Conditions.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF «HUMAN RIGHT» AND «HUMAN FREEDOM»

SLYUSARENKO Yury Anatoliyovych - candidate of Legal Sciences, associate professor, associate professor of Constitutional Law Department Taras Shevchenko National University of Kyiv

<https://orcid.org/0000-0001-6772-4386>

УДК 341.1/.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.16>

The article notes that the terminological differences between the concepts of «human right» and «human freedom» have been formed since the time of the French Declaration of the Rights of Man and Citizen in 1789. Subsequently, these differences were leveled by the national legislation of the states - these two concepts were used as synonyms. In a number of international acts on human rights, «human right» is used as a synonym for «human freedom», and a number of human freedoms are designated as human rights. Such leveling of the terminological difference between two concepts - «human freedom» and «human rights» is not justified.

In the doctrine of international public law, «freedom» is defined in broad and narrow meanings. In a broad sense, freedom is the natural state of both the people and the individual, and this natural state is characterized by the ability of these subjects to act at their own discretion. In a narrow sense, «freedom» means the subjective ability of a person to either do or not to do specific legally defined actions. It is in this narrow sense that the term «human freedom» should be considered in the system of international protection of human rights.

Attention is drawn to the fact that absolute personal freedom did not exist, does not exist and cannot exist because there is something that limits it (principles of morality and morality, rights and freedoms of other persons, interests of general well-being); only the written source of law can determine what is the measure of freedom and what are the limits of freedom; no set of structural elements of freedom, which is fixed in a normative legal act or in a set of normative legal acts, does not exhaust

the content of freedom because social relations are developing; the restriction of freedom must be prescribed by law, pursue a legitimate goal and be proportionate.

It is noted that in the conditions of martial law, the international mechanism of protection, which, unlike the national one, is subsidiary, is used more and more to protect human freedoms. It is noted that such a situation needs to be changed, because the international mechanism for the protection of human rights should not take over the functions of the main, national mechanism for the protection of human rights.

Keywords: human rights, human freedoms, protection of human rights, international human rights protection mechanism, national human rights protection mechanism, means of legal protection, subsidiarity.

Formulation of the problem

Today, in the conditions of Russia's aggression against Ukraine, a number of human rights and fundamental freedoms are restricted, and a number are violated by the aggressor state. When limiting human freedoms, more and more practitioners are raising questions about how not to violate proportionality when limiting one or another freedom.

This article is devoted to the concept of human freedom and the correlation of this concept with the concept of «human right».

State of problem research

In legal science, the concepts of «human right» and «human freedom» were studied in

the works of Yu. Bysaga, L. Deshko, O. Vasylchenko, O. Lotyuk and other scientists [1-6]. With the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Law of Ukraine «On Indigenous Peoples of Ukraine» [7], the rights and freedoms of the indigenous peoples of Ukraine were investigated in a scientific article by L. Deshko, O. Vasylchenko, and L. Lotiuk [8].

The purpose of this article is to clarify the characteristics of «human freedom» by which human freedoms differ from human rights.

Presenting main material

Both at the level of international agreements and in the constitutional legislation of many states of the world, the terms «human right» and «human freedom» are used. These concepts should be distinguished. Their terminological differences were formed historically from the time of the French Declaration of the Rights of Man and Citizen of 1789, but were largely leveled by later, both national and international legal acts on human rights, in particular the Universal Declaration of Human Rights of 1948.

Today, as is well known, in science, the concept of «law» is interpreted from two fundamental principles. First, it is a set of universally binding rules (norms) of behavior established or sanctioned and protected by the state that regulate the relations of people in society. Secondly, it is the perspective of a certain person or social group conditioned by certain circumstances, the basis, ability, opportunity to act, to do, to do something, to use something, to satisfy one's needs based on the law, religious postulates, ancient customs and so on [9].

The first mentioned definition of the category «law» in the legal literature is outlined as an objective law and in this sense is interpreted as a system (set) of universally binding social rules (norms) of behavior that express the will of the state, which is ensured and protected by its purposeful activity. The second mentioned definition of the category «right» is distinguished in jurisprudence as a subjective right, which represents the type and measure of possible behavior of a person, people, state or other subject [9].

In legal doctrine, there are two approaches to judging the concept of «freedom». First, it is

a gift, which is designed to separate one person from another, giving the first certain advantages, thereby placing it in a special privileged position in relation to the rest. Second, it is a person's understanding of his or her own significance through awareness of equality and kinship with others to achieve common goals.

In relation to jurisprudence, «freedom» is defined in a broad sense, as the natural state of a people and an individual person, characterized by the ability to act at their own discretion. In a narrow sense, «freedom» means the subjective ability of a person to do or not to do specific legally defined actions. It is in this sense that the term «human freedom» should be considered in the system of international protection of human rights.

The Constitution of Ukraine distinguishes between human rights and freedoms: human freedom, in general, is a primary concept in the system of human and citizen rights [10]. Human freedom is characterized by the following main features:

- people are free from their birth, and no one has the right to violate their natural rights, moreover, the state in a democratic society is the main guarantor of human freedom;
- a person is free to do everything, with the exception of what is expressly prohibited by the current legislation;
- people have equal opportunities established by law [10].

The category «right» is close to the concept of «freedom» in a subjective sense. There are no sharp differences between them - both rights and freedoms outline certain possibilities of a person in various areas of his life, which are guaranteed by the state. However, a distinction can be made between them based on the degree of certainty of possible behavior and the mechanism of state guarantee. The term «human right» is used when it comes to specific possibilities of behavior (the right to life, the right to free movement, the right to recognition of legal personality, the right to participate in the conduct of state affairs, the right to work, the right to social security, the right to education, etc.) [10].

When it is necessary to emphasize the greater space of choosing a variant of behavior at one's own discretion and under one's own

responsibility, the term «freedom» is used (freedom to choose a place of residence, freedom of thought, conscience and religion, freedom of speech, freedom of assembly, freedom of association, etc.) [11].

The understanding of human rights as certain of its possibilities is given in the works of many theoreticians and social scientists [12]. As for other interpretations of this concept in modern scientific literature, N. Fendyna notes that «they can be summarized as follows: human rights are a certain way of normalized freedom; human rights are certain human needs or interests; human rights are his demands for the provision of certain benefits, addressed to society, the state, legislation; human rights are conditions and benefits (material, spiritual) necessary for the normal functioning of an individual; human rights are a certain type, part (form of existence, way of expression) of morality» [12].

Yarmol L. and S. Wandyo note: «Generally agreeing with O. Punda's understanding of freedom, namely that «freedom is an opportunity manifestation of the subject's will based on awareness of the laws of development of nature and society;...freedom is the ability of a person to act in accordance with his own goals and interests, based on knowledge of objective necessity (reality)» ..., we also want to emphasize that freedom can also manifest itself in inaction. Also, in our opinion, freedom is not only knowledge objective reality, but also subjective. So, freedom is the natural state of a person, for which he performs certain actions (action or inactivity) in accordance with one's will, desire and inner conviction» [13].

Conclusions

Absolute personal freedom did not exist, does not exist, and cannot exist because there is something that limits it (principles of morality and morality, rights and freedoms of other persons, interests of general well-being); only the written source of law can determine what is the measure of freedom and what are the limits of freedom; no set of structural elements of freedom, which is fixed in a normative legal act or in a set of normative legal acts, does not exhaust the content of freedom because social relations are developing; the restriction of free-

dom must be prescribed by law, pursue a legitimate goal and be proportionate.

In the conditions of martial law, the international mechanism of protection, which, unlike the national one, is subsidiary, is used more and more to protect human freedoms. It is noted that such a situation needs to be changed, because the international mechanism for the protection of human rights should not take over the functions of the main, national mechanism for the protection of human rights.

References

1. Бисага Ю., Дешко Л. Міждисциплінарність як умова розв'язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. № 4. С. 18-21. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=23>.
2. Бисага Ю., Дешко Л. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. № 21. С. 14-16. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=91>.
3. Deshko L. «Non-Recognition Policy» of the Un General Assembly Regarding the Temporary Occupied Territory of Ukraine. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. С. 441-442.
4. Deshko L., Vasylichenko O. Regime of military occupation, human rights, elections and referendums: case of Ukraine. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. №1. С. 121-125. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299753>.
5. Дешко Л. Суб'єкти звернення до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. № 39. С.123-126.

6. Dешко Л. The right to education and the principle of equality: from an idea in the works of Professor Hersch Lauterpacht to enshrining in the Universal Declaration of Human Rights. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. №80. С. 296-300.

7. Про корінні народи України: Закон України від 1 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>.

8. Dешко Л., Vasylychenko O., Lotiuk O. Crimean Tatar National-Territorial Autonomy: Regulatory and Legal Guarantees of the Rights and Freedoms for the Indigenous Peoples of Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. 2022. №3. P. 24 – 28.

9. Міжнародний захист прав людини: Підручник. У 2-х томах. Том 1. / О. А. Альонкін, Н. А. Буличева, Л. М. Дешко та ін.; за заг. ред. Л. М. Дешко. Київ : КНТЕУ, 2019. 261 с.

10. Конституційне право України. URL: https://arm.naiiu.kiev.ua/books/konst_pu/rozdil/rozdil5.html.

11. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів Харків, 2009. 453 с.

12. Фендіна Н. Сучасні погляди на розуміння прав і свобод людини та громадянина в умовах реформування в Україні. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1856/1/4-2015fnvrvu.pdf>.

13. Ярмол Л. В., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4910/yarmolvandyo.pdf>.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВО ЛЮДИНИ» ТА «СВОБОДА ЛЮДИНИ»

У статті зазначається, що термінологічні відмінності понять «право людини» та «свобода людини» сформувалися з часів Французької Декларації прав людини та громадянина 1789 р. Згодом національним законодавством держав ці відмінності були нівельовані – ці два поняття використовувалися як синоніми.

У низці міжнародних актів з прав людини також не поодиноким синонімом «свобода людини» використовується «право людини», а низка свобод людини позначена як права людини. Таке нівелювання термінологічної різниці між двома поняттями – «свобода людини» та «права людини» є не виправданим.

У доктрині міжнародного публічного права «свобода» визначається в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні свобода є природним станом і народу, і окремої людини та цей природний стан характеризується можливістю цих суб'єктів діяти на свій власний розсуд. У вузькому значенні «свобода» означає суб'єктивну можливість особи або робити, або не робити конкретні юридично визначені дії. Саме в такому вузькому значенні термін «свобода людини» має розглядатися в системі міжнародного захисту прав людини.

Звертається увага на те, що не існувало, не існує і не може існувати абсолютної свободи особи, тому що є те, що її обмежує (принципи моралі та моральності, права і свободи інших осіб, інтереси загального добробуту); лише писане джерело права може визначити, що є мірою свободи і які межі свободи; жоден набір структурних елементів свободи, що закріплені у нормативно-правовому акті чи в сукупності нормативно-правових актів не вичерпує змісту свободи, адже суспільні відносини розвиваються; обмеження свободи має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та бути пропорційним.

Зазначається, що в умовах воєнного стану при захисті свобод людини все більше і більше використовується міжнародний механізм захисту, який, на відміну від національного, є субсидіарним. Зазначається, що така ситуація потребує зміни, адже міжнародний механізм захисту прав людини не має перебирати на себе функції основного, національного механізму захисту прав людини.

Ключові слова: права людини, свободи людини, захист прав людини, міжнародний механізм захисту прав людини, національний механізм захисту прав людини, засоби юридичного захисту, субсидіарність.

МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО НАБЛИЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БІОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ЛИТВИН Н.А. - д.ю.н., професор, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4199-1413

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.17>

Стаття присвячена аналізу міжнародних зобов'язань України щодо гармонізації національного законодавства у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту з *acquis* Європейського Союзу. Висвітлено ключові принципи та положення європейських нормативно-правових актів, що стосуються запобігання біологічним загрозам, забезпечення контролю за обігом біологічних агентів, а також створення ефективної системи реагування на надзвичайні ситуації біологічного характеру.

Встановлено, що політика Європейського Союзу з біологічної безпеки та захисту включає комплексні заходи для забезпечення безпеки та захисту населення від різних біологічних загроз, які спрямовані на боротьбу з біотероризмом, запобігання незаконному поширенню генетично модифікованих організмів, збереження екологічно стійкого стану природного середовища, а також на раннє виявлення та швидке реагування на поширення небезпечних хвороб. Важливим елементом політики ЄС є покращення матеріально-технічного забезпечення лабораторій та установ, які здійснюють діагностику інфекційних хвороб. Зазначено, що політика передбачає контроль за циркуляцією інфекційних агентів у навколишньому середовищі та визначення вмісту генетично модифікованих організмів у продукції, щоб оцінити їхній вплив на навколишнє середовище. Вказані підходи ЄС спрямовані на формування цілісної та стійкої системи біобезпеки, яка враховує як загальні міжнародні зобов'язання, так і специфічні ризики, що виникають у національному контексті, та

може стати прикладом для адаптації відповідних рішень в Україні.

Ключові слова: біологічна безпека, біологічний захист, генетично модифіковані організми, біологічні агенти, біологічна зброя, біологічні ризики, охорона здоров'я, національна безпека, *acquis* ЄС, міжнародні зобов'язання.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективної системи охорони здоров'я є ключовим елементом виживання будь-якої країни в сучасному світі, адже вона напряму пов'язана з питаннями захисту життя і здоров'я населення. Для України, яка перебуває в умовах політичної, економічної нестабільності та воєнного стану, виклики, пов'язані з біологічною безпекою (далі – (біобезпекою)¹ та біологічним захистом (далі – біозахистом)², набувають особливої актуальності. Високий рівень ризику

¹ Біологічна безпека – це принципи стримування, технології та практики, які впроваджуються для запобігання ненавмисному впливу регульованих матеріалів та їх випадкового вивільнення. Canadian Biosafety Standard. URL: <https://www.canada.ca/en/public-health/services/canadian-biosafety-standards-guidelines/third-edition.html>

² Біологічний захист – це заходи безпеки, призначені для запобігання втраті, крадіжці, неправильному використанню, перенаправленню або навмисному випуску регульованих матеріалів та інших пов'язаних активів (наприклад, персоналу, обладнання, неінфекційних матеріалів, тварин, конфіденційної інформації). Canadian Biosafety Standard. URL: <https://www.canada.ca/en/public-health/services/canadian-biosafety-standards-guidelines/third-edition.html>

біологічних загроз потребує не лише розробки ефективних механізмів реагування, а й впровадження правових норм, гармонізованих із законодавством Європейського Союзу (далі – асquis ЄС).

Невирішеність інфраструктурних проблем, соціальні дисбаланси та зростання еміграції ускладнюють здатність держави забезпечувати адекватний рівень біобезпеки та біозахисту [1]. У цих умовах виконання міжнародних зобов'язань України щодо адаптації національного законодавства до європейських стандартів є важливим кроком для посилення національної стійкості до біологічних загроз. Впровадження відповідних нормативних актів, визначених асquis ЄС, дозволяє систематизувати і підвищити ефективність регуляторних механізмів у сфері біобезпеки, водночас враховуючи специфіку національного контексту.

Особливе значення в цьому процесі мають інновації у сфері біотехнологій, які відкривають нові можливості для розвитку охорони здоров'я, але водночас породжують нові виклики, зокрема ризики зловживання досягненнями біомедичної науки. Це вимагає переосмислення підходів до управління біологічними загрозами та запровадження більш жорсткого контролю за використанням біомедичних інновацій, відповідно до стандартів ЄС. Зокрема, досягнення прогресу в гармонізації законодавства з асquis ЄС є запорукою збереження базових соціальних цінностей, таких як життя, здоров'я та гідність людини.

Науково-технічний прогрес, що швидко змінює сучасний світ, потребує від України не лише відповідності до стандартів ЄС, а й глибокого розуміння його впливу на біологічну безпеку. Інновації здатні радикально трансформувати суспільство, тому державна політика має передбачати заходи для запобігання зловживанню цими досягненнями [2]. Виконання міжнародних зобов'язань України в цій сфері дозволяє забезпечити стійкість системи біобезпеки та біозахисту як важливого компонента інтеграції до європейського співтовариства.

Метою статті є аналіз міжнародних зобов'язань України щодо адаптації націо-

нального законодавства у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту до асquis Європейського Союзу, визначення ключових напрямів і механізмів гармонізації правових норм, а також обґрунтування шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання задля забезпечення стійкої та ефективної системи біобезпеки в Україні відповідно до європейських стандартів.

Матеріали та методи

У процесі підготовки статті використано комплексний підхід до аналізу правового регулювання біологічної безпеки та біологічного захисту на міжнародному рівні. Джерельною базою стали нормативно-правові акти Європейського Союзу, зокрема директиви, регламенти та рекомендації, що стосуються забезпечення біологічної безпеки та захисту.

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи: аналіз і синтез – для систематизації правових актів і виявлення ключових елементів регулювання; порівняльно-правовий метод – для визначення особливостей підходів до біозахисту та біобезпеки у різних країнах; історико-правовий метод – для оцінки розвитку правових механізмів біобезпеки; метод прогнозування – для визначення шляхів адаптації міжнародного досвіду до українського законодавства.

Виклад основного матеріалу

23 червня 2022 року Україна одержала статус держави-кандидата на членство в ЄС. Неодмінною умовою повноправного членства в ЄС як для України, так і для будь-яких інших держав має стати неухильне слідування політиці гарантування біологічної безпеки та забезпечення біологічного захисту. Зобов'язання України щодо імплементації законодавства ЄС у сфері безпеки та захисту здоров'я людини визначені Главою 22 «Громадське здоров'я» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (у статтях 426, 427 (п. «b», «d» ч. 1), 428) Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку (далі – Угода про

асоціацію) [3] та Додатком ХІІ до неї. Угода про асоціацію передбачає імplementацію 8 директив, які включають регулювання питань охорони життя і здоров'я людей; безпеку та якість донорської крові та компонентів крові тварин; про рекламу, спонсорство та контроль над тютюновими виробами; стандартів якості та безпеки забору, тестування, обробки, зберігання та розповсюдження крові людини та її компонентів; технічних вимог до крові та її компонентів; щодо системи якості для установ, що працюють з кров'ю; стосовно вимог відстеження та повідомлення про серйозні побічні реакції та події; про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження людських тканин і клітин; стосовно вимог до відстеження, повідомлення про серйозні негативні реакції та події, а також стосовно певних технічних вимог щодо кодування, обробки, зберігання, накопичення та розповсюдження людських тканин і клітин.

З моменту підписання у 2014 році Угоди про асоціацію, деякі директиви вже зазнали суттєвих змін. Зокрема, Директива Комісії 2004/33/ЄС від 22 березня 2004 р. про імplementацію Директиви 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо певних технічних вимог до крові та її компонентів була імplementована відповідно до Угоди про асоціацію, але 17 грудня 2014 року було внесено зміни шляхом прийняття Директиви Комісії 2014/110/ЄС [4], яка врегулювала критерії тимчасової відстрочки для донорів алогенної донорської крові; Директива Комісії 2005/62/ЄС від 30 вересня 2005 року про імplementацію Директиви 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо стандартів і специфікацій Співтовариства, що стосуються системи якості для закладів крові, була імplementована відповідно до Угоди про асоціацію, але 25 липня 2016 року було внесено зміни шляхом прийняття Директиви Комісії (ЄС) 2016/1214 [5], яка врегулювала стандарти системи якості та специфікацій для закладів крові; Директива Комісії 2006/86/ЄС від 24 жовтня 2006 року, що імplementує Директиву 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо ви-

мог щодо відстеження, повідомлення про серйозні побічні реакції та події та певних технічних вимог до кодування, обробки, збереження, зберігання та розповсюдження людських тканин і клітин була імplementована відповідно до Угоди про асоціацію, але 8 квітня 2015 року було внесено зміни шляхом прийняття Директива Комісії (ЄС) 2015/565 [6], яка врегулювала певні технічні вимоги до кодування тканин і клітин людини.

Отже, законодавство ЄС щодо стандартів якості та безпеки для збору, тестування, обробки, зберігання та розповсюдження людської крові та компонентів крові; тканин, клітин та органів було переглянуто у 2014, 2015, 2016 роках. Внесені зміни вказують на підвищення рівня безпеки та якості медичних продуктів і відповідність їх потребам і вимогам сучасного медичного середовища.

Розвиваючи закладений Європейським парламентом підхід до підвищення рівня безпеки та захисту здоров'я людини, 18 вересня 2000 року Рада ЄС затвердила Директиву 2000/54/ЄС про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом біологічних агентів на роботі зі змінами станом на 04.08.2021 [7]. Директива 2000/54/ЄС встановлює мінімальні вимоги щодо захисту працівників від ризиків для їхнього здоров'я та безпеки, включаючи запобігання таким ризикам, що виникають або можуть виникнути внаслідок впливу біологічних агентів на роботі. Для досягнення цієї мети відповідно до Директиви: визначено зобов'язання роботодавців щодо роботи, яка передбачає (або може передбачати) вплив біологічних агентів; визначено зобов'язання, які вимагають від держав-членів встановити механізми для проведення відповідного спостереження за станом здоров'я працівників як до опромінення, так і через регулярні проміжки часу після цього; встановлено відповідні заходи знезараження та дезінфекції при поводженні з забрудненими відходами та їх утилізації без ризику; рекомендовано кодекс практики щодо вакцинації якщо оцінка, згадана в частині 2 статті 3, виявляє, що існує ризик для здоров'я та безпеки працівників через вплив на них біологічних агентів, проти яких існують ефективні вакцини,

їхні роботодавці повинні запропонувати їм вакцинацію.

Важливо зазначити, що першим міжнародним документом, який регулює відносини між країнами у сфері поводження з генетично модифікованими організмами (ГМО), при цьому констатуючи можливість відмови від використання ГМО з їх вигодою негативним впливом на довкілля та здоров'я людини є Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції ООН про біологічне різноманіття [8]. Вказаний акт має на меті регулювати процес безпечного пересування через державні кордони та опрацювання та застосування продуктів сучасної біотехнології, включаючи генетично модифіковані організми. Україна приєдналася до цього акту ще у 2002 році, визначивши свою позицію щодо підтримки необхідності впровадження спільних заходів для забезпечення належного рівня захисту у сфері безпечного переміщення, обігу, обробки та міжнародного використання генетично модифікованих організмів, отриманих за допомогою сучасних біотехнологій, що можуть негативно впливати на збереження та екологічне використання біорізноманіття, а також враховують ризики для здоров'я людини [9]. Крім того, 159 країн та Європейський Союз, у тому числі приєдналися до Картахенського протоколу та внесли відповідні зміни до свого національного законодавства для виконання його положень. Це стало важливим кроком у забезпеченні глобального управління ризиками, пов'язаними з ГМО, і захисті біорізноманіття. Враховуючи важливість цих питань для світової спільноти, багато країн підтримують і використовують норми, встановлені в Картахенському протоколі, для регулювання своїх власних практик у цій сфері.

Питання використання ГМО у ЄС регулює Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 року про навмисне вивільнення у довкілля генетично модифікованих організмів та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС [10]. Метою цієї Директиви є наближення законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів та охорона здоров'я людей і довкілля

під час здійснення навмисного вивільнення у довкілля ГМО для будь-яких інших цілей, окрім введення в обіг на території Співтовариства та введення в обіг ГМО як продуктів або у складі продуктів на території Співтовариства.

Важливе значення для правового забезпечення біобезпеки та біозахисту в ЄС має Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1829/2003 від 22 вересня 2003 року про генетично модифіковані харчові продукти та корми [11]. Незважаючи на те, що предметом регулювання вказаного законодавчого акта є суспільні відносини у сфері генетично модифікованих харчових продуктів та кормів, його нормами охоплюється значна група питань, пов'язаних із біобезпекою та біозахистом.

Директива 2009/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 травня 2009 року про використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкнених системах [12] встановлює загальні заходи щодо використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкнених системах з метою захисту здоров'я людини та навколишнього середовища.

Серйозний вплив на здоров'я людей і навколишнє середовище здійснює перевезення небезпечних відходів, що може мати численні негативні наслідки. Тому 22 березня 1989 року була підписана Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням [13], яка спрямована на обмеження транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх подальшу утилізацію. Цей договір створений з метою запобігти неконтрольованій утилізації небезпечних відходів, особливо в країнах, що розвиваються. Головна мета конвенції полягає в зменшенні кількості та токсичності небезпечних відходів, щоб забезпечити екологічно безпечне їх управління, передусім ближче до місця їх виробництва. Крім того, конвенція спрямована на надання допомоги країнам, що розвиваються, у впровадженні екологічно безпечних методів управління небезпечними та іншими відходами, які вони генерують. Конвенція ратифікована Європейським Союзом. Україна ратифікувала конвенцію

1 липня 1999 року [14]. Відповідно, Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [15] було врегульовано відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами ГМО та продукції, виробленої за технологіями, що передбачають їх розробку, створення, випробування, дослідження, транспортування, імпорт, експорт, розміщення на ринку, вивільнення у навколишнє середовище та використання в Україні із забезпеченням біологічної і генетичної безпеки та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів [16] було затверджено систему контролю за транспортуванням небезпечних відходів через кордони України та їх подальшу обробку або видалення; визначено перелік небезпечних відходів для контролю та регулювання їх транспортування та утилізації.

На виконання Плану імплементації Директиви 2008/68/ЄС Європейського Парламенту та Ради про внутрішні перевезення небезпечних вантажів [17], Міністерство інфраструктури України підписало наказ «Про затвердження Правил перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами України» [18] з метою забезпечення безпеки перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами України.

Вказані нормативно-правові акти були прийняті за принципом «єдиного здоров'я» у ЄС з метою забезпечення безпеки для здоров'я людей та захисту навколишнього середовища від потенційно шкідливих впливів таких відходів.

Варто зазначити, що в контексті міжнародних зобов'язань Україною підписано Конвенцію «Про права людини та біомедицину» (1997 р.) [19], яка була прийнята в рамках Ради Європи і додатковий протокол до неї про заборону клонування [20]. Так, Конвенція про права людини та біомеди-

цину не прямо пов'язана з питаннями біобезпеки та біозахисту. Проте деякі з її положень можуть мати важливе значення для питань біоетики, які пов'язані з біологічною безпекою. Наприклад, Конвенція містить положення про захист права на життя, заборону піддавати будь-яку людину науковим експериментам без її вільної згоди, а також про право на захист особистої недоторканності. Ці положення можуть стосуватися питань експериментів з біологічними матеріалами, застосуванням біологічних технологій у медицині та інших сферах, які впливають на безпеку та захист індивідуальних прав та свобод людини.

Загальна декларація про геном людини та права людини (1997 р.) [21] регулює питання генетичної інформації та її використання, що має значення і для аспектів біоетики, біобезпеки та біозахисту. Вона передбачає право кожної людини на захист своєї генетичної інформації та визначення умов її використання, що включає заходи для забезпечення конфіденційності та безпеки генетичних даних, важливих для біозахисту. Декларація також забороняє дискримінацію на підставі генетичних властивостей, зокрема в доступі до послуг або можливостей, що стосується захисту прав людини та безпеки. Крім того, документ гарантує кожній людині право на доступ до медичної та наукової інформації щодо їхнього генетичного стану, включно з інформацією про можливі ризики для здоров'я, що сприяє підвищенню рівня біобезпеки та своєчасному управлінню ризиками. Таким чином, положення Декларації встановлюють базові принципи, які сприяють захисту прав людини, підтримують етичне використання генетичних даних і забезпечують основи для ефективної біобезпеки та біозахисту.

Рішенням Ради Європейського Союзу (CFSP) 2019/1296 від 31 липня 2019 року про підтримку зміцнення біологічної безпеки та захисту в Україні на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1540 (2004) щодо нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доправлення [22] зазначено, що з метою сприяння миру, безпеці та ефективній багатосторонній співпраці на глобальному та регіональному рівнях, ЄС має на меті досяг-

нення таких цілей, як підвищення біологічної безпеки в Україні шляхом поліпшення законодавчого та нормативно-правового середовища України та її системи охорони здоров'я людини та тварин, а також заохочення розвитку обізнаності серед учених-біологів.

Отже, нині акти Європейського Парламенту охоплюють своїм змістом загальні вимоги до біологічної безпеки та біологічного захисту.

На виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції щодо біологічної безпеки та біологічного захисту було схвалено «Стратегію забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затверджено план заходів щодо її реалізації» від 27 листопада 2019 р. № 1416-р (абзац 2 Розділу «Основні напрями реалізації Стратегії») [23]; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту»» від 17 грудня 2021 року № 668/2021 [24]; прийнято Закон України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки» від 23 серпня 2023 року № 3339-IX [25], набрання чинності якого відбудеться 16 вересня 2026 року.

Висновки

Україна, як держава, що прагне до інтеграції з Європейським Союзом, бере на себе важливі міжнародні зобов'язання, спрямовані на наближення національного законодавства до *acquis* ЄС у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту, що є ключовим кроком для забезпечення ефективного управління біологічними ризиками, які набувають особливої актуальності в умовах сучасних глобальних викликів.

Політика Європейського Союзу з біологічної безпеки та захисту включає комплексні заходи для забезпечення безпеки та захисту населення від різних біологічних загроз, які спрямовані на боротьбу з біотероризмом, запобігання незаконному по-

ширенню генетично модифікованих організмів, збереження екологічно стійкого стану природного середовища, а також на раннє виявлення та швидке реагування на поширення небезпечних хвороб. Важливим елементом політики ЄС є покращення матеріально-технічного забезпечення лабораторій та установ, які здійснюють діагностику інфекційних хвороб. Крім того, політика передбачає контроль за циркуляцією інфекційних агентів у навколишньому середовищі та визначення вмісту генетично модифікованих організмів у продукції, щоб оцінити їхній вплив на навколишнє середовище. Вказані підходи ЄС спрямовані на формування цілісної та стійкої системи біобезпеки, яка враховує як загальні міжнародні зобов'язання, так і специфічні ризики, що виникають у національному контексті, та може стати прикладом для адаптації відповідних рішень в Україні.

Для успішної реалізації міжнародних зобов'язань важливо забезпечити комплексний підхід, який включає нормативно-правову адаптацію, розвиток кадрового потенціалу, впровадження сучасних технологій та підвищення обізнаності суспільства про важливість біобезпеки. У контексті євроінтеграції виконання цих завдань сприятиме не лише зменшенню біологічних ризиків, але й зміцненню позицій України як надійного партнера в міжнародній системі безпеки.

Таким чином, приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів дозволить Україні забезпечити стійкість до біологічних загроз, підвищити рівень громадського здоров'я та зміцнити її інтеграцію у спільноту європейських держав.

Література

1. Nataliia Lytvyn, Olena Artemenko, Alla Melnyk, Myroslava Kokoshko, Anna Yarosh. Status and prospects of improvement of health care in Ukraine: Legal aspects. *Kontakt, Journal of nursing and social sciences related to health and illness*. Received: May 26, 2023; Revised: September 26, 2023; Accepted: February 26, 2024; Prepublished online: February 27, 2024 P. 1-8. <https://kont.zsf.jcu.cz/corproof.php?tartkey=knt-000000-1179>

2. Krushelnytska HL, Vatryn OV, Ryzhenko LM, Lytvyn NA, Dobrianska NV, Lyga AI. Information factors of media influence on the formation of state policy in the field of legal regulation of biomedical technologies. GEORGIAN MEDICAL NEWS. No 7-8 (352-353)2024. P. 123-129. https://www.geomednews.com/Articles/2024/7_8_2024/123-129.pdf

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277

4. Директива Комісії 2014/110/ЄС від 17 грудня 2014 року про внесення змін до Директиви 2004/33/ЄС щодо критеріїв тимчасової відстрочки для донорів алогенної донорської крові. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0110>

5. Директива Комісії (ЄС) 2016/1214 від 25 липня 2016 року про внесення змін до Директиви 2005/62/ЄС щодо стандартів системи якості та специфікацій для закладів крові. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016L1214>

6. Директива Комісії (ЄС) 2015/565 від 8 квітня 2015 року про внесення змін до Директиви 2006/86/ЄС щодо певних технічних вимог до кодування тканин і клітин людини. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0565>

7. Директива 2000/54/ЄС - біологічні агенти на роботі Європейського Парламенту та Ради від 18 вересня 2000 року про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом біологічних агентів на роботі (сьома окрема директива у значенні частини 1 статті 16 Директиви 89/391/ЄЕС) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02000L0054-20200624>

8. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття (Про приєднання до Картахенського протоколу див. Закон N 152-IV (152-15) від 12.09.2002) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935#Text

9. Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції

про біологічне різноманіття : Закон України від 21 вересня 2002 року N 152-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-15#Text>

10. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 року про навмисне вивільнення у довкілля генетично модифікованих організмів та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-01#Text

11. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1829/2003 від 22 вересня 2003 року про генетично модифіковані харчові продукти та корми. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-03#Text

12. Директива 2009/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 травня 2009 року про використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкнутих системах (перероблена версія). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/41/oj>

13. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням. Базель, 22 березня 1989 р. URL: https://web.archive.org/web/20120909184223/http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3&chapter=27&lang=en

14. Про приєднання України до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням : Закон України від 1 липня 1999 року N 803-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-14#Text>

15. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України 31 травня 2007 року № 1103-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16/conv#Text>

16. Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів : постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 року № 1120 URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/212899__689415

17. Директива 2008/68/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 вересня 2008

року про внутрішній транспорт небезпечних вантажів. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0068&qid=1710494221379>

18. Про затвердження Правил перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами України : наказ Міністерства інфраструктури України від 04 квітня 2017 № 126 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0556-17#Text>

19. Конвенція про захист прав і гідності люди щодо застосування біології та медицини від 4 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

20. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (ETS№ 195). Протокол: Міжнародний документ від 25.01.2005 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU05263?ed=2005_01_25&an=209

21. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/199095__199160

22. Council Decisions (CFSP) 2019/1296 of 31 July 2019 in support of strengthening biological safety and security in Ukraine in line with the implementation of United Nations Security Council Resolution 1540 (2004) On non-proliferation of weapons of mass destruction and their means of delivery URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1296&from=EN>

23. Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом “єдине здоров’я” на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1416-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-2019-%D1%80#Text>

24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021 / Ukaz Prezydenta Ukrainy «Prorishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu biobezpeky ta biolohichnoho zakhystu» vid 17.12.2021

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the international obligations of Ukraine regarding the harmonization of national legislation in the field of biological safety and biological protection with the acquis of the European Union. The key principles and provisions of European regulatory legal acts concerning the prevention of biological threats, ensuring control over the circulation of biological agents, as well as the creation of an effective system of response to biological emergencies are highlighted.

It is established that the European Union policy on biological safety and protection includes comprehensive measures to ensure the safety and protection of the population from various biological threats, which are aimed at combating bioterrorism, preventing the illegal spread of genetically modified organisms, preserving the ecologically sustainable state of the natural environment, as well as at early detection and rapid response to the spread of dangerous diseases. An important element of the EU policy is the improvement of the material and technical support of laboratories and institutions that carry out diagnostics of infectious diseases. It is noted that the policy provides for control over the circulation of infectious agents in the environment and determination of the content of genetically modified organisms in products in order to assess their impact on the environment. The indicated EU approaches are aimed at forming a holistic and sustainable biosafety system that takes into account both general international obligations and specific risks arising in the national context, and can become an example for adapting relevant solutions in Ukraine.

Keywords: biological safety, biological protection, genetically modified organisms, biological agents, biological weapons, biological risks, health protection, national security, EU acquis, international obligations.

№ 668/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>

25. Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки : Закон України від 23 серпня 2023 року № 3339-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3339-20#Text>

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА США

КАРЛЮГА Єлизавета Кирилівна - аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ORCID ID 0009-0003-6149-4657

УДК 341.655(73)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.18>

Статтю присвячено аналізу правового механізму застосування економічних санкцій, передбаченого законодавством США. У роботі досліджуються нормативні та інституційні елементи механізму реалізації економічних санкцій США, що охоплює аналіз законодавчих актів, які регулюють застосування вказаних примусових заходів, а також діяльність державних органів, уповноважених здійснювати правозастосування в цій сфері. Необхідність вивчення правових аспектів санкційної політики США зумовлена, з одного боку, провідною роллю цієї держави у розробленні та впровадженні численних санкційних програм, а також високим рівнем їхньої ефективності, та з іншого – нагальністю питання вдосконалення санкційної практики України шляхом запозичення найефективніших законодавчих підходів. У результаті дослідження узагальнено ключові положення американського законодавства, що регулює застосування економічних санкцій, проведено аналіз переваг і недоліків його реалізації, а також сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання санкційної політики України задля підвищення її ефективності.

Ключові слова: економічні санкції, вторинні санкції, екстериторіальність, забезпечення дотримання економічних санкцій, міжнародні правопорушення, механізм реалізації санкційної політики США, Офіс з контролю за іноземними активами США.

Постановка проблеми

Останнім часом у науці міжнародного права спостерігається зростаючий інтерес дослідників до питань забезпечення виконання міжнародних зобов'язань за допомогою механізму примусу, що пов'язано з все частішими та більш серйозними випадками міжнародних правопорушень. Найбільш цитованим прикладом у цьому контексті виступає повномасштабне вторгнення Росії – постійного члена Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі – РБ ООН) – в Україну у лютому 2022 року. Ці обставини спровокували безліч дискусій, які розгорнулися навколо проблематики економічних санкцій, що наразі функціонують як примусовий захід, націлений на забезпечення дотримання міжнародного права. Зокрема, активна дискусія точиться навколо проблематики підвищення ефективності цих примусових заходів, що охоплює питання вдосконалення правових механізмів введення економічних санкцій, покращення правового інструментарію забезпечення виконання санкційних заборон і обмежень, а також посилення координації поміж міжнародних акторів у вказаних вище питаннях. У цьому контексті зазвичай згадується досвід Сполучених Штатів Америки (далі – США) як держави, яка лідирує в кількості та ефективності запроваджених санкційних режимів. З урахуванням цих обставин пропонується дослідити правовий механізм застосування економічних санкцій, що передбачається законодавством США. Одержані результати

дослідження можуть бути використані для поліпшення нормативно-правового регулювання санкційної політики України. Це є до речним, у тому числі, з огляду на важливість координації зусиль суб'єктів-адресантів економічних санкцій [1, с. 28].

Стан дослідження проблеми

Питання застосування економічних санкцій таким міжнародним гравцем, як США, уже тривалий час привертає увагу іноземних дослідників, серед яких варто згадати А. Бассірі Табрізі (A. Bassiri Tabrizi), Е. Далла (E. Dall), К. Енн Елліотт (K. Ann Elliott), Т. Кітінга (T. Keatinge), І. Кесслер (E. Kessler), С. Лейн (S. Lain), Д. Мігер (D. Meagher), Р. Нефью (R. Nephew), Т. Руйса (T. Ruys), П. К. Р. Террі (P. C. R. Terry). У вітчизняному ж науковому дискурсі раніше не порушувалося питання аналізу правової регламентації застосування економічних санкцій США. Обмежена увага присвячувалася цьому питанню лише в аналітичних довідках та звітах, підготовлених громадськими організаціями [2, с. 1] або інформаційно-дослідницькими центрами, що функціонують при органах державної влади України [3, с. 1]. У контексті цих досліджень варто зазначити, що останні або ж визначали своїм напрямком аналізу окремих аспектів реалізації економічних санкцій США, або ж містили узагальнений або стислий огляд усіх релевантних аспектів. Ці обставини вказують на необхідність проведення системного та всебічного дослідження в цій царині.

Метою дослідження є аналіз законодавства США у сфері економічних санкцій та практики його застосування з тим, щоб 1) визначити нормативну та інституційну складові правового механізму застосування економічних санкцій США, 2) висвітлити окремі переваги та недоліки притаманного США підходу до правового регулювання їхньої санкційної політики, 3) надати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері.

Наукова новизна дослідження полягає в системному вивченні нормативно-правової бази США, яка регулює питання введен-

ня економічних санкцій, механізм їхнього застосування та забезпечення дотримання встановлених економічними санкціями заборон і обмежень, задля надання пропозицій щодо використання релевантних положень для покращення національного законодавства України.

Виклад основного матеріалу

США мають тривалу історію застосування економічних санкцій, які стали невід'ємною складовою зовнішньої політики цієї держави мало не відразу після здобуття нею незалежності [4, с. 34]. Водночас, як вказує Р. Нефью, перші випадки звернення до цих примусових заходів робилися державою, яка в ті часи не володіла економічною та політичною вагою, достатньою для забезпечення дотримання запроваджених їй санкційним законодавством вимог [5, с. 94]. Після Другої світової війни ця ситуація змінилася докорінно, і економічні санкції стали важливим інструментом впливу в дипломатичному арсеналі США, а сама держава здобула визнання як «найвпливовіший гравець на санкційній мапі світу» [2, с. 51]. Такий результат значною мірою є наслідком провідної ролі, яку здобули США у світовій економіці і яка дозволяє Америці використовувати економічні санкції як потужний інструмент впливу. Ця роль обумовлюється безпрецедентним та виключним домінуванням на світовому фінансовому ринку американських фінансових установ та долару, який функціонує як світова резервна та платіжна валюта [6, с. 1007].

Цікаво, що аж до початку ХХ століття в законодавстві США фактично не існувало нормативно-правових актів, які б визначали правовий режим застосування економічних санкцій. Примусові заходи застосовувалися спорадично, як правило, на підставі законодавчих актів Конгресу США. Відповідні повноваження цьому органу державної влади надаються у ч. 8 ст. 1 Конституції США, яка відносить регулювання торгівлі з іноземними державами та ухвалення необхідних для цього законів до компетенції Конгресу [7]. Спираючись на ці повноваження, Конгрес США ухвалює окремі закони, якими запроваджуються примусові заходи про-

ти визначених об'єктів санкційного впливу. У цих законах містяться положення, які зобов'язують Президента США вжити відповідних заходів для забезпечення виконання санкцій [8, с. 1]. Ця група нормативно-правових актів утворює розгалужену систему, детальне висвітлення якої не уявляється можливим з огляду на обмежений обсяг цього дослідження. У зв'язку з цим, пропонується обмежитися лише вказівкою на те, що цілий масив законодавчих актів Конгресу США у сфері економічних санкцій можна класифікувати на ті, що вводять примусові заходи за географічним охопленням і адресуються певній державі (наприклад, Акт про санкції щодо Ірану та Лівії від 1996 року), та ті, що передбачають тематичні або горизонтальні санкції, які націлені на протидію певній діяльності і визначають своїм об'єктом фізичних та юридичних осіб безвідносно до їхнього правового зв'язку з конкретною державою (наприклад, Глобальний акт Магнітського про відповідальність за порушення прав людини від 2016 року).

Окрім цього, Конгрес США ухвалює рамкові закони, які делегують повноваження щодо запровадження економічних санкцій Президенту США. До цієї групи нормативно-правових актів відносять три провідні документи, які складають правовий фундамент санкційної практики США: Акт про торгівлю з ворогом від 1917 року (далі – TWEA), Акт про надзвичайні ситуації від 1976 року (далі – NEA) та Акт про міжнародні надзвичайні економічні повноваження від 1977 року (далі – IEERA).

TWEA є найстарішим нормативним актом, який наділяє Президента США повноваженнями щодо обмеження торгівлі з іноземними державами в період війни шляхом видання виконавчих указів, які мають силу законів [5, с. 100]. Незважаючи на те, що дія положень цього закону поширювалася тільки на період війни, де-факто Президенти США використовували надані TWEA повноваження задля оголошення надзвичайного стану в мирний час і застосування економічних санкцій проти іноземних держав, фізичних і юридичних осіб [9, с. 93]. Ці широкі та невідконтрольні Конгресу США повноваження були обмежені у 1976 року з ухва-

ленням NEA, який заборонив застосування економічних санкцій у мирний час [10, с. 2]. При цьому, окремим положенням NEA вводилося застереження, яке залишило чинними введені Президентом США під час дії надзвичайних станів санкційні режими. Однак наразі це застереження застосовуються тільки щодо санкційної програми проти Куби [10, с. 2–3].

Натомість, з ухваленням IEERA, Президент США знову отримав повноваження із запровадження економічних санкцій у мирний час, але з певними обмеженнями. Так, IEERA уповноважує Президента США на оголошення надзвичайного стану винятково у відповідь на «незвичну», «надзвичайну» та зовнішню загрозу (тобто таку, яка має своє джерело за межами держави) національній безпеці, зовнішній політиці чи економіці США [11, ст.1701(a)]. При цьому, використання повноважень у відповідь на кожен нову загрозу має ґрунтуватися на новому оголошенні Президентом США надзвичайного стану щодо такої загрози [11, ст.1701(b)].

До того ж, відповідно до ст. 1703 IEERA, Президент США зобов'язаний консультиватися з Конгресом США перед здійсненням своїх повноважень, а також надсилати звіт про кожен факт їх здійснення, а в подальшому – звітувати щопівроку [11]. У свою чергу, згідно з NEA, після закінчення кожного року з дати оголошення надзвичайного стану, Президент США зобов'язаний ухвалювати рішення про його продовження [12, ст. 1622(d)]. Також кожні пів року режим надзвичайного стану підлягає контролю з боку Конгресу США, палати якого збираються на засідання, аби розглянути питання про необхідність його припинення [12, ст. 1622(b), 1622(c)].

Окремо слід згадати Акт про участь в ООН від 1945 року (далі – UNPA), який слугує правовою основою для санкційних режимів, запроваджених на виконання резолюцій РБ ООН, і який наділяє Президента США повноваженнями щодо застосування економічних санкцій, передбачених такими резолюціями [10, с. 3]. Характерним є те, що санкційні програми США зазвичай розширюють економічні заборони та обме-

ження, що містяться в резолюціях РБ ООН. У зв'язку з цим, при введенні виконавчими указами економічних санкцій на виконання рішень РБ ООН, Президент США посилається на НЕА та ІЕЕРА, що забезпечує гнучкість у застосуванні санкцій як щодо осіб, визначених РБ ООН, так і щодо осіб, проти яких США застосовують санкції в національних інтересах [10, с. 4].

Ознайомившись із нормативною основою реалізації санкційної політики США, доцільним вважається перейти до розгляду уповноважених у цій сфері суб'єктів.

Як впливає з наведеного вище, до суб'єктів реалізації санкційної політики США входять органи як законодавчої, так і виконавчої гілок влади. Так, Конгрес США є органом законодавчої влади, який уповноважений на ініціювання, введення та скасування економічних санкцій, а також здійснення нагляду за їх реалізацією [10, с. 13–14]. Ці повноваження здійснюються вказаним органом шляхом прийняття законів, що уповноважують або вимагають від Президента США вживати визначені примусові заходи [13, с. 23], шляхом припинення дії надзвичайного стану в порядку, передбаченому НЕА, тим самим скасовуючи економічні санкції, запроваджені на підставі ІЕЕРА, та шляхом заслуховування звітів Президента США та посадових осіб про виконання економічних санкцій [10, с. 14].

Одночасно з цим, Президент США, окрім видання виконавчого указу про застосування економічних санкцій на вимогу Конгресу США, може також діяти одноосібно, реалізуючи делеговані йому ТВЕА, НЕА та ІЕЕРА повноваження. У цьому випадку консультативно-дорадчу функцію виконує Рада національної безпеки США, яка є головним форумом для обговорення Президентом США питань національної безпеки та зовнішньої політики з його старшими радниками та урядовцями [5, с. 101].

Подальше виконання прийнятих нормативно-правових актів здійснюється системою органів виконавчої влади США, головну роль серед яких відіграють Міністерство фінансів США, Міністерство торгівлі США та Державний департамент США. Кожен з перелічених органів є відповідальним за

втілення в життя конкретних заборон і обмежень, які відповідають відведеній йому компетенції [10, с. 11–13].

Окрему увагу необхідно присвятити питанню забезпечення виконання обмежень, встановлених економічними санкціями. У цьому контексті слід згадати Офіс з контролю за іноземними активами США (далі – OFAC) – орган, підвідомчий Міністерству фінансів США. Прерогативою OFAC є впровадження примусових заходів та контроль за їх виконанням [14], що здійснюється шляхом ведення санкційного реєстру, до якого цей орган вносить, змінює та усуває інформацію про підсанкційних осіб (список спеціально визначених громадян та заблокованих осіб – «SDN-список») як на власний розсуд, так і на підставі рішень відповідних органів (всі інші списки – «non-SDN-списки») [3, с. 3].

Одночасно з цим, варто зауважити, що більшість санкційних режимів США передбачають так звані «вилучення з гуманітарних міркувань», що фактично є виключенням певної діяльності зі сфери санкційного регулювання на підставі спеціальної вказівки нормативно-правового акту, яким вводяться економічні санкції. Керуючись цими положеннями, OFAC видає заінтересованим особам ліцензії, які дозволяють здійснювати заборонену санкціями за інших обставин діяльність [10, с. 10–11].

Натомість, у випадках здійснення забороненої економічними санкціями діяльності без отримання відповідної ліцензії, винні особи можуть бути притягнені до так званої цивільної відповідальності у формі цивільного штрафу та кримінальної відповідальності у формі штрафу, позбавлення волі та конфіскації майна, юридичні підстави для чого містяться у ТВЕА та ІЕЕРА. Проведення в таких справах здійснюють передусім OFAC та Міністерство юстиції США відповідно [15, с. 1–2].

Слід зазначити, що в доктрині міжнародного права вказані заходи забезпечення дотримання економічних санкцій відносяться до групи первинних санкцій, яка включає заходи, спрямовані на правове регулювання поведінки осіб, що перебувають під юрисдикцією США. Поряд з первинними санкціями, у практиці США здобули поширення

вторинні санкції, застосування яких запроваджує заборони та обмеження, адресовані особам, що не підпадають під юрисдикцію США [5, с. 104]. За своєю сутністю вторинні санкції можуть становити заборону або обмеження доступу до території чи ринків США, що, враховуючи домінуючу світову економічну позицію цієї держави, створює потужний стимул для іноземних осіб, які формально не зобов'язані дотримуватися санкційних регуляцій США, зрештою, слідувати їм. У такий спосіб вторинні санкції США ефективно перешкоджають обходу запроваджених економічних санкцій, оскільки змушують треті держави та осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, утримуватися від економічних відносин із об'єктом первинного санкційного тиску [16, с. 9].

Висновки

На підставі наведеного вище, можна зробити наступні висновки. По-перше, відповідно до законодавства США, економічні санкції є інструментом зовнішньої політики, до якого держава вдається за наявності зовнішньої загрози її національній безпеці, зовнішній політиці чи економіці. Тобто, як видно, санкційне законодавство США ґрунтується на меті «забезпечення національної безпеки» – понятті суб'єктивному, яке може тлумачитися доволі широко і різноманітно, чим час від часу зловживають США. З точки зору міжнародного права, така практика викликає певні зауваження. Адже, за загальним правилом, санкції, будучи реакцією на міжнародні правопорушення, мають на меті захист інтересів, охоронюваних міжнародним правом, які належать його суб'єктам. Тому застосування санкцій для захисту національних інтересів є правомірним лише в разі, якщо порушення останніх одночасно є порушенням норм міжнародного права. Водночас, посилення суто на національні інтереси, охорона яких прямо і безпосередньо не передбачена нормами міжнародного права, видається сумнівною підставою для обґрунтування законності застосування санкційного примусу. З огляду на те, що вітчизняне законодавство визначає підставою для застосування санкцій «дії...які створюють реальні та/або потенційні загрози наці-

ональним інтересам, національній безпеці» [17, п. 1 ч. 1 ст. 3], наведені міркування є релевантними і для України та мають бути враховані суб'єктами, які реалізують санкційну політику, при запровадженні обмежувальних заходів.

По-друге, як можна помітити, правовий механізм реалізації економічних санкцій США передбачає такий важливий елемент, як здійснення уповноваженим органом державної влади контролю за дотриманням запроваджених санкційних заборон. Уявляється, що такий підхід американського законодавця міг би бути сприйнятий і адаптований до національно-правової системи України. Це зумовлено, з одного боку, установленою думкою, що передумовою ефективності санкцій є забезпечення їхнього дотримання фізичними та юридичними особами, а з іншого – відсутністю єдиного органу зі спеціальною компетенцією, уповноваженого відстежувати дотримання санкційних правил в Україні.

По-третє, як вбачається з санкційної практики США, значну роль у забезпеченні дотримання фізичними та юридичними особами введених санкційних приписів відіграє нормативно-правове регулювання відповідальності за порушення санкцій. Це питання посідає настільки важливе місце, що правовий механізм реалізації економічних санкцій США передбачає застосування двох груп примусових заходів для протидії обходу та ухиленню від санкційних режимів. До них належать примусові засоби у вигляді цивільної та кримінальної відповідальності, які входять до групи первинних санкцій, а також вторинні санкції у вигляді заборон або обмежень доступу до території чи ринків США. На наш погляд, задля підвищення ефективності санкційної політики України у вітчизняному законодавстві також було б доцільно передбачити регламентацію питання юридичної відповідальності за порушення санкційних приписів, оскільки наразі в цій сфері існує правова прогалина. Одночасно з цим, у контексті вторинних санкцій вважаємо, що перейняття цього досвіду США не сприятиме підвищенню ефективності санкційних програм України. Це пояснюється менш провідною роллю України у світовій

економіці, доступ до якої не є таким потужним стимулом для дотримання українських санкцій третіми країнами та особами, що підпадають під їхню юрисдикцію. Крім того, вторинні санкції викликають питання щодо їх відповідності міжнародному праву, зокрема принципу невтручання у внутрішні справи, принципу суверенної рівності держав та похідним від цих принципів нормам, які складають міжнародно-правовий інститут юрисдикції.

По-четверте, попри пильну увагу, яку США приділяють забезпеченню дотримання санкційних правил, американське законодавство передбачає можливість отримання виключення із санкційних режимів з гуманітарних міркувань. Такий підхід є характерним для санкційних режимів більшості суб'єктів, що впроваджують економічні санкції, зокрема Європейського Союзу (далі – ЄС). Натомість, законодавство України не регламентує це питання, що вказує на необхідність усунення цієї прогалини. Впровадження відповідних положень уявляється доцільним, у тому числі, з огляду на прагнення України до членства в ЄС та необхідність системної адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* як обов'язкової передумови для цього.

Література

1. One Year of War: Sanctions Impact Assessment and Action Plan For 2023. Yermak-McFaul International Working Group on Russian Sanctions & Kyiv School of Economics. URL: https://sanctions.kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/russia_sanctions_working_group_one_year_impact_assessment.pdf (Last accessed: 10.12.2024).

2. Коваль Д., Бернацький Б. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права. Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. 96 с.

3. Запровадження санкцій у США та країнах Європи: інформаційна довідка. Київ : Інформаційно-дослідницький центр при Верховній Раді України, 2021. 9 с.

4. Malloy M. P. United States Economic Sanctions: Theory and Practice. London : Kluwer Law International, 2001. 738 p.

5. Nephew R. Implementation of Sanctions: United States. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 93–115.

6. Meagher D. Caught in the Economic Crosshairs: Secondary Sanctions and the American Sanctions Regime. *Fordham Law Review*. 2020. Vol. 89, № 5. P. 999–1030.

7. The United States Constitution, 17 September 1787. *National Constitution Center*. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-i#article-section-8> (Last accessed: 10.12.2024).

8. U. S. Sanctions: Overview for the 118th Congress, 4 March 2024. *Congressional Research Service*. 3 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390> (Last accessed: 10.12.2024).

9. Alexander K. Economic Sanctions: Law and Public Policy: 1st edition. New York : Palgrave Macmillan, 2009. 359 p.

10. Sanctions Primer: How the United States Uses Restrictive Mechanisms to Advance Foreign Policy or National Security Objectives, 6 November 2023. *Congressional Research Service*. 16 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47829> (Last accessed: 10.12.2024).

11. International Emergency Economic Powers Act of 1977, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 35 – International Emergency Economic Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35> (Last accessed: 10.12.2024).

12. National Emergencies Act of 1976, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 34 – National Emergencies. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim> (Last accessed: 10.12.2024).

13. The International Emergency Economic Powers Act: Origins, Evolution, and Use, 30 January 2024. *Congressional Research Service*. 87 p. URL: <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf> (Last accessed: 10.12.2024).

14. Office of Foreign Assets Control. U. S. Department of the Treasury. URL: <https://ofac.treasury.gov/>.

15. Enforcement of Economic Sanctions: An Overview, 18 March 2024. *Congressional Research Service*. 3 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47829>.

congress.gov/product/pdf/IF/IF12063 (Last accessed: 10.12.2024).

16. Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions. *British Yearbook of International Law*. 2020. Vol. 0, № 0. P. 1–116.

17. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 20.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.12.2024).

References

1. One year of war: sanctions impact assessment and action plan for 2023. Yermak-McFaul international working group on Russian sanctions & Kyiv school of economics. sanctions.kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/russia_sanctions_working_group_one_year_impact_assessment.pdf. Retrieved from https://sanctions.kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/russia_sanctions_working_group_one_year_impact_assessment.pdf.

2. Koval, D., & Bernatskyi, B. (2023). *Sanktsiyni dovidnyk: wroky dlia Ukrainy z praktyky inozemnoho sanktsiynoho zakonodavstva ta mizhnarodnoho prava [Sanctions handbook: lessons for Ukraine from the practice of foreign sanctions legislation and international law]*. Kyiv : Tsentr prav liudyny ZMINA [in Ukrainian].

3. *Zaprovadzhennia sanktsii u SSHA ta krainakh Yevropy: informatsiina dovidka [Imposition of sanctions in the U.S. and European countries: an informational guide]*. (2021). Kyiv : Informatsiino-doslidnytskyi tsentr pry Verkhovnii Radi Ukrainy.

4. Malloy, M.P. (2001). *United States economic sanctions: theory and practice*. London : Kluwer Law International.

5. Nephew, R. (2020). Implementation of sanctions: United States. In M. Asada (Ed.), *Economic sanctions in international law and practice*, (pp. 93–115). Abingdon : Routledge.

6. Meagher, D. (2020). Caught in the economic crosshairs: secondary sanctions and the American sanctions regime. *Fordham law review*, 89(5), 999–1030.

7. National constitution center. (1787). *The United States Constitution*. <https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-i#article-section-8>. Retrieved from <https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-i#article-section-8>.

8. Congressional research service. (2024). *U. S. sanctions: overview for the 118th Congress*. crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390/>.

9. Alexander, K. (2009). *Economic sanctions: law and public policy: 1st edition*. New York : Palgrave Macmillan.

10. Congressional research service. (2023). *Sanctions primer: how the United States uses restrictive mechanisms to advance foreign policy or national security objectives*. crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47829. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47829>.

11. International Emergency Economic Powers Act of 1977. (n.d.). [law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35](http://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35). Retrieved from <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35>.

12. National Emergencies Act of 1976. (n.d.). [uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim](https://www.uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim). Retrieved from <https://www.uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>.

13. Congressional research service. (2024). *The International Emergency Economic Powers Act: origins, evolution, and use*. sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf. Retrieved from <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf>.

14. Office of Foreign Assets Control. U. S. Department of the Treasury. ofac.treasury.gov/. Retrieved from <https://ofac.treasury.gov/>.

15. Congressional research service. (2024). *Enforcement of economic sanctions: an overview*. crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12063. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12063>.

16. Ruys, T., & Ryngaert, C. (2020). Secondary sanctions: a weapon out of control? The international legality of, and European responses to, US secondary sanctions. *British yearbook of international law*, 0, 1–116.

17. Zakon Ukrainy «Pro sanktsii» [The Law of Ukraine «On sanctions»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian].

Karliuha Y. K.

**THE LEGAL MECHANISM FOR
THE APPLICATION OF ECONOMIC
SANCTIONS UNDER U.S. LEGISLATION**

The article is devoted to analyzing the legal framework governing the application of economic sanctions in the United States, which is proposed as a model for improving the regulatory framework of Ukraine's sanctions policy. The subject of the study includes the normative and institutional elements of the legal regulation of sanctions in the United States, as well as practical aspects of their implementation. The objective of the work is to highlight the specific features of the U.S. approach to the legal regulation of sanctions policy, analyze its advantages and shortcomings, and formulate recommendations for enhancing Ukraine's sanctions legislation.

The research methodology is based on a systematic and comparative analysis of U.S. legislation governing the introduction, implementation, and enforcement of economic sanctions. The relevance of the study arises from systematic and egregious violations of international law, which underscore the necessity of enhancing the effectiveness of coercive measures designed to ensure compliance with international legal norms. The scientific novelty of the work lies in its comprehensive approach to examin-

ing the legal framework of U.S. sanctions policy and its potential application within Ukraine's legal system.

The primary findings of the study identify the key aspects of U.S. sanctions legislation. In particular, it is established that the U.S. legal framework for applying sanctions is characterized by the following elements: 1) reference to the protection of national interests as the basis for imposing economic sanctions, 2) development of an extensive system of government bodies authorized to implement sanctions provisions and monitor compliance, 3) legislative regulation of liability for violations of economic sanctions through the application of primary and secondary sanctions.

The practical significance of the study lies in identifying elements that could be adapted to improve Ukraine's sanctions legislation. These include the establishment of a government authority responsible for monitoring compliance with economic sanctions, incorporation of provisions on legal liability for violations of sanctions restrictions, and regulation of exceptions to the application of sanctions on humanitarian grounds.

Thus, the findings of the research contribute to improving Ukraine's legislation on sanctions policy and ensuring its effective implementation in compliance with international legal standards.

Keywords: economic sanctions, secondary sanctions, extraterritoriality, economic sanctions enforcement, violations of international law, mechanisms for U.S. sanctions policy implementation, U.S. Office of Foreign Assets Control.

PRE-TRIAL RESOLUTION OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

RAHIMOV Azar Eldar oghlu - Doctor of Philosophy in Law, Doctoral candidate for the Doctor of Science program of the Department of Labor and Environmental Law of Baku State University

Orcid.org\0009-0007-5497-9233

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.19>

The effectiveness of mechanisms for the pre-trial resolution of individual labor disputes holds great significance in ensuring and protecting the labor rights of the parties involved in labor relations. This article examines the specifics of pre-trial resolution of individual labor disputes in the Republic of Azerbaijan, comparing them with certain practices from neighboring and distant countries. It analyzes the practice and prospects of applying various forms of alternative dispute resolution, including mediation. Based on the conducted analysis, the article summarizes the shortcomings inherent in the local model and proposes a set of recommendations for their elimination.

Keywords: labor relations, labor dispute, pre-trial resolution, mediation, alternative regulation, demand.

In the modern labor law of the Republic of Azerbaijan, the claim procedure as such is not mandatory for the resolution of individual labor disputes. The Labor Code does not establish a mandatory pre-trial procedure for resolving labor disputes, which gives employees the right to apply to the court directly without first filing a claim with the employer. However, a proposal to use mediation, which must be sent to the opposing party in the manner prescribed by law, may be equated to a claim. Although the requirement to send a proposal is not directly enshrined in the Labor Code, there is a provision [1] (Article 294) on the need to participate in a preliminary mediation session, the procedure for which is already regulated in accordance with the Law “On

Mediation” [2]. However, nothing limits the parties wishing to resolve the dispute peacefully in the possibility of using other alternative forms. There is always the possibility of using the claim procedure by filing an official appeal (complaint) as a way of pre-trial settlement. Of course, in practice, the effectiveness of such appeals is extremely low, since often the labor dispute itself is already based on the previously stated position of the opposing party. That is, it seems unlikely to assume that upon receipt of an official request, for example, the employer will change its position and the labor dispute will be resolved.

Pre-trial settlement of individual labor disputes can be conditionally divided into three main stages, with only the third stage being mandatory from the judicial perspective: preliminary negotiations, official appeal (claim), mediation procedure. At the same time, the current collective agreement or the employment contract itself may provide for other pre-trial review procedures. For example, settlement by the Commission on Labor Disputes. In our opinion, pre-trial consideration of labor disputes is a mistakenly missed and forgotten stage in labor law, which could significantly increase the effectiveness of resolving labor disputes if applied correctly.

The pre-trial dispute resolution procedure is relevant for employees and persons representing the interests of employees. In general, it should be recognized that the effectiveness of the pre-trial procedure largely depends on the conflict culture of the parties.

Negotiations are the first stage of pre-trial settlement, which involves an attempt by the employee and employer to find a compromise solution to the conflict that has arisen, and its importance should not be underestimated. This stage is especially effective in cases where disagreements are related to technical errors, such as incorrectly entered data in an employment contract.

Negotiations can take place in three main forms:

1. Verbal form. The employee and employer directly interact with each other in an offline format, communicating in person (or through a representative).

2. Remote form. The employee and employer interact via electronic communication, without sending paper correspondence, and also without seeing each other in person.

3. Paper form. The parties to a labor dispute communicate in paper format: they send letters via postal or courier services, which confirms receipt of the letter by the other party. This form is classic and is generally accepted positively by the courts, since it does not require special proof, unlike other forms.

It must be acknowledged that the second form is now of particular and very significant relevance. In particular, the use of e-mail, mobile communications, various messengers for correspondence, and the subsequent provision of this correspondence as evidence during the consideration of a labor dispute, including in court, is quite common. As a rule, these records may reflect very significant facts for the consideration of the case. In turn, the applicability of such evidence almost always causes controversy. In particular, Article 76.3 of the Civil Procedure Code determines the inadmissibility of using evidence obtained illegally. The Resolution of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated April 12, 2021 clarified this issue. According to this Resolution, the possibility of using such evidence reflecting the will of the parties on certain issues is recognized [3].

Direct negotiations can take place together with the submission of a claim, since negotiations coincide with the claim procedure for dispute resolution.

A claim may be filed after negotiations have failed, or negotiations may begin after a claim has been filed..

On the other hand, there are often cases when one of the parties (mostly the employer) is not interested or, for some other reason, categorically refuses to enter into any negotiations. In certain cases, for example, after dismissal, the employee may be deprived of any opportunity to contact the employer and his representatives, which can significantly complicate the conduct of such negotiations.

At the same time, certain risks arising from the circumstances of a particular dispute may become an important factor influencing the final decision of the opposing party to a labor dispute: the prospect of additional financial burden, an element of administrative (or criminal) offense and the resulting liability, reputational risks, etc.

That is, in practice, there are often cases where an erroneous assessment of the prospects of a labor dispute at the first stages and, accordingly, subsequent steps taken ultimately resulted in very serious consequences for the enterprise, up to and including a complete suspension of operations, and sometimes bankruptcy [4].

Thus, at present, any pre-trial procedure for resolving labor disputes (with the exception of mediation and the above-mentioned cases of the presence of a contractual basis for the application of pre-trial procedures) is implemented only on a voluntary basis. Neither party to a labor dispute is required to take any action (except for the mediation procedure provided by law) before going to court. The right to judicial protection may be exercised directly.

The statute of limitations remains an important factor influencing the dynamics of the working period. Thus, in accordance with the requirements of Article 296 of the Labor Code, a period of one month is set for filing a claim from the moment a violation of labor rights is discovered. In turn, for material claims, a period of one year applies. It should be noted that in practice, the problem of tight deadlines often complicates the situation with their observance and becomes the reason for missing the opportunity to ensure judicial consideration

of the dispute. According to the legislation of the Republic of Azerbaijan, the only possibility for pre-trial consideration of individual labor disputes was to appeal to a labor dispute body operating under trade unions, the activities of which are regulated by a collective agreement. The Labor Code defines a three-month period for applying to the above-mentioned body. In such a case, by applying the said procedure, the parties that caused its application are in a more privileged position compared to the others, since the said one-month limitation for filing a claim in court is not applicable to these parties. But unfortunately, the practice of using this institution of pre-trial consideration is very limited and there are no statistics in this area.

It should be noted that it is the application of the limitation period that is often the main factor preventing judicial consideration of labor disputes in court, and also has direct significance from the point of view of pre-trial settlement. As a rule, this factor directly affects the prospects of any negotiations. Moreover, the knowledge of the opposite party about the actual omission of the claim deadlines reduces the meaning of any negotiations to nothing.

Quite often the parties (employee) seek judicial protection with a significant delay, primarily resorting to administrative remedies, which in practice makes it quite difficult to comply with such limited deadlines. Since the analysis of judicial practice on labor disputes reveals a pattern of appeals to the labor inspectorate by the employee before going to court. What determines the subconscious perception of this body as a pre-trial authority. Although the Resolution of the Plenum of the Constitutional Court of July 30, 2021 clarified this situation. The court clearly ruled that it is inadmissible to accept the Labor Inspectorate as a pre-trial body for the consideration of labor disputes, emphasizing the exclusive powers of this agency to monitor compliance with labor legislation [5].

Thus, the position of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on this issue can be considered to a certain extent more rigid and oriented towards the absolute inadmissibility of distortion of the claim periods. И этом можно найти объяснение. And there is

an explanation for this. We believe that providing the parties with the opportunity to manipulate through appeals that are not directly part of the consideration of the labor dispute should not affect the calculation of the limitation periods. Although, according to Part 6 of Article 296 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan, it is still possible to restore the limitation periods for other objective circumstances besides illness, vacation, or death of a close relative.

However, the mere presence of a clause in an employment contract on pre-trial dispute resolution is currently not grounds for extending the period for filing a claim in court. Thus, although Article 294.3 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan provides for the possibility of using a pre-trial dispute resolution mechanism, Article 296, which determines the limitation periods in labor disputes, does not provide for an extension of the limitation period on the specified basis.

Thus, the absence of grounds for extending or suspending the calculation of the limitation periods is, in essence, a serious obstacle to the development of the institution of pre-trial consideration of labor disputes and, accordingly, requires clarification.

But at the same time, approximately 70% of the labor disputes studied indicated the presence of a preliminary appeal to the Labor Inspectorate. According to official data from the Inspectorate, over 155 thousand manats of various social payments to employees were provided in just 9 months of the current year, with about 85% of this amount falling on wages. According to the Inspectorate, during the same period of the current year, 49 employees who were unjustifiably dismissed were reinstated in their jobs [6].

On the other hand, the availability of such information once again confirms the validity of the situation with appeals to the Inspectorate. The party that has encountered a situation that it initially assesses as violating its labor rights is naturally interested in the fastest possible resolution of the situation, a prospect that can be seen in filing a complaint.

On the other hand, at the very stage of pre-trial consideration, there are cases of creating the appearance of the beginning of the

procedure by simulating negotiations and detailing the circumstances of the case. In particular, in practice there are cases of artificially delaying the deadlines for the alleged consideration of a complaint, by making promises or other methods of influence, the ultimate goal of which is only one thing - to ensure that the statute of limitations expires.

Many scientists consider pre-trial consideration of labor disputes to be ineffective, unclaimed and outdated. Some scientists believe that pre-trial dispute resolution is relevant, but requires significant modernization

Thus, it is possible to summarize several main problems that hinder the consideration of labor disputes at the pre-trial level:

1. The course of the limitation period;
2. lack of interest of the parties (in particular the employer) in financing the activities, for example, the Labor Dispute Commission (or other structures for pre-trial consideration of labor disputes);
3. insufficient awareness of the possibility and prospects of pre-trial resolution;
4. imperfection of legislation.

The arguments stated by scientists are certainly correct; legal regulation and the actual existence of the Commission on Labor Disputes or other structures for pre-trial consideration of labor disputes in the current reality are smoothly moving towards the complete abolition of the pre-trial procedure for dispute resolution. In order to rehabilitate the pre-trial stage of resolving labor disputes, it is necessary to systematically move towards modernizing labor law. Although the practice of foreign countries in this direction varies. For example, in the Republic of Belarus, the consideration of individual labor disputes in accordance with Articles 234-238 of the Labor Code of the Republic of Belarus is a mandatory procedure, with some exceptions specified in the law [7]. However, employers have the right not to create a Labor Dispute Commission in their organization, which eliminates the possibility of pre-trial dispute resolution. Also in the Republic of Belarus, the Commission on Labor Disputes considers disputes in the interests of employees, for example, a dispute on the recovery of material damages in favor of the employer does not fall within the

competence of the Commission on Labor Disputes.

In Kyrgyzstan, parties to a labor dispute have a choice: they can refer the case to court or try to resolve the conflict without judicial intervention. If the parties choose the second option, the employee can contact the Labor Dispute Commission to resolve the issue. The period for filing an appeal with the Labor Disputes Commission is three months from the moment the violation of labor rights is identified. If this deadline was missed for a valid reason, it can be restored.

Decisions made by the Labor Dispute Commission must be implemented within three days. If one of the parties does not agree with the decision, it can be appealed in court within 10 days [8].

There are several ways to resolve labor disputes out of court in Uzbekistan. One of them is to contact the Labor Dispute Commission, which deals with individual labor disputes between employees and employers. This allows avoiding lengthy and costly legal proceedings. An application must be submitted to the Labor Dispute Commission within three months after the fact of violation of labor rights is discovered. If there are valid reasons, the period may be restored. The labor dispute commissions must be executed within three days, and if one of the parties disagrees, the conflict can be appealed in court within 10 days. Another way of pre-trial settlement is the conciliation process after filing a claim in court. The court takes steps to reconcile the parties and assists in settling the dispute at any stage of the trial. This allows the parties to reach an agreement without the need for litigation [9].

The previously mentioned mediation procedure in the practice of the Republic of Azerbaijan is endowed with certain specifics. Thus, on the basis of Article 3 of the Law "On Mediation", the requirement for the use of a preliminary mediation session in disputes arising from labor relations is determined. In accordance with the requirements of labor and procedural legislation, it is impossible to appeal to the court on a labor dispute without going through the procedure of a preliminary mediation session. The essence of this procedure is to send an official proposal to conduct

mediation (indicating the grounds for the dispute) and to contact the selected mediator within the next ten days. After the case has been accepted for proceedings and the fact of the initial appeal has been verified, the mediator sends the opposing party an official notice of the place and date of the preliminary mediation session. The essence of the session is to ensure that the parties agree to hold a full mediation session. Thus, the model of mandatory mediation in Azerbaijan is reduced to holding a preliminary mediation session, which by its definition does not consider the dispute itself, but only the prospect of further mediation.

An analysis of the specified model reveals the following, in our opinion, obvious shortcomings:

1) The requirement for mandatory application of the proposal to use mediation, although it comes directly from the legislation, is devoid of practical significance, complicates the process and often takes on a formal character.

2) The paid nature of mediation services (including preliminary mediation sessions) is a certain obstacle to ensuring its accessibility

3) Gaps in legislation hinder the formation and further development of the model, which contributes to its perception as an additional burden rather than an alternative effective form of resolving a labor dispute.

4) Lack of a single digital platform to ensure the mediation process

The activities of the labor dispute commission (or its analogues) may be important in terms of providing alternatives in the possibilities of resolving labor disputes, but having obvious shortcomings, the main one of which is dependence on the employer, reduces the prospects of this institution to nothing.

Therefore, we believe that focusing on mediation as a more advanced and effective form of alternative dispute resolution is more promising. With regard to the above-mentioned shortcomings, we consider it necessary to abolish the requirement to send a preliminary proposal as a solution capable of significantly simplifying and accelerating the mediation process, and most importantly, increasing its effectiveness. In addition, the existence of a primary legislative framework can

be considered a significant plus for the further promotion of alternative forms of resolving labor disputes. With regard to the provision of paid services, we consider it appropriate to consider the possibility of creating alternative state specialized institutions for labor disputes (following the example of ACAS in the UK) providing services free of charge. In terms of improving legislation, we consider it necessary to improve Articles 294 and 296 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan with the definition of mediation as an additional opportunity for resolving individual labor disputes, as well as the introduction of a rule suspending the limitation period when using alternative methods of resolving labor disputes determined by the parties to the employment contract or agreed upon between them upon the occurrence of a labor dispute. In addition, as an additional measure, we consider the development and implementation of electronic mediation capabilities to be extremely promising. In particular, taking into account the requirements of Article 7 of the Labor Code regarding electronic document flow in labor relations, we consider it possible to ensure the entire document flow for the mediation process at all its stages, as well as the mediation process itself (in videoconference format) by expanding the capabilities of the relevant electronic systems. Taking into account all the proposed innovations, as well as the analysis of the practice of mandatory mediation in the Republic of Azerbaijan on labor disputes based on the results of the last two years, we consider this experience worthy of attention for study as an advanced practice of alternative resolution of labor disputes.

List of references and sources

1. Labor Code of the Republic of Azerbaijan. <https://e-qanun.az/framework/46943>
2. Law of the Republic of Azerbaijan on Mediation. <https://e-qanun.az/framework/41828>
3. Resolution of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 12.04.2021. On verification of compliance with the Constitution and laws of the Republic of Azerbaijan of the decision of the

Civil Collegium of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan dated August 5, 2020 on the complaint of N.Asadova.

<https://www.constcourt.gov.az/ru/decision/1224>

4. KimberlyJ. Flanders. Hostes brands inc.: A case study. Journal of Business and Retail Management Research (JBRMR), Vol. 12 Issue 1, October 2017. https://jbrmr.com/cdn/article_file/content_58549_17-10-04-22-09-59.pdf

5. Resolution of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 30.07.2021. On the interpretation of Article 3, Part 1, as well as Articles 294 and 296 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan. <https://www.constcourt.gov.az/en/decision/1241>

6. Information from the official website of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Azerbaijan. <https://is.gd/FG-gabK>

7. Labor Code of the Republic of Belarus of July 26, 1999. <https://pravo.by/document/?guid=11031&p0=hk9900296>

8. Orozova, D.T. Features of consideration of labor disputes. Bishkek. - 2023. - 33 p. <https://admin-vshp.sot.kg/public/sites/3/2023/11/Trudovye-spory-posobie-isprav-2023-1.pdf>

9. Aziz Khakberdiev, Rano Abdullaeva. Issues of pre-trial settlement of individual labor disputes in the Republic of Uzbekistan // Scientific progress. - 2021. Volume 1, ISSUE 6.

ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ ЗА УЧАСТЮ ЕЛЕКТРОСАМОКАТІВ: ШЛЯХИ ЗМЕНШЕННЯ КІЛЬКОСТІ ДТП З ПОТЕРПІЛИМИ

ДАВИДОВИЧ Олександр - аспірант кафедри міжнародного та кримінального права Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0003-2710-2605

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.20>

У статті досліджуються правові аспекти виникнення дорожньо-транспортних пригод (ДТП) з акцентом на роль пішоходів, поширення електросамокатів, а також важливість просвітницьких заходів для зниження кількості ДТП з потерпілими. Аналізуються чинні законодавчі норми, що регулюють права і обов'язки пішоходів та користувачів електросамокатів як учасників дорожнього руху, їх вплив на загальний рівень безпеки на дорогах. Зокрема, розглядається проблема відсутності чіткої правової регламентації для користувачів персонального електротранспорту, що призводить до підвищення ризику виникнення ДТП.

Увага приділяється необхідності посилення правового регулювання щодо пішоходів та користувачів електросамокатів, зокрема створенню умов для безпечного пересування цих категорій учасників дорожнього руху. Наведено пропозиції щодо введення обов'язкових правил для користувачів електросамокатів, таких як визначення місць для їх руху, обмеження швидкості та обов'язкове використання засобів індивідуального захисту.

Особливу увагу приділено просвітницьким заходам, спрямованим на підвищення правової культури та відповідальності серед усіх учасників дорожнього руху, включаючи пішоходів і користувачів електросамокатів. Важливими аспектами є навчання правилам безпечної поведінки на дорогах, формування культури взаємоповаги між водіями, пішоходами та користувачами альтернативних засобів пересування. У статті підкреслюється, що без належної

обізнаності учасників дорожнього руху про їхні права та обов'язки, запобігання ДТП неможливе.

Також розглядаються перспективи впровадження нових освітніх програм та інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності громадян про правила дорожнього руху та важливість дотримання безпеки на дорогах. Особливу увагу приділено молоді, яка є найбільш активною в користуванні електросамокатами, та її залученню до освітніх програм з безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: дорожньо-транспортні пригоди, пішоходи, електросамокати, правове регулювання, безпека дорожнього руху, просвітницькі заходи, адміністративна відповідальність, правова культура, персональний електротранспорт, профілактика ДТП.

Постановка проблеми

Зростання кількості дорожньо-транспортних пригод (ДТП) за участю пішоходів та користувачів електросамокатів є серйозною проблемою, що потребує негайного вирішення. Відсутність належного правового регулювання для нових учасників дорожнього руху, таких як користувачі персонального електротранспорту, включаючи електросамокати, створює значні ризики для безпеки на дорогах.

На сьогодні чинне законодавство України не враховує специфіку використання персонального електротранспорту. Так, Закон України «Про дорожній рух» лише загально визначає права та обов'язки учас-

ників дорожнього руху, не надаючи чітких норм для електросамокатів [1]. Відповідно до Правил дорожнього руху, електросамокат формально може бути віднесений до категорії «транспортних засобів» (пункт 1.10), однак правила їх використання на тротуарах, велодоріжках чи дорогах залишаються невизначеними [2].

Водночас, статті 121-127 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачають санкції за порушення правил дорожнього руху як водіями, так і пішоходами. Однак через правовий вакуум електросамокати не виділені як окрема категорія учасників дорожнього руху, що ускладнює контроль за дотриманням норм [3].

ДТП з загиблими та/або травмованими пішоходами									
за період з 01.01.2024 по 31.07.2024									
Регіон	ДТП з загиблими та/або травмованими								
	усього			загинуло			травмовано		
	2023	2024	%	2023	2024	%	2023	2024	%
АР Крим									
Вінницька	101	99	-2,0	16	20	25,0	91	89	-2,2
Волинська	104	93	-10,6	19	10	-47,4	91	91	0,0
Дніпропетровська	356	376	5,6	66	49	-25,8	314	354	12,7
*Донецька	38	45	18,4	15	17	13,3	34	31	-8,8
Житомирська	120	112	-6,7	18	19	5,6	113	104	-8,0
Закарпатська	57	71	24,6	7	18	157,1	54	58	7,4
*Запорізька	135	121	-10,4	13	14	7,7	125	118	-5,6
Івано-Франківська	137	117	-14,6	16	11	-31,3	135	112	-17,0
Київська	234	225	-3,8	25	29	16,0	222	213	-4,1
Київ	357	367	2,8	36	25	-30,6	341	356	4,4
Кіровоградська	78	95	21,8	10	2	-80,0	73	98	34,2
*Луганська									
Львівська	306	350	14,4	38	40	5,3	289	326	12,8
Миколаївська	132	132	0,0	11	13	18,2	129	128	-0,8
Одеська	281	321	14,2	31	33	6,5	266	303	13,9
Полтавська	123	112	-8,9	16	8	-50,0	115	118	2,6
Рівненська	89	105	18,0	17	20	17,6	83	98	18,1
Сумська	84	83	-1,2	14	6	-57,1	75	85	13,3
Тернопільська	101	79	-21,8	14	4	-71,4	92	81	-12,0
Харківська	217	185	-14,7	44	31	-29,5	190	161	-15,3
*Херсонська	12	10	-16,7	2	1	-50,0	10	9	-10,0
Хмельницька	104	94	-9,6	12	12	0,0	101	85	-15,8
Черкаська	81	86	6,2	17	13	-23,5	67	81	20,9
Чернігівська	68	60	-11,8	7	10	42,9	66	52	-21,2
Чернівецька	79	69	-12,7	8	6	-25,0	77	69	-10,4
Севастополь									
ЗАГАЛОМ	3394	3407	0,4	472	411	-12,9	3153	3220	2,1

* – регіони, тимчасово окуповані та де ведуться постійні бойові дії [4].

Пішоходи залишаються однією з найбільш вразливих категорій учасників дорожнього руху. Їхня поведінка часто обумовлена недостатньо розвинутою інфраструктурою, а також низькою правовою обізнаністю. Відповідно до статистичних даних Національної поліції України, близько 30% ДТП із летальними наслідками трапляються через перехід пішоходів у невстановлених місцях [4].

Проблема ускладнюється відсутністю міжнародного досвіду в національному законодавстві. Так, положення Віденської конвенції про дорожній рух (1968), яку Україна ратифікувала в 1983 році, не враховують специфіки електросамокатів як транспортних засобів [5]. Водночас, в інших країнах ЄС, зокрема в Німеччині та Франції, уже впроваджені чіткі норми щодо використання електросамокатів на дорогах і тротуарах.

Відсутність ефективного правового регулювання посилюється недосконалою організацією просвітницьких заходів. Сучасні програми з безпеки дорожнього руху не охоплюють користувачів персонального електротранспорту. Впровадження комплексних заходів, таких як проведення інформаційних кампаній та інтеграція правил

безпеки в шкільну програму, може суттєво знизити рівень аварійності.

Ці статистичні дані свідчать про необхідність негайних заходів для запобігання дорожнім травмам та смертям.

Проблема ускладнюється браком ефективних просвітницьких заходів, спрямованих на формування правової культури і підвищення відповідальності серед пішоходів та користувачів електросамокатів. Існуючі програми з безпеки дорожнього руху часто не охоплюють усіх специфічних груп учасників руху, що призводить до нехтування правилами та ігнорування власної безпеки.

Аналіз дослідження проблеми

Аналіз проблеми ДТП за участю пішоходів та користувачів електросамокатів показує, що причинами зростання аварійності є як поведінкові фактори учасників дорожнього руху, так і недоліки в правовому регулюванні та інфраструктурі. Пішоходи, що часто нехтують правилами переходу дороги, та користувачі електросамокатів, які нерідко рухаються з перевищенням швидкості, не тільки наражають на небезпеку себе, але й створюють загрозу для інших учасників дорожнього руху.

Дорожньо-транспортні пригоди за причинами			
за період з 01.01.2022 по 31.12.2022			
Причини	ДТП з загиблими та/або травмованими		
	Усього ДТП	Загинуло осіб	Травмовано осіб
ПЕРЕХІД ПІШОХОДІВ У НЕВСТАНОВЛЕНОМУ МІСЦІ	593	155	467
Дорожньо-транспортні пригоди за причинами			
за період з 01.01.2023 по 31.12.2023			
Причини	ДТП з загиблими та/або травмованими		
	Усього ДТП	Загинуло осіб	Травмовано осіб
ПЕРЕХІД ПІШОХОДІВ У НЕВСТАНОВЛЕНОМУ МІСЦІ	781	167	648
Дорожньо-транспортні пригоди за причинами			
за період з 01.01.2024 по 31.07.2024			
Причини	ДТП з загиблими та/або травмованими		
	Усього ДТП	Загинуло осіб	Травмовано осіб
ПЕРЕХІД ПІШОХОДІВ У НЕВСТАНОВЛЕНОМУ МІСЦІ	342	66	292

Дослідження показують, що ключовим фактором високої аварійності є низька правова культура серед пішоходів та користувачів персонального електротранспорту. Відсутність знань про правила дорожнього руху, зокрема щодо безпечного переходу дороги чи використання захисних засобів, є однією з головних причин зростання травматизму. Статистика демонструє, що понад 30% ДТП за участю пішоходів стаються через перехід у недозволених місцях або ігнорування сигналів світлофорів, що вказує на необхідність посилення просвітницької роботи.

Слід звернути увагу на статистичні дані у розрізі пішоходи - перехід пішоходів у невідновлених місцях у період з 01.01.2022 року по 01.01.2023 року. Як бачимо, кількість ДТП виросла на 25% [4]. Станом на дату написання статті, не можемо оцінювати показники за 2024 рік в повному обсязі, оскільки відсутня повна статистика за 2024 рік, а відтак лише можемо частково оцінити тенденцію виникнення ДТП з пішоходами за цей рік.

Щодо користувачів електросамокатів, аналіз показує значний правовий вакуум у регулюванні цього виду транспорту. В Україні, як і в багатьох інших країнах, відсутні чіткі законодавчі норми, що визначають правила користування електросамокатами, такі як максимальна швидкість, зони пересування (тротуари, велодоріжки чи проїжджа частина) та вимоги до захисного спорядження. Це призводить до конфліктів з іншими учасниками руху, особливо на тротуарах, де пішоходи та користувачі самокатів часто не можуть безпечно розминутися.

Негативно на ситуацію впливає і недостатній контроль з боку правоохоронних органів стосовно правопорушень пов'язаних з використанням електросамокатів. Відсутність належного нагляду за дотриманням правил, а також слабка правозастосовна практика у випадках порушень, пов'язаних з електросамокатами, сприяють поширенню небезпечної поведінки.

Мета статті - дослідження правових аспектів виникнення дорожньо-транспортних

пригод (ДТП) за участю пішоходів та користувачів електросамокатів, а також визначення ефективних шляхів зниження кількості ДТП з потерпілими.

Виклад основного матеріалу

Вважаю, що проблема відсутності чіткої правової регламентації для користувачів персонального електротранспорту та підвищення ризику виникнення ДТП є однією з головних проблем, що значно підвищує ризик виникнення дорожньо-транспортних пригод (ДТП) за участю користувачів персонального електротранспорту (електросамокатів, гіроскутерів, моноколес тощо), є відсутність чіткої правової регламентації їх поведінки на дорогах. В Україні ця проблема набирає більшої актуальності через збільшення кількості таких транспортних засобів у міських умовах.

Використання електросамокатів на дорогах викликає ряд труднощів через такі аспекти:

1. Використання доріг загального користування.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про дорожній рух», дороги загального користування є частиною інфраструктури, призначеної для пересування транспортних засобів та інших учасників руху. Проте ПДР не дають чітких вказівок щодо дозволених руху електросамокатів на таких дорогах, що створює правову прогалину.

2. Практичні аспекти та загрози руху по дорогах.

Якщо електросамокат визнається транспортним засобом, то його використання на тротуарах чи велодоріжках стає неправомірним, оскільки:

- тротуари призначені тільки для пішоходів (ПДР, пункт 1.10) [2];
- велодоріжки формально належать велосипедистам, якщо електросамокат не класифікується як велосипед.

На дорогах загального користування рух електросамокатів небезпечний через:

1. Низьку видимість: маленькі розміри електросамокатів ускладнюють їхнє виявлення іншими учасниками руху, особливо в темний час доби.

2. Відсутність захисного обладнання: користувачі часто не мають захисних шоломів чи відповідного екіпірування.

3. Нестабільність: електросамокати конструктивно не пристосовані до високих швидкостей або поганих дорожніх умов.

3. Особливості участі неповнолітніх.

Часто користувачами електросамокатів є неповнолітні, які не можуть:

- Офіційно стати учасниками дорожнього руху як водії через відсутність права на керування транспортними засобами.

- Розуміти повною мірою правила дорожнього руху через недостатній рівень правової освіти.

Згідно зі статтею 16 Закону України «Про дорожній рух», учасники дорожнього руху зобов'язані дотримуватись правил, безпечно використовувати транспортний засіб і не створювати загроз іншим учасникам руху [1]. Для неповнолітніх це часто є викликом через недосвідченість і нехтування правилами.

Мною було проведено соціальне опитування з цієї теми, у рамках якого було вибрано дві категорії громадян:

1. Звичайні громадяни.

2. Працівники правоохоронних органів, прокуратури і суду.

Метою проведення опитування було виявлення основних проблем, пов'язаних із правовим регулюванням дорожнього руху, особливо щодо використання електросамокатів, а також розуміння ставлення до порушень правил дорожнього руху пішоходами.

Завдання опитування:

- Оцінити рівень обізнаності громадян щодо чинних правил використання персонального електротранспорту.

- З'ясувати думки респондентів щодо можливих змін до законодавства.

- Визначити рівень безпеки на тротуарах та дорогах загального користування з точки зору учасників різних категорій.

- Оцінити ставлення до необхідності просвітницьких заходів для різних вікових груп.

Перші результати опитування:

- Звичайні громадяни: Переважна більшість респондентів відзначила, що вони часто стикаються з порушеннями правил

дорожнього руху з боку як пішоходів, так і користувачів електросамокатів. Більше 70% підтримують ідею створення спеціальних зон для руху персонального електротранспорту.

- Працівники правоохоронних органів, прокуратури і суду: більшість представників цієї категорії наголошують на відсутності чітких механізмів правового регулювання для користувачів електросамокатів і на необхідності посилення відповідальності пішоходів за перехід у недозволенних місцях.

Технічні характеристики електросамокатів.

Електросамокати стрімко увійшли в повсякденне життя багатьох міст, однак їхні технічні характеристики не відповідають стандартам, які зазвичай застосовуються до транспортних засобів, що пересуваються дорогами загального користування. Ця невідповідність створює загрози як для самих користувачів, так і для інших учасників дорожнього руху.

1. Відсутність повноцінних світлових сигналів.

Однією з ключових проблем є технічна недостатність електросамокатів для руху дорогами, зокрема:

- Фари. Багато електросамокатів мають лише слабкі світлодіодні фари, які не забезпечують достатнього освітлення дороги в темний час доби. У темних умовах користувачі часто залишаються невидимими для інших учасників руху.

- Показники повороту. На більшості моделей відсутні вбудовані поворотні сигнали, що ускладнює подання сигналів про зміну напрямку руху. Це створює небезпеку для інших водіїв, оскільки рух електросамокатів стає непередбачуваним.

- Стоп-сигнали. Електросамокати рідко оснащені повноцінними стоп-сигналами, які інформують інших учасників руху про намір зупинитися.

Ця відсутність базового світлового обладнання значно підвищує ризик дорожньо-транспортних пригод (ДТП), особливо в міських умовах із високою інтенсивністю руху.

2. Відсутність державної реєстрації та ідентифікаційних номерів.

На сьогодні електросамокати не підлягають обов'язковій реєстрації, що створює низку проблем:

- Ускладнення контролю. Відсутність ідентифікаційних номерів робить неможливим фіксацію порушень, скоєних користувачами, наприклад, перевищення швидкості або рух у заборонених місцях.

- Відсутність страхування. У разі ДТП з електросамокатом немає можливості ідентифікувати власника, що ускладнює відшкодування збитків.

- Труднощі в запобіганні правопорушенням. Через відсутність реєстрації правоохоронні органи не можуть ефективно контролювати кількість електросамокатів на дорогах і їхню технічну справність.

Для порівняння, усі інші транспортні засоби, включно з мопедами і мотоциклами, підлягають обов'язковій державній реєстрації, що дозволяє забезпечити їхній облік і контроль.

3. Обмеження конструктивної швидкості

Електросамокати зазвичай розраховані на конструктивну швидкість до 25 км/год. Це значно нижче швидкості основного потоку транспорту на дорогах загального користування, яка часто становить 50-80 км/год у містах і більше на міжміських трасах.

Наслідки такого обмеження швидкості: Різниця у швидкості. Електросамокати стають перешкодою для іншого транспорту, оскільки вони не здатні рухатися з такою ж швидкістю, як автомобілі. Це призводить до небезпечних обгонів і конфліктів на дорозі. Небезпека для самих користувачів. Електросамокати не мають достатньої стабільності на високій швидкості. Нерівності дороги, дощ, пісок або сніг можуть призвести до втрати рівноваги і падіння навіть на низьких швидкостях. Відсутність дорожньої адаптації. У випадках, коли електросамокати змушені виїжджати на дороги загального користування, вони часто не здатні ефективно маневрувати або долати складні дорожні умови.

4. Недостатня міцність конструкції

Більшість електросамокатів розраховані на міське використання, проте їхня конструкція має обмеження: тонкі колеса. Вони не забезпечують достатнього зчеплення з

поверхнею, що підвищує ризик ковзання на мокрій або слизькій дорозі. Недостатня амортизація. Багато моделей не оснащені амортизаторами, через що поїздки нерівними дорогами стають небезпечними для користувача. Крихкість матеріалів. Часто електросамокати мають обмеження за вагою користувача (до 100 кг), що робить їх непридатними для широкого спектра споживачів.

5. Необхідність модернізації технічних характеристик.

Для того, щоб електросамокати могли безпечно брати участь у дорожньому русі, необхідно:

1. Обов'язкове обладнання світловими пристроями.

- Фари з достатньою потужністю. Показники повороту. Стоп-сигнали.

2. Введення стандартів конструкції.

- Посилення міцності матеріалів. Збільшення діаметра коліс для кращого зчеплення. Обов'язкова наявність амортизації.

3. Ідентифікація електросамокатів.

- Введення обов'язкової реєстрації електросамокатів із присвоєнням ідентифікаційних номерів.

4. Обмеження використання певних моделей.

- Заборона використання низькоякісних моделей на дорогах загального користування. Запровадження технічного огляду. Регулярний огляд для перевірки справності ключових елементів, таких як гальма, фари, сигнал і стан коліс.

Відсутність зональної регламентації є теж однією з проблем регулювання руху електросамокатів.

Електросамокати, як новий вид персонального транспорту, не мають чітко визначених зон для руху в чинних Правилах дорожнього руху (ПДР). Ця нерегульованість створює серйозні ризики для безпеки як користувачів електросамокатів, так і інших учасників дорожнього руху. Розглянемо основні проблеми для кожної з потенційних зон руху.

1. Рух на тротуарах: загроза для пішоходів.

Більшість користувачів електросамокатів обирають тротуари для пересування через відносну безпеку від автомобільного

руху. Однак це створює конфлікти з пішоходами:

- Висока швидкість електросамокатів. Середня швидкість електросамоката становить 20–25 км/год, що в кілька разів перевищує швидкість пішоходів (3–6 км/год). Це збільшує ризик зіткнень.

- Обмежений простір тротуарів. У багатьох містах тротуари вузькі і не пристосовані для одночасного руху пішоходів, людей з обмеженими можливостями, дитячих візочків і електросамокатів.

- Недостатня відповідальність користувачів. Користувачі електросамокатів не завжди дотримуються правил етикету на тротуарах, не знижують швидкість у людних місцях і не попереджають про свій рух.

- Відсутність страхового покриття. У разі травмування пішоходів користувачем електросамоката потерпілі часто стикаються з труднощами у відшкодуванні збитків через відсутність у електросамокатів обов'язкового страхування.

Наслідки: рух електросамокатів на тротуарах без зональної регламентації призводить до зростання кількості конфліктних ситуацій і травм серед пішоходів.

2. Рух на велодоріжках: недостатність і непеєднаність інфраструктури.

У багатьох містах велодоріжки залишаються малопоширеними, що створює проблеми для користувачів електросамокатів:

- Неповноцінна мережа велодоріжок. Велодоріжки часто охоплюють лише центральні частини міст і не з'єднують спальні райони або ключові маршрути пересування. Це змушує користувачів виїжджати на тротуари чи проїжджу частину.

- Недостатня ширина велодоріжок. Велодоріжки проектувалися тільки для велосипедистів. Використання їх електросамокатами, особливо при високій інтенсивності руху, створює дискомфорт і небезпеку для всіх учасників.

- Конфлікти між велосипедистами та користувачами електросамокатів. Через відсутність зональної регламентації обидві категорії користувачів часто не розуміють, хто має перевагу в русі. Це може призводити до зіткнень або сповільнення руху.

Наслідки: користування велодоріжками без належного регламенту створює ризики конфліктів і обмежує можливість ефективного пересування для всіх учасників.

3. Рух по проїжджій частині: високі ризики для безпеки.

Відсутність чітких правил, які б дозволяли або забороняли рух електросамокатів на дорогах загального користування, створює серйозні виклики для безпеки:

- Різниця у швидкості. Електросамокати рухаються зі швидкістю до 25 км/год, тоді як транспортний потік на проїжджій частині часто рухається зі швидкістю 50–80 км/год. Ця різниця значно ускладнює інтеграцію електросамокатів у дорожній рух.

- Вразливість користувачів. Електросамокати не обладнані елементами захисту для водія. Відсутність кузова, ременів безпеки або шоломів збільшує ризик важких травм у разі ДТП.

- Низька помітність. Через невеликі розміри та відсутність яскравих світлових сигналів електросамокати можуть залишатися непомітними для водіїв автомобілів, особливо в темний час доби або за поганих погодних умов.

- Відсутність відповідної категорії водійських прав. Значна частина користувачів електросамокатів є неповнолітніми, які не мають прав на керування транспортними засобами. Водночас участь таких осіб у дорожньому русі створює додаткові небезпеки.

Наслідки: рух електросамокатів на проїжджій частині без чітких правил стає джерелом високих ризиків ДТП за участю електросамокатів і автомобілів.

Мої думки щодо зональної регламентації:

Для забезпечення безпеки руху електросамокатів необхідно внести зміни до ПДР, які б чітко регламентували зони їх використання:

1. Тротуари:

- Визначити обмеження максимальної швидкості руху електросамокатів (5–10 км/год); зобов'язати користувачів надавати пріоритет пішоходам; заборонити рух електросамокатів у місцях із високою пішохідною інтенсивністю.

2. Велодоріжки:

○ Розширити мережу велодоріжок із урахуванням потреб користувачів електросамокатів.; встановити чіткі правила, що регламентують рух велосипедів і електросамокатів на одній доріжці; визначити місця для зупинок і стоянки електросамокатів уздовж веломаршрутів.

3. Проїжджа частина:

○ Заборонити рух електросамокатів дорогами з інтенсивним автомобільним рухом і високою швидкістю; обладнати окремі смуги для велосипедів та електросамокатів на дорогах із великим транспортним потоком; ввести вимоги до оснащення електросамокатів світловими сигналами, шоломами для користувачів і додатковими елементами безпеки.

Такі заходи дозволять мінімізувати ризики конфліктів і забезпечити безпечне використання електросамокатів у міських умовах.

Усі зазначені заходи сприятимуть значному зниженню кількості дорожньо-транспортних пригод (ДТП) за участю як пішоходів, так і користувачів електросамокатів.

1. Регламентація руху на тротуарах дозволить уникнути конфліктів між пішоходами та електросамокатчиками, зменшить кількість травматизму в людних місцях, а також підвищить загальний рівень безпеки на тротуарах.

2. Чіткі правила для руху на велодоріжках дадуть змогу уникати зіткнень між велосипедистами та користувачами електросамокатів, сприятимуть ефективнішій організації дорожнього руху і підвищать комфорт для всіх учасників.

3. Обмеження руху електросамокатів на проїжджій частині знизить кількість ДТП із залученням автомобілів і зменшить рівень смертності серед користувачів цього виду транспорту.

4. Вимоги до технічного оснащення електросамокатів (обов'язкові фари, світловідбивачі, шоломи) покращать їхню помітність на дорогах і сприятимуть запобіганню аваріям у темний час доби або за поганих погодних умов.

5. Освітні заходи для підвищення обізнаності користувачів електросамокатів щодо їхніх прав і обов'язків, а також поширення знань про безпеку дорожнього руху, допоможуть мінімізувати випадки небального поведіння на дорогах і тротуарах.

Висновки. Дослідження проблеми дорожньо-транспортних пригод (ДТП), зокрема за участю пішоходів та користувачів електросамокатів, дозволяє дійти висновку про необхідність комплексного підходу до її вирішення. Значна частка таких ДТП пов'язана з відсутністю чіткої правової регламентації для користувачів персонального електротранспорту.

На мою думку, актуальність внесення змін до чинного законодавства є очевидною. Необхідно запровадити чіткі норми для регулювання використання електросамокатів, зокрема визначити зони їх дозволеного руху (дороги, велодоріжки, тротуари), запровадити вимоги до технічного стану таких транспортних засобів, а також передбачити механізми контролю за дотриманням цих норм. Такі заходи не лише зменшать ризики для користувачів електросамокатів, але й підвищать безпеку для пішоходів.

Література

1. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>

2. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/page#Text>

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

4. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік: DTP 12-2023. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

5. Віденська конвенція про дорожній рух: від 08.11.1968 р. №995_041. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text

**DETERMINANTS OF THE
OCCURENCE OF ROAD ACCIDENTS
WITH ELECTRIC SCOOTERS: WAYS TO
REDUCE THE NUMBER OF ACCIDENTS
WITH VICTIMS**

The article examines the legal aspects of the occurrence of road accidents (road accidents) with an emphasis on the role of pedestrians, the spread of electric scooters, as well as the importance of educational activities to reduce the number of accidents with victims. The current legislative norms regulating the rights and obligations of pedestrians and users of electric scooters as road users are analyzed, as well as their impact on the overall level of road safety. In particular, the problem of the lack of clear legal regulation for users of personal electric vehicles, which leads to an increased risk of road accidents, is considered.

Attention is paid to the need to strengthen legal regulation of pedestrians and users of electric scooters, in particular, to create conditions for the safe movement of these categories of road users. Proposals are discussed to introduce mandatory rules for users of electric scooters, such as determining places for

their movement, speed limits and mandatory use of personal protective equipment.

Particular attention is paid to educational activities aimed at increasing the legal culture and responsibility among all road users, including pedestrians and users of electric scooters. Important aspects are teaching the rules of safe behavior on the roads, forming a culture of mutual respect between drivers, pedestrians and users of alternative means of transportation. The article emphasizes that without proper awareness of road users about their rights and obligations, road accident prevention is impossible.

The prospects for implementing new educational programs and information campaigns aimed at raising citizens' awareness of road traffic rules and the importance of road safety are also considered. Particular attention is paid to young people, who are the most active in using electric scooters, and their involvement in road safety educational programs.

Keywords: road accidents, pedestrians, electric scooters, legal regulation, road safety, educational measures, administrative liability, legal culture, personal electric transport, road accident prevention.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

ДЖУРА Христина Юріївна - доктор філософії з галузі «Право»

<https://orcid.org/0000-0002-5596-5307>

УДК 349.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.21>

У статті встановлено, що соціальна функція держави є невід'ємною складовою сучасного правового порядку, адже саме через її реалізацію держава забезпечує добробут своїх громадян, підтримує соціальну рівність і створює умови для сталого розвитку суспільства. Для ефективного виконання цієї функції використовуються різноманітні правові інструменти, серед яких особливу роль відіграють гарантії, заборони та стимули. Кожен із цих інструментів виконує унікальну роль у системі правового забезпечення соціальної функції держави, має свої особливості та способи реалізації.

Обґрунтовано, що заборони, як правовий інструмент, визначають межі допустимої поведінки суб'єктів правовідносин, запобігають порушенням соціальних прав і забезпечують відповідальність за неправомірні дії. Їх важливість полягає в тому, що вони чітко регламентують недопустимі дії, спрямовані на порушення соціальних норм, і стимулюють учасників правовідносин до дотримання встановлених правил.

Аргументовано, що зобов'язання, на відміну від гарантій і заборон, вимагають від держави активних дій щодо реалізації соціальних прав громадян. Вони є прямим вираженням соціальної відповідальності держави перед суспільством і включають комплекс заходів, які зобов'язують органи публічної влади забезпечувати соціальний захист, підтримку та допомогу.

Гарантії є найважливішим елементом забезпечення соціальної функції держави, адже

саме вони встановлюють чіткі зобов'язання держави перед громадянами та визначають межі, в яких суб'єкти правовідносин можуть реалізовувати свої соціальні права. Основними характеристиками гарантій є їх деталізованість, обов'язковість і нормативно-правова визначеність.

Ключові слова: правове забезпечення, соціальна функція держави, нормативно-правові акти, соціальна політика, соціальне законодавство, правовий механізм.

Постановка проблеми

У сучасних умовах розвитку держави та суспільства соціальна функція держави набуває особливої важливості, що обумовлено її безпосереднім впливом на забезпечення добробуту громадян, реалізацію їх соціальних прав і досягнення суспільної стабільності. Зважаючи на глобалізацію, війну, економічні виклики і політичні трансформації, питання ефективного правового забезпечення соціальної функції держави стає предметом пильної уваги серед науковців національної юридичної науки. Соціальна функція держави передбачає не тільки декларування соціальних гарантій у Конституції та інших нормативно-правових актах, але й створення дієвого механізму їх реалізації, який включає широкий спектр правових інструментів. В тому числі, це стосується правового регулювання таких сфер, як соціальний захист, забезпечення права на працю, медичне обслуговування, освіту, пенсійне забезпечення та інші форми соціальної підтримки. Проте

недоліки чинного законодавства, відсутність чіткої стратегії соціальної політики, а також постійні зміни нормативно-правової бази призводять до зниження ефективності функціонування цього механізму, що створює значні соціальні ризики.

Значущість обраної теми обумовлена не лише потребою у теоретичному осмисленні соціальної функції держави, але й необхідністю забезпечення її практичного втілення у межах сучасного правового поля. В умовах зростаючих соціальних нерівностей, поглиблення економічних диспропорцій та заострення глобальних проблем соціального забезпечення, особливо в країнах, що розвиваються, таких як Україна, питання розробки ефективних правових механізмів стає пріоритетом державної політики.

Одним із ключових аспектів дослідження є аналіз нормативно-правових інструментів, які використовуються для реалізації соціальної функції. Йдеться про правові акти, організаційно-правові механізми, процедури й інституції, спрямовані на створення умов для повного та рівного доступу громадян до соціальних благ. Україна, яка перебуває в стані реформування правової системи і відновлення після масштабної військової агресії, стикається з нагальною потребою оптимізації правових механізмів реалізації соціальної функції держави для забезпечення соціальної справедливості та рівності. Все це у сукупності обумовлює актуальність нашої проблематики.

Стан опрацювання цієї проблематики

Вагомий внесок у розробку досліджуваної нами тематики зробили такі науковці, як І. Арістова, В. А. Багрій, Н. В. Галіцина, С. Горбатюк, М. І. Іншин, А. Є. Краковська, Д. І. Сіроха, Д. М. Сковронський, О. Ф. Скакун, В. Скуратівський та інші. Тим не менш, не применшуючи значення наукових праць вчених, все ж досі існує потреба комплексного загальнотеоретичного аналізу особливостей правових інструментів забезпечення соціальної функції держави.

Метою статті є характеристика та аналіз особливостей правових інструментів забезпечення соціальної функції держави.

Виклад основного матеріалу

Інструменти забезпечення використовуються для впливу на поведінку усіх учасників відносин із втілення соціальної функції держави заради встановлення дозволених меж діяльності, запобігання неправомірним діям та заохоченню дотримання норм права. Н. І. Бурятинська зауважує, що інструментами забезпечення є правові засоби, як дії та їх поєднання, що проводяться суб'єктами залежно від ступеня дозволеності заради досягнення соціально корисних цілей. При цьому такі дії є змодельованими та забезпеченими у нормах права [1, с. 190]. Рівень дозволеності обумовлює й різноманіття дій учасників відносин та їх свободу під час прийняття певних рішень. Зрозуміло, що передбачити у нормах права усі ситуації та поведінку учасників неможливо, тому важливо, щоб інструменти забезпечення були універсальними та пристосовувалися до напрямів соціального забезпечення чи навіть конкретних соціальних прав.

Універсальність та адаптивність правових інструментів забезпечення соціальної функції держави є ключовими елементами їхньої ефективності. Зумовлено це складністю сучасних суспільних відносин і динамічністю змін соціально-економічних умов, які вимагають відповідної реакції з боку правової системи. Інструменти забезпечення повинні функціонувати як механізм стримування, стимулювання та врівноваження поведінки суб'єктів правовідносин, але при цьому залишатися достатньо гнучкими для врахування непередбачуваних обставин та унікальних ситуацій.

Одним із важливих аспектів є баланс між жорсткими обмеженнями, які накладають правові норми, та свободою дій учасників. Якщо правові інструменти занадто детальні та обмежують свободу маневру, вони можуть створювати перешкоди для досягнення соціально корисних результатів. Приміром, надмірне бюрократичне регулювання у сфері соціального забезпечення може призводити до затримок у наданні допомоги тим, хто її потребує. З іншого боку, надто широкий ступінь дозволеності може створити ризик зловживання правами або порушення принципу соціальної справедливості.

Важливу роль у цьому контексті відіграє забезпечення ефективного моніторингу та контролю за реалізацією соціальної функції держави. Це стосується як об'єктивної оцінки дієвості правових інструментів, так і забезпечення відповідальності суб'єктів, які впливають на виконання соціальних завдань. У цьому аспекті особливу увагу варто приділити електронним інструментам, таким як автоматизовані системи соціального моніторингу, які дозволяють зменшити корупційні ризики та покращити якість надання соціальних послуг.

Відповідно, можливо виділити наступні інструменти забезпечення соціальної функції держави:

1. Заборони, як інструменти забезпечення соціальної функції держави;
2. Зобов'язання, як інструменти забезпечення соціальної функції держави;
3. Гарантії, як інструменти забезпечення соціальної функції держави.

Досліджуючи заборони в дії механізму правового забезпечення соціальної функції держави насамперед слід зауважити їх кількість та обумовленість вживання. Так, використання заборон позитивно впливає на забезпеченість, оскільки із їх змісту одразу чітко зрозуміло, які саме дії є недопустимими та приведуть до юридичної відповідальності. Водночас, надмірне й необґрунтоване застосування заборон для забезпечення соціальної функції держави може означати надмірне втручання держави, втрату гнучкості правового регулювання, виникнення прогалин та навіть недостатності соціального захисту. Тому, основним принципом використання заборон, як інструменту забезпечення є пропорційність та правова обумовленість встановленні обмеження. Прикладом може слугувати ст. 39 Закону України «Про зайнятість населення», де визначено, що суб'єкту господарювання забороняється направляти працівників на робочі місця до такого роботодавця, що скорочував протягом року штат працівників, не дотримується нормативної чисельності працівників, що задіяні на технологічних процесах виробництва; залучає працівників до праці у шкідливих, важких умовах праці [2]. Тобто, заборона, як інструмент забезпечення соціальної функції може поширюватися

на поведінку не лише посадових осіб органів публічної влади, але будь-яких суб'єктів, які певним чином впливають на соціальну сферу та реалізацію соціальних прав. Дотримання заборони визначає пасивність діянь суб'єктів, на яких вона поширюється.

Ефективність заборон як інструменту правового забезпечення соціальної функції держави залежить від низки факторів, які виходять за межі їх простого нормативного закріплення. Заборони, будучи важливим елементом правового регулювання, мають не лише захищати суспільні інтереси, але й відповідати принципу розумності, уникати надмірного тиску на суб'єктів правовідносин і враховувати специфіку соціально-економічного середовища, у якому вони застосовуються.

При цьому варто відмітити, що важливо, щоб суб'єкти, на яких поширюється дія заборони, мали чітке розуміння її змісту, правових наслідків її порушення, а також механізмів, що забезпечують її дотримання. Недостатня конкретизація змісту заборони або надто складна процедура її реалізації може призводити до правової невизначеності, яка знижує її ефективність і створює передумови для зловживань. Наприклад, у сфері соціального захисту працівників, де заборони часто стосуються питань працевлаштування, оплати праці або умов праці, їх недостатня деталізація може призводити до порушення соціальних прав.

Зобов'язання же, як інструмент забезпечення навпаки вимагає проведення активної діяльності для дотримання законодавчої вимоги. До прикладу, у ст. 8 Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що надавачі соціальних послуг зобов'язанні: забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг; проводити оцінювання потреб особи чи сім'ї; забезпечення навчання працівників, які надають соціальні послуги [3]. Тобто, зобов'язання стосуються саме осіб, які активно сприяють втіленню соціальної функції держави, а не користуються своїми правами, а отже вони поширюються на органи публічної влади, надавачів соціальних послуг, профспілкові та інші громадські організації, що надають захист певним категоріям осіб. Ще однією відмінністю зобов'язань є те, що їх виконання може

мати різний ступінь належності, а сам зміст залежати від тлумачення. Тому, важливо уточнити юридичну відповідальність за недотримання того чи іншого зобов'язання, а також й уникати оцінних понять під час їх формулювання у нормах права.

Гарантії, як інструменти забезпечення соціальної функції уже в більшій мірі стосуються соціальних прав та інтересів усього населення та визначають межі, обов'язкові дії з боку держави в питаннях реалізації соціальної функції. До прикладу, у ст. 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлено, що кривднику, уповноваженими підрозділами Національної поліції України виноситься терміновий заборонний припис у випадку існування безпосередньої загрози життю та здоров'ю постраждалої особи задля негайного припинення домашнього насилля та недопущення його продовження або ж повторення [4]. Для гарантії характерним є деталізованість та обов'язкова участь органів публічної влади. При цьому, така участь може бути і активною, як в даному випадку, так й пасивною щодо не створення перешкод, оперативності прийняття заяв, безумовності надання соціальної допомоги. Гарантії найбільше пов'язані із соціальними правами та застосовуються у тих випадках, коли існують ризики у їх втілення пов'язані із повільністю чи зловживання повноваженнями.

Гарантії виконують функцію стабілізатора, спрямованого на усунення правових прогалин, мінімізацію ризиків і забезпечення ефективної реалізації соціальних прав у ситуаціях, коли звичайних механізмів може бути недостатньо. Наприклад, у випадках запобігання домашньому насильству, гарантія у вигляді термінового заборонного припису демонструє високу оперативність і конкретність. Це свідчить про активну участь держави у забезпеченні соціальних прав, оскільки вказана гарантія не тільки запобігає негайній загрозі, але й встановлює чіткий алгоритм дій уповноважених органів. Такий підхід сприяє підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Таким чином, до особливостей правових інструментів забезпечення соціальної функції держави можемо зарахувати:

1. Інструменти забезпечення соціальної функції держави конкретизуються в нормах права. Тобто, забезпечення певного соціального права чи інтересу особи повинно бути чітко та однозначно встановлено у нормі права. Вибір засобу забезпечення не може покладатися на посадову особу, що надає соціальні чи адміністративні послуги, оскільки може призвести до порушень та свавілля. Конкретизація полягає у виборі способу впливу на поведінку учасників та оцінюванні впливу на правомірність, свободу діяльності та легкість реалізації соціальних прав.

2. Інструменти забезпечення соціальної функції держави є варіативними. Така особливість прямо пов'язана із попередньою, оскільки обумовлює можливість конкретизації. Варіативність інструментів обмежується нормами права, адже самостійно забезпечувати свої права учасники відносин можуть лише в межах норм права. Також, варіативність сприяє гнучкості правового регулювання та більшій адаптивності держави до тих завдань, що перед нею ставить соціум.

3. Метою використання інструментів забезпечення соціальної функції держави є щонайбільша ефективність дій усіх державних механізмів у соціальній сфері щодо задоволення соціальних потреб. Використання заборон сприяє досягненню такої мети через запобігання протиправним діям. Зобов'язання сприяють постійному розвитку та підтриманню реалізації соціальної функції держави. Гарантії ж забезпечують виконання своїх обов'язків державою за будь-яких економічних чи політичних умов.

Висновки

Результати проведеного аналізу свідчать про те, що правові інструменти забезпечення соціальної функції держави є багатограним механізмом, здатним ефективно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати соціальну справедливість. Гарантії, заборони та інші правові засоби формують комплексну систему, яка спрямована на захист соціальних прав громадян, мінімізацію соціальних ризиків і забезпечення стабільності в суспільстві.

У процесі дослідження встановлено, що ефективність гарантій, таких як термінові заборонні приписи, забезпечується їх детальною нормативною регламентацією, оперативністю реалізації та обов'язковою участю органів публічної влади. Це створює підґрунтя для посилення довіри громадян до державних інституцій та забезпечення їхніх прав навіть у кризових умовах.

Заборони, як інструменти забезпечення, також відіграють важливу роль у стабілізації соціальних відносин. Однак їхнє надмірне використання без врахування принципу пропорційності може призводити до надмірного втручання держави, створюючи перепони для реалізації соціальних прав. Тому основним завданням залишається забезпечення балансу між обмежувальними заходами та свободою учасників правовідносин.

Таким чином, успішне впровадження гарантій, заборон та інших правових інструментів можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує нормативну, організаційну та соціальну складові. Впровадження таких інструментів сприятиме посиленню соціальної політики держави, забезпеченню рівності у доступі до соціальних благ та формуванню сталого розвитку суспільства.

Література

1. Бурятинська Н. І. Правові засоби: поняття та види. Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського. С. 190-192
2. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 24. С. 1284.
3. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. С. 5.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №5. С. 32.

SUMMARY

The article establishes that the social function of the state is an integral part of the modern legal order; because it is through its implementation that the state ensures the well-being of its citizens, supports social equality and creates conditions for the sustainable development of society. For the effective implementation of this function, various legal instruments are used, among which guarantees, prohibitions and incentives play a special role. Each of these instruments performs a unique role in the system of legal support for the social function of the state, has its own characteristics and methods of implementation.

It is substantiated that prohibitions, as a legal instrument, determine the limits of permissible behavior of subjects of legal relations, prevent violations of social rights and ensure liability for unlawful actions. Their importance lies in the fact that they clearly regulate unacceptable actions aimed at violating social norms and stimulate participants in legal relations to comply with established rules.

It is argued that obligations, unlike guarantees and prohibitions, require the state to take active actions to implement the social rights of citizens. They are a direct expression of the state's social responsibility to society and include a set of measures that oblige public authorities to provide social protection, support and assistance.

Guarantees are the most important element in ensuring the social function of the state, because they establish clear obligations of the state to citizens and determine the limits within which subjects of legal relations can exercise their social rights. The main characteristics of guarantees are their detail, mandatory nature and regulatory certainty.

Key words: legal provision, social function of the state, legal acts, social policy, social legislation, legal mechanism.

УЧАСТЬ РОБОТОДАВЦЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕЧНИХ, НАЛЕЖНИХ ТА ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ

ТИХОНОВИЧ О. Ю. - доктор філософії права, докторант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.22>

У статті здійснено розгляд участі роботодавця в забезпеченні безпечних, належних та здорових умов праці працівників на підприємствах, в установах, організаціях. Наголошено на тому, що питання забезпечення безпечних, належних та здорових умов праці працівників є одним із визначальних критеріїв вибору працівником місця своєї роботи та можливості залучити до роботи висококваліфікованих та перспективних працівників. Вказано на оновлений формат розуміння безпеки, зокрема не як «безпеки праці», а власне як «безпеки працівника», тобто спрямування такого захисту безпосередньо на працівника як окремого об'єкту забезпечення безпеки, а не виключно на безпеку самого трудового процесу. У рамках статті здійснено аналіз двох основних законодавчих актів у сфері охорони праці Кодексу законів про працю України та Закону України «Про охорону праці», які чітко закріплюють обов'язок роботодавця на створення належних, безпечних і здорових умов праці.

Окремо наголошено й на тому, що не дивлячись на чітку законодавчу позицію щодо участі роботодавців в створенні та дотриманні відповідних умов праці, значна кількість роботодавців продовжують нехтувати своїми обов'язками щодо створення безпечних, належних та здорових умов праці. У статті окрему увагу приділено й місцю роботодавця у системі суб'єктів забезпечення належних, безпечних та здорових умов праці та зроблено висновок про те, що роботодавець займає ключове місце щодо здійснення безпечних, належних та здорових умов праці, здійснюючи організа-

ційне, матеріально-технічне, технологічне, санітарне, побутове забезпечення при цьому виконуючи відповідний регулюючий вплив на працівника. У рамках проведеного дослідження акцент зроблено й на важливості інформування працівників про безпечні, належні та здорові умови праці, строки та засоби отримання такої інформації, механізми завчасного регулювання, способи захисту працівників тощо. Автором виділено та названо основні групи правовідносин, які характеризують участь роботодавця в забезпеченні належних, безпечних і здорових умов праці: 1) нормативно-правові; 2) організаційні; 3) інформаційні; 4) профілактичні; 5) оціночні; 6) забезпечувальні; 7) заборонні; 8) консультаційні; 9) захисні; 10) контрольні; 11) компенсаційні.

Ключові слова: умови праці, безпечні, належні, здорові умови праці, правовідносини, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні, здавалося, не має так званих «безпечних» підприємств, установ чи організацій, які б в повній мірі відповідали критеріям безпеки, створювати такі умови праці, які б виключали можливість настання певного виробничого травматизму, нещасних випадків, порушення життєдіяльності працівника. Значна кількість підприємств у своєму робочому процесі використовує різну кількість простих та складних механізмів, устаткування, технологічних процесів, які можуть травмувати працівника, вплинути на стан його здоров'я, порушити

нормальну життєдіяльність особи, завдати шкоди здоров'ю тощо. Навіть перебуваючи вдома та виконуючи надомну чи дистанційну роботу ризик настання певного страхового випадку є, а тому навіть за таких форм організації трудової зайнятості питання безпеки робочого місця є досить актуальним та важливим. Беззаперечно, ми розуміємо, що дотримання техніки безпеки є обов'язком працівника, які мають дотримуватися законодавчих та інших норм охорони праці, пов'язаних із виконанням покладених на них робіт. Проте, все ж вважаємо, що весь тягар дотримання та забезпечення безпечних, належних та здорових умов праці покладається саме на роботодавця, який має забезпечувати реалізацію державної політики у вказаній сфері на підприємстві, що йому підпорядковане. Відзначимо, що забезпечення безпеки праці, створення належних та здорових умов праці на підприємствах, в установах та організаціях досить часто є одним із визначальних критеріїв вибору працівником місця своєї роботи. А враховуючи те, що для роботодавців важливим є залучення до праці висококваліфікованих та перспективних працівників, останній має здійснювати для цього відповідні важливі заходи, до складу яких входить й формування відповідної політики щодо здійснення соціального захисту працівників та створення безпечних, належних та здорових умов праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Роботодавця як суб'єкта здійснення соціального захисту працівників вивчали наступні вчені: А.Л. Амілічева, Н.Б. Болотіна, М.І. Іншин, Н.Я. Заболотна, І.В. Лагутіна, О.О. Лакіза, Д.І. Сіроха А.М. Соцький, О.Ю. Тихонович, Ю. В. Чижмарь, В.І. Чудовський, В.І. Щербина, О.А. Яковлев, О.М. Ярошенко та інші. Проте, наукові пошуки місця роботодавця в системі забезпечення належних, безпечних та здорових умов праці не припиняються, а тільки поглиблюються. І це пов'язано із новим форматом розуміння безпеки, зокрема не як «безпеки праці», а власне як «безпеки працівника». Фактично роботодавець у питан-

нях безпеки має орієнтуватися саме на безпеку працівника, як окремого об'єкту забезпечення безпеки, а не виключно на безпеку самого трудового процесу. І такий підхід, вважаємо, відповідає міжнародним принципам організації трудового процесу у питаннях забезпечення безпеки працівників.

Формулювання мети статті

У статті пропонується розглянути участь роботодавця щодо створення безпечних, належних та здорових умов праці, проаналізувати законодавство України у сфері дотримання безпечних, належних та здорових умов праці працівників, а також охарактеризувати ті правовідносини, які виникають за участю роботодавця щодо створення на робочих місцях відповідних належних, безпечних та здорових умов праці для працівників.

Виклад основного матеріалу

Переходячи до безпосереднього розгляду роботодавця як суб'єкта забезпечення безпечних, належних та здорових умов праці зазначимо про те, що О.В. Шрамко під «безпечними умовами праці розуміє ті умови, за яких вплив потенційно шкідливих і небезпечних виробничих чинників усунуто або ж рівні такого впливу мінімізовані до гранично допустимих показників за допомогою забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, а також наявності справного стану технічного оснащення, обладнання, устаткування, інструментів тощо» [1, с. 8]. Вказане визначення не містить чіткої вказівки на суб'єктів дотримання та забезпечення безпечних, належних та здорових умов праці, проте зі змісту вказаного можемо зробити висновок про важливість ролі саме роботодавця у забезпеченні безпеки праці та безпеки працівника, який має реалізовувати визначену державою політику щодо захисту працівників. В.І. Чудовський підтверджує участь роботодавця у сфері здійснення охорони праці, говорячи про те, що «управління охороною праці має наступні рівні: а) державне управління, що виражається у формі здійснення нагляду та контролю системи державних органів по забезпеченню належних, безпечних і здо-

рових умов праці; б) управління зі сторони роботодавця здійснюється шляхом впровадження системи заходів і прийняття рішень щодо забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці; в) управління охороною праці найманими працівниками через громадський контроль і контроль за виконанням колективних договорів та угод» [2, с. 6]. Так, дійсно, роботодавець займає проміжне та, на нашу думку, ключове місце у системі здійснення безпечних, належних та здорових умов праці, здійснюючи організаційне, матеріально-технічне, технологічне, санітарне, побутове забезпечення при цьому виконуючи відповідний регулюючий вплив на працівника. Варто розуміти й те, що без створення належних, безпечних та здорових умов праці працівників жодне підприємство, установа, організація не зможе працювати ефективно, а отже й не буде спроможне досягати того результату, який перед собою ставить роботодавець. Підтвердженням такої думки є теза Л.В. Мелех й Б.В. Мелех, які вказують на те, що без створення стану безпеки на робочому місці ані працівник не зможе належно виконувати свої трудові обов'язки без шкоди своєму життю та здоров'ю, ані роботодавець не зможе розвивати підприємство, якщо значні кошти будуть витрачатися на відновлення працездатності працівників, а така ситуація аж ніяк не сприятиме отриманню прибутку та залученню високопрофесійних кадрів [3, с. 74].

Досліджуючи участь роботодавця у сфері дотримання безпечних, належних та здорових умов праці варто назвати й думку О.А. Яковлєва, який наголошує на тому, що «забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці – один з основних трудових обов'язків роботодавця, від належного виконання якого залежить здійснення всього комплексу трудових прав, реалізація програми гідної праці. Це право полягає в балансі інтересів суб'єктів трудових відносин, для гарантування якого держава провадить політику, метою якої є захист життя і здоров'я трудівників у процесі застосування праці» [4, с 76-76]. Крім того, на сьогодні розуміння безпечних, належних та здорових умов праці працівників має й дещо інше со-

ціальне спрямування – не тільки створення відповідних умов для праці, а й саме інформування працівників про такі умови, строки та засоби отримання такої інформації, механізми завчасного регулювання, способи захисту працівників тощо.

На сьогодні питання участі роботодавця у забезпеченні безпечних, належних та здорових умов праці визначено відповідними нормативно-правовими актами України, якими чітко закріплено ряд положень про те, що роботодавець має забезпечувати належні, безпечні та здорові умови праці для своїх працівників. Так, у ч. 2 статті 153 Кодексу законів про працю України закріплено, що «забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на роботодавця, крім випадків укладення між працівником та роботодавцем трудового договору про дистанційну роботу. При використанні праці домашніх працівників створення належних, безпечних і здорових умов праці покладається на сторони трудового договору» [5]. Законом України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ, а саме статтею 13 визначено положення, відповідно до якого «роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці» [6]. Проте, не дивлячись на чітку законодавчу позицію щодо участі роботодавців в створенні та дотриманні відповідних умов праці, значна кількість роботодавців продовжують нехтувати своїми обов'язками щодо створення безпечних, належних та здорових умов праці. Погодимось із думкою Н.Б. Болотіної, яка говорить про те, що, чимало керівників підприємств безвідповідально ставляться до обов'язків щодо створення здорових і безпечних умов праці, часто розглядають ці питання як другорядні [7, с. 396]. Такі дії роботодавця є не тільки порушенням норм національного законодавця, а й міжнародно-правових принципів безпеки праці та безпеки працівників. Відзначимо, що міжнародне право на сьогодні формулює досить принципову позицію відносно того, що саме роботодавець має забезпечувати належний

рівень організації безпечних, належних та здорових умов праці, всіма силами сприяти створенню безпечного трудового процесу, захисту працівників від шкідливих та небезпечних умов праці. І вказана участь роботодавця є обов'язковою, тому на міжнародному рівні, а саме у Директиві 89/391 від 12 червня 1989 року, закріплено, що роботодавець не вправі перекласти обов'язок щодо забезпечення належних та безпечних умов праці, а також відповідальність на зовнішні організації та експертів, яких вони залучають на підприємства і на самих працівників [8].

Загалом, участь роботодавця в системі соціального захисту працівників, в тому числі щодо дотримання належних, безпечних та здорових умов праці Р.М. Тимофійв пропонує розподілити на наступні групи: 1) профілактичні, до яких вчений відносить обов'язки роботодавця організувати первинні та періодичні медичні огляди працівників; проводити інструкції та навчання з охорони праці, техніки безпеки, пожежної безпеки; дотримуватися вимог щодо тривалості часу роботи та часу відпочинку; 2) матеріально-технічні, до якої вчений зачисляє обов'язок забезпечувати працівників засобами індивідуального захисту та засобами пиття, продуктами харчування, залежно від особливостей виробництва, а також обов'язок організувати безпечну експлуатацію механізмів, іншого устаткування, впроваджувати сучасні технології виробництва; 3) моніторингові (оцінювальні) обов'язки, серед яких: обов'язок організувати розслідування нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також обов'язок проводити атестацію робочого місця працівника [9, с.90-98]. В цілому, ми погоджуємося із таким розподілом, проте вважаємо, що вказаний перелік груп правовідносин варто дещо розширити, а тому вважаємо, що участь роботодавця в належних, безпечних і здорових умов праці доцільно систематизувати за наступними групами правовідносин:

1) нормативно-правові, суть яких зводиться до розроблення і затвердження положень, інструкцій, інших актів з охорони праці, що діють у межах підприємства, роз-

роблення та встановлення відповідних правил поведінки на підприємстві, в установах, організаціях. Санітарно-побутові умови, які створюються та визначають роботодавцем на підприємствах, в установах організація повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці. До нормативно-правових правовідносин варто віднести й обов'язок роботодавця на отримання дозволу на введення в експлуатацію підприємств, що передбачає собою отримання відповідних дозвільних документів та вжиття заходів, що забезпечать безпеку працівників у разі відсутності в нормативних актах про охорону праці вимог, які необхідно виконати для забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на певних роботах.

2) організаційні, що передбачають організацію та впровадження державних норм та стандартів у сфері здійснення та дотримання тих норм та положень, які визначені законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами; розроблення та реалізація заходів для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці; організацію своєчасного та в повному обсязі проведення навчання працівників та забезпечення періодичної перевірки їх знань на предмет охорони праці; організація у визначені строки атестації робочих місць на тих підприємствах, де проведення такої атестації є обов'язковим. До організаційних правовідносин варто також віднести створення на підприємстві відповідної служби з охорони праці для тих підприємств, де чисельність працівників становить 50 та більше осіб чи призначення відповідальної особи у сфері охорони праці, створення комісії з питань охорони праці на підприємстві; організацію проведення розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, організацію надання допомоги тим працівниками, які отримали виробничі травми, організація проведення відповідних медичних та оздоровчих заходів. Організаційними правовідносинами роботодавця у сфері забезпечення належних, безпечних та здорових умов праці, на нашу думку, варто назвати й впровадження сучасних засобів техніки безпеки на підпри-

ємстві, в установах та організаціях, які спрямовані на запобігання виробничого травматизму та дотриманню санітарно-гігієнічних умов праці.

3) інформаційні, що передбачають надання роботодавцем інформації про режим та умови роботи працівників, інформування кожного працівника про небезпечні умови праці, небезпечні професійні фактори на робочому місці, ті небезпечні і шкідливі виробничі фактори, які фактично існують та які ще не усунуто, інформувати про можливі наслідки впливу таких небезпечних факторів на життя та здоров'я працівника. В рамках інформаційної політики роботодавця, працівник має бути проінформований роботодавцем про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та має розуміти механізм здійснення такого відшкодування, про безпечні методи роботи на підприємстві, в установі, організації, а також роботодавцем має бути забезпечений доступ працівників до нормативно-правових актів з охорони праці, документів, що містять результати атестації робочих місць, заплановані роботодавцем профілактичні заходи у сфері охорони праці тощо. В обов'язковому порядку має проводитися систематичний інструктаж та навчання працівників з охорони праці та протипожежної безпеки. Варто зазначити, що оновлений підхід до розуміння інформаційної політики роботодавця по відношенню до своїх працівників передбачено в Директиві № 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі (Directive 2019/1152 of the European Parliament and of the Council on Transparent and Predictable Working Conditions in the European Union), ухваленій Європейським парламентом та Радою 20 червня 2019 року [10].

4) профілактичні – здійснення заходів, які є необхідними для дотримання належних, безпечних і здорових умов праці, здійснення різноманітних профілактичних заходів безпеки на робочому місці, в робочій зоні. До профілактичних варто віднести дотримання заходів з медичного забезпе-

чення та медичного страхування, проходження у визначені строки відповідних медичних оглядів. Це стосується проведення попередніх та періодичних медоглядів, які мають здійснюватися за рахунок роботодавця. Особливого значення роботодавцем має бути приділено питанню страхування від нещасного випадку та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Тобто, роботодавець має відповідно до вимог законодавства здійснити загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

5) оціночні правовідносини, суть яких зводиться до того, що роботодавець має оцінювати ризики на підприємстві, в установах та організаціях та на основі цього вчиняти заходи щодо усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, проводити своєчасну оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, яке надається працівнику, проводити оцінку щодо необхідності здійснення працівниками повторного навчання та перевірки знань, підвищення кваліфікації тощо.

6) забезпечувальні правовідносини роботодавця. До таких правовідносин варто віднести правовідносини із забезпечення роботодавцями своїх працівників засобами індивідуального захисту в тій кількості, яка є необхідною для дотримання належних, безпечних і здорових умов праці. Нормами законодавчих актів закріплено, що роботодавець зобов'язаний організувати комплектування та утримання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативних актів про охорону праці, забезпечити працівників спецодягом, іншими засобами індивідуального захисту, мийними та знешкоджувальними засобами, а у випадку передчасного зношення цих засобів не з вини працівника замінити їх за свій рахунок. Забезпечувальні правовідносини також виражаються й в організації та забезпеченні належних, безпечних і здорових умов праці окремих категорій осіб (жінок, неповнолітніх, осіб з інвалідністю тощо).

7) заборонні, що закріплюють положення про неможливість зменшення визначених на законодавчому та підзаконному рівні норм та положень, які стосуються дотримання належних, безпечних і здорових умов праці роботодавцем на підприємстві, в установі чи організації. До заборонних варто віднести й неможливість залучення працівника до тих видів робіт, які йому протипоказані за медичним висновком, а також до тих видів роботи, де обов'язковим є здійснення відповідного добору.

8) консультаційні - проведення відповідних консультацій із дотримання норм безпечних, належних та здорових умов праці із відповідними органами влади, органами, до компетенції яких віднесено формування політики у сфері охорони праці, з міжнародними та національними експертами, спеціалістами, консультантами, уповноваженими органами у питаннях безпеки праці, а також із самими працівниками чи їх представниками (наприклад профспілкою). Роботодавець має взаємодіяти із спеціалістами з охорони праці підприємства, страховими експертами у вирішенні різноманітних виробничих ситуаціях, а також із самими працівниками.

9) захисні правовідносини. До захисних правовідносин варто віднести обов'язок роботодавця здійснити переведення особи на більш легшу роботу за наявності відповідного медичного висновку, за потреби встановити скорочений робочий день та за необхідності організувати проведення навчання працівника з набуття іншої професії відповідно до законодавства. До захисних правовідносин також варто, на нашу думку, віднести право роботодавця встановити додаткові заходи дотримання належних, безпечних і здорових умов праці, здійснювати заходи щодо полегшення і оздоровлення умов праці працівників.

10) контрольні правовідносини роботодавця. До контрольних правовідносин роботодавця варто віднести здійснення контролю за додержанням працівником технологічних процесів, правил поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, контролю за використанням працівниками індивідуальних засобів захисту, забезпечення контр-

олю за технічним станом обладнання та засобами виробництва, які надаються працівнику для виконання ним своїх професійних обов'язків.

11) компенсаційні правовідносини, які чітко визначені нормами статті 26 Закону України «Про охорону праці», а саме: «роботодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані порушенням вимог з охорони праці іншим юридичним, фізичним особам і державі, на загальних підставах, передбачених законом. Роботодавець відшкодовує витрати на проведення робіт з рятування потерпілих під час аварії та ліквідації її наслідків, на розслідування і проведення експертизи причин аварії, нещасного випадку або професійного захворювання, на складання санітарно-гігієнічної характеристики умов праці осіб, які проходять обстеження щодо наявності професійного захворювання, а також інші витрати, передбачені законодавством» [6]. Крім того, за загальним правилом фінансування охорони праці здійснюється роботодавцем.

Висновки

Таким чином, на рівні законодавчих актів так і у науковій літературі досить чітко сформована думка про те, що роботодавець є основним суб'єктом забезпечення та дотримання належних, безпечних та здорових умов праці. Кожний роботодавець має розуміти тісний взаємозв'язок між працездатністю працівника та його рівнем соціального захисту, створеними для нього безпечними, належними та здоровими умовами праці, і чим вищим є рівень створених безпечних, належних та здорових умов праці, тим результативнішою є праця працівників, тим конкурентнішим є підприємство, установа, організація і навпаки. Отже, нехтування роботодавцем створенням безпечних, належних та здорових умов праці є тим чинником, який гальмує розвиток підприємства установи, організації, знижує рівень мотивації працівників та впливає на рівень працездатності працівників, а тому участь роботодавця в забезпеченні належних, безпечних та здорових умов праці є досить важливою, що й закріплено на законодавчому та нормативно-правовому рівні.

SUMMARY

The article examines the employer's participation in ensuring safe, proper and healthy working conditions for employees at enterprises, institutions, and organizations. It was emphasized that the issue of ensuring safe, proper and healthy working conditions for employees is one of the determining criteria for an employee's choice of a place of work and the possibility of attracting highly qualified and promising employees to work. The updated format of the understanding of safety is pointed out, in particular not as "labor safety", but actually as "employee safety", i.e. directing such protection directly to the worker as a separate object of ensuring safety, and not exclusively to the safety of the labor process itself. The article analyzes two main legislative acts in the field of labor protection, the Labor Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Labor Protection", which clearly establish the employer's obligation to create proper, safe and healthy working conditions. It is also emphasized that despite the clear legislative position regarding the participation of employers in the creation and observance of appropriate working conditions, a significant number of employers continue to neglect their obligations to create safe, proper and healthy work-

ing conditions. The article also pays special attention to the place of the employer in the system of subjects of ensuring proper, safe and healthy working conditions and it is concluded that the employer occupies a key place in the implementation of safe, proper and healthy working conditions, carrying out organizational, logistical, technological, sanitary, household provision while exerting the appropriate regulatory influence on the employee. Within the framework of the conducted research, emphasis was also placed on the importance of informing employees about safe, proper and healthy working conditions, terms and means of obtaining such information, mechanisms of early regulation, methods of employee protection, etc. The author has identified and named the main groups of legal relations that characterize the employer's participation in ensuring proper, safe and healthy working conditions: 1) regulatory and legal; 2) organizational; 3) informative; 4) preventive; 5) evaluation; 6) supply; 7) prohibited; 8) consulting; 9) protective; 10) control; 11) compensatory.

Keywords: working conditions, safe, proper, healthy working conditions, legal relations, employee, employer.

Література

1. Шрамко О.В. Право працівника на належні, безпечні та здорові умови праці. Дис на здоб наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Національний юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків. 2019. 197 с.
2. Чудовський В.І. Теоретичні засади правового регулювання забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці в Україні. Автореф. на здоб наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Націон. академія наук України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2013. 22 с.
3. Мелех Л.В., Мелех Б.В. Юридична природа конституційного права працівника на здорові, належні та безпечні умови праці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 71–74
4. Яковлев О.А. Безпечні і здорові умови праці - важливий складник гідної праці. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 76-82

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР* 1971. Додаток до N 50.

6. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Стаття 668

7. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна. 3-тє вид., стер. К. : Вікор, 2005. 725 с.

8. Директива від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС). *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 1989. L 183. Стор 1

9. Тимофіїв Р.М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників. Дис. на здоб. наук ступеня канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Львівський Націон. ун-т імені Івана Франка. Львів. 2019. 226 с.

10. Директива (ЄС) 2019/1152 Європейського парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі. URL : <https://www.ilo.org/uk/media/78676/download>

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІШЕНЬ ПРО ОБ'ЄДНАННЯ І ВИДІЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

ШАБАТУРА Максим Вікторович - аспірант кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3702-2071>

ВОЛКОТРУБ Сергій Григорович - доцент кафедри кримінального права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-4144>

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.23>

Мета дослідження. Отримати науково обґрунтовані висновки щодо правової природи, підстав, умов та порядку прийняття рішень про об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування в особливих порядках кримінального провадження.

Методика дослідження. Використовувалися загальнонаукові методи (діалектичний, аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальні наукові методи (системно-структурний, функціональний, догматичний, моделювання).

Результати. Здійснення проваджень в диференційованих порядках зумовило низку проблемних у правозастосовній практиці щодо можливості об'єднання матеріалів кримінальних проваджень в диференційованих порядках. При цьому лише в окремих випадках КПК України містить однозначну відповідь щодо можливості (чи неможливості) таких рішень, наприклад, у разі укладення угоди відповідні матеріали мають бути виділені в окреме провадження, а вирішення решти таких питань залишилося на розсуд правозастосовників і це аж ніяк не могло не породити суперечливої практики, оскарження ухвалених вироків тощо.

Висновки. Серед науковців не досягнуто єдності у підходах до її подальшого розвитку та вирішення численних проблем у правозастосовній діяльності. Вважаємо, що одним

важливих моментів є максимальна конкретизація у законодавстві підстав об'єднання і виділення матеріалів кримінальних проваджень, особливо у диференційованих порядках кримінальних проваджень.

Ключові слова: кримінальна процесуальна форма; кримінальне провадження; уніфікація кримінальної процесуальної форми; належна правова процедура.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями

У науці кримінального процесу можна вважати усталеним підхід, згідно з яким процесуальні рішення, підстави, умови та процедура їх ухвалення розглядаються як надважлива складова кримінальної процесуальної форми, відповідно, це повною мірою стосується і постанов про об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування. Більше того, закріплення в законодавстві особливих порядків кримінального провадження розглядається науковцями як прояв диференціації процесуальної форми, тому вважаємо, що науково-теоретичною основою дослідження об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування є вчення про кримінальну процесуальну форму, її єдність і диференціацію.

**Аналіз останніх досліджень
і публікацій**

Вчені присвятили значної уваги дослідженню проблематики кримінальної процесуальної форми, її сутності, правової природи, властивостей, ознак тощо. Власні визначення поняття кримінальної процесуальної форми розробили провідні сучасні науковці Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, Г.К. Тертятник, В. М. Трофименко, М. Є. Шумило та багато інших. Більше того, поняття кримінальної процесуальної форми міцно вкоренилося в доктрині сучасного кримінального процесуального права, розгляд цього поняття став практично обов'язковою складовою сучасних підручників та іншої навчальної літератури. Вітчизняна концепція кримінальної процесуальної форми тісно поєднана із вченням про належну правову процедуру, при цьому відсутній консенсус щодо розуміння поняття та сутності цього правового явища, яке в європейській системі права називається *fair procedure*, в американській системі права — *due process*, (а також “the due Process of the Law”, і ще - „fair and proper procedure”).

Формування цілей статті

Дослідження має на меті шляхом проведення творчого узагальнення висловлених вітчизняними науковцями поглядів і думок сформуванню бачення шляхів удосконалення процедури об'єднання і виділення матеріалів досудових розслідувань, зокрема імплементації у вітчизняній юриспруденції теоретичних напрацювань щодо розуміння кримінальної процесуальної форми і передового зарубіжного досвіду у розробці концепцій «*fair procedure*», «*the due process of the law*».

**Виклад основного
матеріалу дослідження**

Об'єктом дослідження є частина явищ та процесів об'єктивної дійсності які відомі науці як регламентовані кримінальним процесуальним законодавством суспільні відносини щодо об'єднання та виділення матеріалів кримінальних проваджень. Відповідно, предметом дослідження є їх найважливіші сутнісні властивості які знахо-

дять свій вираз у кримінальній процесуальній діяльності.

У новітніх навчальних виданнях для дефініції поняття „кримінальна процесуальна форма” у числі найважливіших, визначальних її властивостей вказується, що процесуальна форма являє собою сукупність закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, які утворюють кримінального провадження та забезпечують вирішення його завдань [1, с. 9]. В іншому виданні, кримінальна процесуальна форма визначається як передбачений кримінальним процесуальним законом *порядок* усієї кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, а також порядок вчинення й оформлення процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [2, с. 56]. Таким чином, вчені дійшли висновку, що внаслідок узгодженої дії перерахованих авторами чинників (підстав, умов, процедур, гарантій тощо) у підсумку утворюється певний порядок процесуальної діяльності усіх суб'єктів, які беруть участь у процесі.

Варто підкреслити, що підхід, згідно з яким процесуальна форма визначається як специфічний порядок діяльності, можливо зустріти і у судовій практиці. До прикладу, Об'єднана палата ККС ВС встановила, що „кримінальне процесуальне законодавство України визначає порядок провадження в кримінальних справах, тобто порядок вчинення процесуальних дій і прийняття кримінальних процесуальних рішень, встановлює кримінальну процесуальну форму, зокрема підстави, умови і порядок здійснення процесуальних дій, види, зміст і форму процесуальних рішень, які можуть бути прийняті під час кримінального провадження” [3]. Однак у літературі зустрічаються й дещо відмінні підходи. З огляду на значний масив напрацювань вчених з означеного питання, зупинимось на окремих моментах, які видаються найважливішими в контексті виконання завдань дисертаційного дослідження.

Ю. М. Грошевий при визначенні поняття кримінальної процесуальної форми оперує терміном „правовий режим”, зокрема, науковець зазначав, що порядок прова-

дження у кримінальній справі слід називати процесуальною формою діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, а також усіх осіб, які беруть участь у справі. Ю. М. Грошевий підкреслював, що кримінальна процесуальна форма є *правовим режимом* кримінальної процесуальної діяльності, що охоплює виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур і забезпечення гарантій під час провадження в кримінальній справі. Відповідно, така властивість як „загальність кримінально-процесуальної форми” полягає в тому, що під час розслідування та розгляду кримінальних справ застосовуються єдині для певної категорії справ правила судочинства, крім того додержання процесуальної форми забезпечує виховний вплив судових процесів [4, с. 11-12]. Науковці для визначення кримінальної процесуальної форми практично одночасно використовують терміни „правовий режим” і „порядок” і наводять інші її ознаки. Видається, що немає підстав говорити, що „правовий режим” і „порядок” є саме тими поняттями, використання яких істотно змінює уявлення про сутнісні властивості процесуальної форми.

Деяко відмінну позицію з означеного питання має Г. К. Тетерятник. Зокрема, авторка стверджує, що співвідношення процесуальної форми та процесуального режиму по різному визначається науковцями, і в той самий час одні вчені стверджують, що з урахуванням того, що процесуальна форма визначає особливості законодавчого регулювання судової діяльності, є складовою процесуального режиму діяльності [5, с.342]. Разом з тим, науковцями висловлені погляди, які можливо зрозуміти так, що слід ототожнювати процесуальну форму та процесуальний режим, визначаючи першу як правовий режим кримінальної процесуальної діяльності, що включає виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур та забезпечення гарантій при провадженні по кримінальній справі [5, с.343]. Г. К. Тетерятник цілком обґрунтовано стверджує, що процесуальний режим та процесуальна форма нерозривно, системно пов'язані між собою та перебувають і діалектичному зв'язку. На думку авторки,

процесуальний режим є внутрішньою формою кримінальної процесуальної діяльності та є нічим іншим як комбінацією правових засобів, способів, методів правового регулювання, які забезпечуються відповідними гарантіями та принципами кримінальної процесуальної діяльності, знаходять свій вираз у процесуальних статусах суб'єктів кримінального провадження, спрямовані на досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження, знаходять своє системно-структурне втілення у процесуальній формі [5, с.343]. Видається необхідним звернути увагу, що у розроблених вченими визначення процесуальної форми і правового режиму містяться співпадіння згаданих властивостей, рис, елементів, з яких вони утворюються, що і є однією з причин виникнення проаналізованих Г. К. Тетерятник дискусійних поглядів. Іншими словами, досліджуванні поняття значною мірою співпадають за змістом та обсягом. Слід погодитися з думкою, що у разі порівняння, визначення співвідношення досліджуваних понять, компромісним вирішенням може бути розгляд правового режиму як саме внутрішньої складової процесуальної форми, однак не вбачається жодних підстав, щоб вести мову про існування „протилежності”, „суперечності” таких концепцій.

Звичайно ж, наведеними вище визначеннями не вичерпується широка палітра поглядів вчених і особливої уваги заслуговують позиції науковців, які проводили спеціальні монографічні дослідження процесуальної форми. С. М. Мельник розглядає процесуальну форму у кримінальному судочинстві як визначену кримінально-процесуальним правом і регламентовану законом систему процесуальних інститутів і правил, послідовність стадій кримінального процесу й сутність процесуальних вимог, що ставляться до учасників кримінального судочинства, яка встановлює: а) засади найбільш доцільної процедури здійснення їх повноважень; б) способи і строки здійснення процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням, дослідженням та оцінкою доказів; в) порядок прийняття й оформлення рішень; г) правовий режим діяльності суду, органів розслідування прокурорського нагляду й умови,

створювані для провадження кримінальної справи; д) реалізацію прав усіх учасників процесу; е) гарантію досягнення бажаного матеріально-правового результату [6, с. 6-7]. Зокрема, В. М. Трофименко запропонував визначення кримінальної процесуальної форми сукупності закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, що забезпечують вирішення завдань кримінального судочинства. На думку В. М. Трофименка розуміння процесуальної форми як сукупності юридичних процедур дозволяє стверджувати, що цим поняттям охоплюються як кримінальне провадження в цілому, так і окремі його види, стадії кримінального процесу, а також порядок здійснення окремих процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень [7, с. 205]. Загальною рисою наведених визначень, яка одразу помітна, є значне розширення числа ознак, їх взаємозв'язків, які зазначають автори у числі найважливіших властивостей кримінальної процесуальної форми. Однак розуміння процесуальної форми як визначеного законом порядку провадження зберігається в числі основних. Що стосується скажімо процесуального рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань, то будучи складовою частиною, елементом кримінальної процесуальної форми, йому властиві всі її ключові ознаки. Видається, що найважливішими з них є підстави, умови, процедура ухвалення рішення, а також гарантії його законності і обґрунтованості, необхідні засоби виправлення допущеної помилки правозастосовником. Однак саме із процесуальними засобами подолання допущених помилкових рішень (а так само й незаконних, необґрунтованих чи сумнівних, спірних з різних причин) у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві існують істотні прогалини.

У ст. 2 КПК України законодавець серед завдань кримінального провадження визначив, „щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура”. Однак серед науковців, які досліджували проблематику належної правової процедури відсутній консенсус щодо розуміння поняття та сутності цього правового явища. В українській юри-

дичній науці доктрину, яка в європейській системі права називається *fair procedure*, в американській системі права — *due process*, (а також “the due Process of the Law” [8, с. 91-92]), „fair and proper procedure” [9], перекладають по-різному: „правова процедура”, „процедурна справедливість”, „юридична справедлива процедура”, „юридична (правова) процедура”, „належна правова процедура” [10].

Ю. В. Циганюк зазначає, що в межах КПК України „правова процедура” - є встановленою кримінальним процесуальним законодавством системою ієрархічно побудованих алгоритмів дій учасників кримінального провадження, моделлю розвитку кримінальних процесуальних відносин. Виходячи із семантичного значення поняття „належний”, Ю. В. Циганюк робить висновок, що належною є процедура, яка відповідає чинній системі кримінального процесуального законодавства, передбаченого ст. 1 КПК України, тобто чинним правовим нормам [11, с. 218]. На думку С. Шевчука, належна правова процедура (з англ. - *due process of law*) - це застосування права органами правосуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, у тому числі й юридичної особи [12, с. 63]. Наведені визначення містять доволі суттєві відмінності, однак вважаємо за можливе підкреслити одну їх спільну рису як належну правову процедуру науковці розуміють діяльність, яка відповідає вимогам чинного кримінального процесуального законодавства.

Жодним чином не оспорюючи обґрунтованість таких висновків, варто зауважити, що серед вчених і практичних працівників поширені погляди, згідно з якими поняття „належна правова процедура” охоплює (включає в себе) значно ширше коло правових явищ. До прикладу, дещо відмінного підходу дотримується В. М. Трофименко, який зазначає, що системний аналіз елементів концепції „належна правова процедура” дозволив констатувати, що вона є більш широкою за змістом, ніж категорія

кримінальної процесуальної форми, оскільки охоплює дві компоненти, які в сукупності утворюють її змістовну характеристику, а саме: процесуальну складову (наявність гарантій забезпечення прав людини при здійсненні кримінального провадження) і матеріальну складову (забезпечення якості закону, що регулює відповідні суспільні відносини). У процесуальному ж сегменті категорія кримінальної процесуальної форми майже співпадає з концепцією належної правової процедури. При цьому не можна не відзначити корелятивних зв'язків належної правової процедури і верховенства права та кримінальної процесуальної форми і засади законності [13, с. 11]. Належна правова процедура у кримінальному провадженні – це комплексна категорія, яка має безпосередній зв'язок з засадами кримінального провадження і концепцією верховенства права; -застосування належної правової процедури є допоміжним завданням кримінального провадження; - належна правова процедура має застосовуватися як під час судового розгляду, так і на стадії досудового розслідування; - механізм застосування концепції належної правової процедури являє собою складну багатоелементну систему. Він включає в себе якісне законодавство з вичерпним переліком випадків обмеження прав людини та чіткими умовами таких обмежень; компетентнісну складову – діяльність суб'єктів процесуальної діяльності, яка має відповідати нормам кримінального процесуального кодексу; процедури, спрямовані на вирівнювання викривлень процесу, пов'язаних з недобросовісним виконанням процедурних приписів [14, с. 12]. Концепція належної правової процедури має ще один, матеріальний аспект, який складається із сукупності певних конституційних вимог до нормативно-правових актів, що регулюють поведінку особи. Вони не можуть бути свавільними, нерозумними, несправедливими, необґрунтованими чи залежати від примх законодавців, а обрані засоби мають органічно та раціонально співвідноситися з бажаним результатом, який досягається прийняттям державного рішення. Такі конституційні вимоги убезпечують особу від свавільних та необґрунтованих дій держави,

які здійснюються на підставі антиправового нормативного акта [12, с. 68].

Таким чином, належна правова процедура означає не лише виконання вимог кримінального процесуального законодавства усіма суб'єктами, але й містить у собі вимоги щодо якості закону, його відповідності загальноправовій засаді верховенства права.

Зауважимо, що проблематика належної правової процедури обговорюється не лише в середовищі науковців і на сторінках наукових видань, означене питання є предметом спорів і дискусій між учасниками проваджень, які розглядаються судом касаційної інстанції і не тільки у порядку кримінального судочинства. До прикладу, Верховний Суд встановив, що Правова процедура (*fair procedure* – справедлива процедура) є складовою принципу законності та принципу верховенства права і передбачає правові вимоги до належного прийняття актів органами публічної влади. Правова процедура встановлює чітку послідовність дій державного органу, способів та методів діяльності, підстав, порядку, форми та строків такої діяльності. Верховний Суд у цій постанові також вказав, що встановлена правова процедура як складова принципу законності та принципу верховенства права є важливою гарантією недопущення зловживання з боку органів публічної влади під час прийняття рішень та вчинення дій, які повинні забезпечувати справедливе ставлення до особи [15].

У ст. 24 Конституції України визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом та не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Прямим відображенням конституційної норми є положення кримінального процесуального законодавства, закріплене у ч. 1 ст. 10 КПК України.

Відповідно до завдань нашого дослідження, вкрай важливою поміж інших питань є проблематика єдності і диференціації процесуальної форми. З кінця 50-х років ХХ ст. серед процесуалістів домінувала тенден-

ція щодо послідовного впровадження ідей єдності кримінально-процесуальної форми, що повинно було стати правовою та структурною основою процесуальної діяльності судових та правоохоронних органів, важливою гарантією захисту прав учасників процесу [16, с. 183-184]. Варто звернути увагу, що різні дослідники проблематики процесуальної форми вживають терміни „єдність”, „загальність”, „уніфікація”, для позначення однієї і тієї ж властивості процесуальної форми – однакового, уніфікованого порядку кримінального провадження. Зауважимо, що одночасне використання кількох термінів для позначення одного і того ж явища навряд чи доцільне і лише сприяє виникненню непорозумінь і дискусій.

Одночасно з домінуванням ідей єдності процесуальної форми, мало місце й усвідомлення потреби врахування особливостей неповнолітніх, неосудних осіб тощо, і це цілком закономірно спонукало до закріплення в законодавстві особливостей порядку провадження за їх участі. Крім того, радянський кримінальний процес, а так само і дореформений український, містив і значні спрощення процесуальної форми при провадженні у справах приватного обвинувачення та за протокольною формою досудової підготовки матеріалів [16, с. 183-184].

Ю. В. Циганюк і В. О. Кулебякін зазначають, що загальний порядок кримінального провадження, який врегульований у главах 19-22 розділу III (досудове розслідування) та главах 27-29 розділу IV (Судове провадження у першій інстанції) КПК України, є за своєю суттю та змістом публічним порядком, який складається з досудового розслідування та судового провадження і застосовується в усіх випадках виявлення підстав для внесення відомостей до ЄРДР. Винятком є обставини, які передбачають застосування іншого, відмінного від загального, порядку діяльності суб'єктів кримінального процесу (зокрема, щодо справ приватного обвинувачення) [17, с. 353].

Здійснення проваджень в диференційованих порядках одразу ж призвело до виникнення питання у правозастосовній практиці щодо можливості об'єднання матеріалів кримінальних проваджень в дифе-

ренційованих порядках. При цьому лише в окремих випадках КПК України містить однозначну відповідь щодо можливості (чи неможливості) таких рішень, наприклад, у разі укладення угоди відповідні матеріали мають бути виділені в окреме провадження. Вирішення решти таких питань залишилося на розсуд правозастосовників і це аж ніяк не могло не породити суперечливої практики, оскарження ухвалених вироків, тривалих судових процесів тощо. Більше того, такі явища аж ніяк не сприяють утвердженню авторитету судової влади і органів охорони правопорядку у суспільстві, породжують критику та різного роду спекуляції і звинувачення.

Висновки

Незважаючи на значну увагу науковців до проблематики диференціації кримінальної процесуальної форми буде передчасним стверджувати, що досягнуто єдності у підходах до її подальшого розвитку та вирішення численних проблем у правозастосовній діяльності. Вважаємо, що одним важливих моментів є максимальна конкретизація у законодавстві підстав об'єднання і виділення матеріалів кримінальних проваджень, особливо у диференційованих порядках кримінальних проваджень. Це дозволить певною мірою звужити простір для ухвалення прокурорами і судами рішень користуючись доволі широко сформульованими в законодавстві дискреційними повноваженнями.

Література

1. Кримінальний процес : підручник / За ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
2. Кримінальний процес України: академічний курс : у 3-х т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
3. Постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 11 вересня 2023 року. Справа № 711/8244/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536395>
4. Кримінальний процес: підручник / За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого,

О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824с.

5. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 500с.

6. Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2001. 17 с.

7. Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 202-209.

8. Novozhylov Viktor S. Due process in code enforcement as criminal procedural task: to the issue on essence and practical use. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26. No. 4. P. 90-107.

9. Case of Winterwerp v. The Netherlands (Application no. 6301/73). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57597%22%5D%7D>

10. Білак М. Запровадження європейської доктрини „правова процедура” (fair procedure) у практиці Касаційного адміністративного суду. *Судебно-юридическая газета*. 09 серпня. 2019 р. URL : <http://surl.li/zpnhws>

11. Циганюк Ю. В. «Належна правова процедура» як системна правова категорія вітчизняного кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №3. С. 217-219.

12. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.

13. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

14. Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія „Право». 2020. №1(21). С. 1-13 <https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzkr.pdf>

15. Постанова КАС ВС від 25 липня 2019 року. Справа №826/13000/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83331117>

16. Волкотруб С. Г. Процесуальні передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С.183-190.

17. Циганюк Ю. В. Кулебякін В. О. Диференціація кримінальної процесуальної форми та її значення для кримінального судочинства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №2. С.352-357.

*Shabatura Maksym V,
Volkotrub Serhiy G.*

**THE CONCEPT OF CRIMINAL
PROCEDURAL FORM IN THE CONTEXT
OF STUDYING DECISIONS ON THE
UNIFICATION AND SEPARATION
OF MATERIALS OF PRE-TRIAL
INVESTIGATIONS**

Purpose of the study. To obtain scientifically substantiated conclusions regarding the legal nature, grounds, conditions and procedure for making decisions on the unification and separation of pre-trial investigation materials in special procedures of criminal proceedings.

Research methodology. General scientific methods (dialectical, analysis, synthesis, generalization) and special scientific methods (system-structural, functional, dogmatic, modeling) were used.

Results. The implementation of proceedings in differentiated procedures has led to a number of problems in law enforcement practice regarding the possibility of unifying criminal proceedings materials in differentiated procedures. At the same time, only in some cases does the CPC of Ukraine contain an unambiguous answer regarding the possibility (or impossibility) of such decisions, for example, in the event of an agreement, the relevant materials should be separated into a separate proceeding, and the resolution of the remaining such issues was left to the discretion of law enforcement officers and this could not but give rise to contradictory practice, appeals of adopted verdicts, etc.

Conclusions. Among scientists, unity has not been achieved in approaches to its further development and solving numerous problems in law enforcement activities. We believe that

one of the important points is the maximum specification in the legislation of the grounds for combining and separating materials of criminal proceedings, especially in differentiated criminal proceedings.

Keywords: criminal procedural form; criminal proceedings; unification of criminal proceedings; fair procedure

*Maxim V. Shabatura,
Sergey G. Volkotrub*

**DAS KONZEPT DER
STRAFPROZESSFORM IM KONTEXT
DER UNTERSUCHUNG VON
ENTSCHEIDUNGEN ÜBER DIE
VEREINHEITLICHUNG UND
ZUTEILUNG VON MATERIALIEN
VORGERICHTLICHER ERMITTLUNGEN**

Der Zweck der Studie. Erlangung wissenschaftlich fundierter Schlussfolgerungen über die Rechtsnatur, die Gründe, die Bedingungen und das Verfahren zur Entscheidungsfindung über die Vereinheitlichung und Zuteilung von vorprozessualen Ermittlungsmaterialien in besonderen Verfahren des Strafverfahrens.

Forschungsmethodik. Es kamen allgemeine wissenschaftliche Methoden (Dialektik, Analyse, Synthese, Generalisierung) und spezielle wissenschaftliche Methoden (systemisch-strukturell, funktional, dogmatisch, Modellierung) zum Einsatz.

Die Ergebnisse. Die Durchführung von Verfahren in differenzierten Verfahren führte in der Strafverfolgungspraxis zu einer Reihe von Problemen hinsichtlich der Möglichkeit, Strafverfahrensmaterialien in differenzierten Verfahren zusammenzuführen. Gleichzeitig enthält die Strafprozessordnung der Ukraine nur in bestimmten Fällen eine eindeutige Antwort auf die Möglichkeit (oder Unmöglichkeit) solcher Entscheidungen, beispielsweise sollten im Falle des Abschlusses einer Vereinbarung die entsprechenden Materialien zugeteilt werden. Es wurde ein gesondertes Verfahren durchgeführt, und die Lösung der übrigen Fragen lag im Ermessen der Strafverfolgungsbehörden, und es konnte nicht anders, als zu kontroversen Praktiken, Berufungen gegen die gefällten Urteile usw. zu führen.

Schlussfolgerungen. Unter den Wissenschaftlern besteht keine Einigkeit in den Ansätzen zur Weiterentwicklung und zur Lösung zahlreicher Probleme bei der Strafverfolgung. Einer der wichtigen Punkte ist unserer Meinung nach die größtmögliche Präzisierung der Gründe für die Zusammenfassung und Trennung der Materialien des Strafverfahrens, insbesondere in differenzierten Strafverfahren, in der Gesetzgebung.

Schlüsselwörter: Strafprozessform; Strafverfahren; Vereinheitlichung der Strafprozessform; ordnungsgemäßes Gerichtsverfahren.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

ЗАВАЛЬНИЙ Михайло Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу ННІ № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4191-061X>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.24>

У статті наголошено на тому, що перед Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану з перших днів повномасштабного збройного вторгнення РФ постала ціла низка проблем, вирішення яких є надзвичайно складним завданням, адже ці проблеми постають із кадрових, матеріально-технічних, інформаційних, мотиваційних, соціально-гуманітарних аспектів проходження служби у Збройних Силах України.

Зазначено, що проблеми та виклики в умовах воєнного стану суттєво трансформують діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, що знаходить свій вияв у відповідних особливостях. Стверджується, що на рівні завдань у тексті Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначені найбільш загальні особливості функціонування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, що постають із самого призначення даного правоохоронного формування, змісту його діяльності, визначеним самим законодавцем.

З огляду на фундаментальний вплив і перспективність у контексті подальших наукових розвідок виокремлено такі особливості діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану, як превентивний, аналітичний характер діяльності; комплексність діяльності у межах єдиної системи військової юстиції; складність та багатоаспектність реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Ключові слова: Військова служба правопорядку, Збройні Сили України, воєнний стан, військова юстиція, реформування.

Постановка проблеми

Діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану зазнає комплексного переосмислення на організаційно-управлінському рівні, адже нагальною стає потреба в оперативному реагуванні на значну кількість правопорушень, що посягають на основи несення військової служби, суперечать високим морально-етичним стандартам захисника

України та вимогам військової дисципліни, сформованим на основі багаторічних традицій українського воїнства. Про це свідчать і дані статистики, зокрема спостерігається «різке велике зростання впродовж останніх 10 років числа зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (Розділ 19 Особливої частини КК України). Так, якщо у 2013 р. зареєстровано 490 кримінальних правопорушень, то у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, 2019 р. – 3616, 2020 р. – 4055, 2021 р. – 3037, 2022 р. – 13766, 2023 р. – 28666 кримінальних правопорушень [1].

Стан дослідження теми

В українській правовій доктрині окремі фундаментальні положення щодо функціонування тих чи інших правоохоронних органів і формувань обґрунтовували у своїх наукових дослідженнях О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, П.Д. Біленчук, С.Г. Братель, К.Л. Бугайчук, С.М. Гусаров, О.О. Дудченко, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, Р.С. Мельник, О.О. Панова, О.Ю. Прокопенко, О.С. Проневич, О.Ю. Салманова, А.О. Собакарь, В.В. Сокурченко, С.О. Шатрава та багато інших. Водночас сама сутність публічної безпеки зазнає переосмислення в умовах воєнного стану, що неминуче позначається на функціонуванні системи правоохоронних органів, зокрема такого правоохоронного формування, як Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні особливості діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити місце досліджуваного правоохоронного формування у системі правоохоронних органів; розглянути такі особливості діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану, як превентивний, аналітичний характер діяльності; комплексність діяльності у межах єдиної системи військової юстиції; складність та багатоаспек-

тність реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Наукова новизна дослідження зводиться до того, що у роботі було втілено комплексне авторське бачення раніше не досліджуваних у вітчизняній правовій доктрині особливостей діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Неможливо уявити суспільство як таке без законності та правопорядку. На їх забезпечення спрямовується діяльність цілого комплексу державних інституцій, серед яких особлива роль відводиться правоохоронним органам.

Так, як переконує О. А. Присяжнюк, «правоохоронні органи в різних країнах мають різні визначення та функції, які змінюються залежно від національної системи управління та правового контексту» [2, с. 92].

Окремі знані вітчизняні дослідники звертають увагу на те, що правоохоронні органи – окремий вид органів державної влади, основним завданням яких є охорона та захист прав і свобод громадян шляхом здійснення профілактичних, кримінально-процесуальних, адміністративно-юрисдикційних та оперативних функцій [3, с. 15004]. Науковці доводять недоцільність віднесення до правоохоронних органів державних органів, які виконують контрольно-наглядові чи обслуговуючі функції або виконують судові рішення чи провадять професійну діяльність у сфері прав людини (адвокати, Уповноважений з прав людини та ін.) [3, с. 15004].

Водночас правоохоронні органи спрямовують свій регулюючий вплив не лише на цивільне населення, а також і на військовослужбовців, від скоординованості, дисциплінованості, злагодженості діяльності яких залежить територіальна цілісність і незалежність держави. Слід зазначити, що система військової юстиції має давні історичні витоки. Так, ще «у Давньому Римі склалася доволі диференційована система видів військових злочинів і покарань, націлена на встановлення жорсткої дисципліни в армії. Особливістю військових покарань було те, що за одні й ті

самі злочини покарання могло бути різне. Під час війни покарання були значно суворішими, ніж у період мирного життя» [4, с. 34].

В Україні в умовах повномасштабного збройного вторгнення РФ Військова служба правопорядку у Збройних Силах України постає не лише одним із базових правоохоронних органів (формувань), але й основною, первинною ланкою системи військової юстиції, до реформування якої необхідно підходити надзвичайно виважено, з урахуванням усіх можливих матеріально-технічних, координаційних та інших аспектів її діяльності.

Профільним Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» закріплено основи правового статусу цього правоохоронного формування. Відповідно до даного нормативно-правового акту основними завданнями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України визначено «виявлення причин, передумов і обставин кримінальних та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби); запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України; участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; захист майна Збройних Сил України від розкрадання та інших кримінально протиправних посягань; забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів; участь у гарнізонних заходах; виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті; забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні; сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповід-

но до законів обов'язків; участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах» [5].

Слід зазначити, що саме на рівні завдань у тексті профільного Закону України визначені найбільш загальні особливості функціонування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Ці особливості постають із самого призначення даного правоохоронного формування, змісту його діяльності, визначеним самим законодавцем. Проте ці особливості не враховують новітніх суспільних трансформацій, породжених особливими безпековими умовами російсько-української війни. У таких умовах слід визначити окремі особливості діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану.

Першою такою особливістю постає превентивний, аналітичний характер діяльності, що потребує врахування провідних зразків зарубіжного досвіду. Так, «доволі цікавим іноземним прикладом правоохоронного органу у військовій сфері, який довів свою ефективність, є відділ кримінальних розслідувань Департаменту Армії США (Department of the Army Criminal Investigation Division (CID), раніше – Командування кримінальних розслідувань армії США). CID є незалежним федеральним правоохоронним органом, який складається з майже 3000 співробітників, призначених у 124 місцях по всьому світу. Функціоналом CID є кримінальні розслідування військових злочинів, збір та аналіз даних, керування армійським центром обліку злочинів» [6].

Дана особливість пов'язана із тим, що інформаційні потоки можуть бути потужним джерелом аналізу масивів даних. Водночас, як переконують В. М. Струков, Д. Ю. Узлов, Ю. В. Гнусов, «із усього океану інформації, за оцінками фахівців, менше 1 % піддається аналізу. Чому так відбувається? По-перше, лавиноподібно зростає обсяг доступної інформації. По-друге, змінюється структура даних, які обробляються автоматизованими інформаційними системами у правоохоронних органах: якщо раніше це були зазвичай регулярні структуровані дані (в більшості випадків – реляційні бази даних), то зараз частка таких даних стрімко зменшується, а

високими темпами зростає частка неструктурованих даних, які містять текстовий і відео контент. По-третє, зараз в арсеналі правоохоронних органів украї мало інструментальних систем, функціонал яких дає змогу ефективно обробляти дані такого типу й у відповідних обсягах» [7, с. 64-65].

У цьому контексті слід зазначити, що правопорушення, вчинені у військових частинах та на військових об'єктах, часто мають тривалий, заздалегідь сформований слід у соціальних мережах, у щоденній комунікації військовослужбовців. Визначення цього сліду в усій його багатоаспектності є ключовим завданням аналітичної діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Не можемо оминати увагою і таку особливість у контексті функціонування досліджуваного правоохоронного формування в умовах воєнного стану, як комплексність діяльності у межах єдиної системи військової юстиції, що являє собою «частину національної правової системи, яка стосується військовослужбовців та інших осіб, які виконують обов'язки військової служби, задля здійснення правосуддя, забезпечення військового правопорядку, дисципліни у спосіб та відповідно до процедур, які можуть відрізнитися від загальних. При цьому основою системи військової юстиції є вимога дотримання дисципліни. На сьогодні науковці виділяють три ланки військової юстиції. Перша - це орган, що здійснює правоохоронну функцію у військовій сфері, проводить досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців та інших осіб, тобто — військова поліція. Наступна ланка - військова прокуратура, що забезпечує процесуальне керівництво досудовим розслідуванням слідчих військової поліції. І остання ланка - військові суди, завдання яких - здійснювати правосуддя щодо військовослужбовців та інших осіб, які виконують обов'язки військової служби» [8].

Колектив дослідників військової юстиції у євроатлантичних країнах стверджує, що системи військової юстиції є вразливіми до неправомірного впливу через ієрархічний характер збройних сил. Враховуючи старшинство командирів і повсюдність обов'язків, останні можуть мати як мотиви,

так і можливість намагатися неналежними засобами здійснювати контроль над відправленням правосуддя. Військова юстиція має бути неупередженим і незалежним механізмом винесення рішення про винуватість і невинуватість на основі справедливого застосування закону до доведених фактів. Однак потенційно існує думка (і, можливо, факт), що військове правосуддя стає простим інструментом для досягнення цілей командування. Крім того, військова юстиція сприймається як непропорційно сувора, надмірно каральна та свавільна у виборі справ для судового переслідування. Таке сприйняття часто є результатом відсутності пильності щодо незаконного командного впливу [9, с. 11]. Крім того, у деяких державах військова юстиція не спромоглася створити систему, яка забезпечує справедливий і неупереджений форум для притягнення до відповідальності військовослужбовців, які беруть участь у злочинній діяльності. Її скоріше використовували для придушення інакомислення та ізоляції військових від зовнішньої критики та цивільного контролю [9, с. 11].

Так, діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, як і будь-якого іншого правоохоронного органу (формування), тісно пов'язана з іншими елементами системи, у межах якої функціонує єдиний механізм притягнення до відповідальності військовослужбовців, а також забезпечення дисципліни та законності на військовій службі. Важливу роль у підтриманні цілісності цієї системи поряд із системою санкцій відіграють також і різноманітні заохочення, мотивування військовослужбовців до здобуття вищої військової освіти, творчості та самовдосконалення. Усі ці аспекти військової служби мають знаходити своє інституційне втілення, у тому числі у межах діяльності відповідних підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Безперечно, ще однією важливою особливістю діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України є складність та багатоаспектність її реформування. Так, 19 червня 2024 року Верховна Рада України прийняла за основу два законопроекти «Про Військову поліцію» та «Про

внесення змін до КУпАП, КК, та КПК щодо запровадження діяльності Військової поліції». Законопроектами передбачається, що «Військова поліція здійснюватиме: 1) попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту; 2) провадження у справах про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції ВП; 3) оперативно-розшукову діяльність у випадках та на підставах, визначених законом; 4) забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів, у місцях дислокації військових частин, закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, установ та організацій, на військових об'єктах, у військових містечках, а також на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах; 5) превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту; 6) захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів; 7) захист державного майна від протиправних посягань; 8) забезпечення виконання адміністративних стягнень та покарань за вчинення кримінального правопорушення щодо військовослужбовців Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, інших військових формувань та правоохоронних органів тощо» [10].

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану до процесів реформування необхідно підходити надзвичайно виважено, особливо в сфері безпеки та оборони. Адже створення нового правоохоронного органу неминуче пов'язано з широкомасштабними кадровими змінами, а також державними видатками.

Таке реформування може спричинити певні нормативно-правові та організаційно-управлінські прогалини у діяльності новоствореного органу, які можуть бути швидко заповнені корупційними практиками.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану стикається у повсякденній діяльності з низкою принципово нових викликів, які неминуче позначаються на подальшій трансформації даного правоохоронного формування, спричиняють появу низки особливостей, які в умовах воєнного стану набувають принципово важливого значення.

У таких умовах актуалізуються такі особливості діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, як превентивний, аналітичний характер діяльності, що дозволяє комплексно підходити до оцінювання явищ і процесів, які мають місце у Збройних Силах України та спричиняють злочинні прояви серед особового складу, а також завчасно запобігати виникненню ситуацій, які можуть суттєво ускладнювати становище сил безпеки та оборони України на лінії зіткнення в разі їх системності на рівні командування; комплексність діяльності у межах єдиної системи військової юстиції, що означає взаємопов'язаність усіх елементів системи військової юстиції в Україні (Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національної поліції України, Спеціалізовані прокуратури у сфері оборони, судів загальної юрисдикції); складність та багатоаспектність реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. У контексті останньої запропонованої особливості перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть бути комплексні та міждисциплінарні наукові розвідки, спрямовані на осмислення майбутньої структури, напрямів діяльності Військової поліції, перспективних форм взаємодії останньої з іншими правоохоронними органами, а також громадськістю.

Література

1. Казначеева Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. 292 с. С. 101-105.

2. Присяжнюк О. А. Порівняльний аналіз понять «правоохоронні органи» та «дискреційні повноваження» в міжнародних правових системах. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С.79–89. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.07>.

3. Muzychuk O., Salmanova O., Khromov A., Seliukov V. Law enforcement agencies in the system of subjects of human rights protection and defence. *Revista De Gestao E Secretariado*. 2023. № 14 (9). pp. 15004-15019.

4. Логвиненко Є. С. Покарання військових в античних державах. *Право і Безпека*. 2017. № 1 (64). С. 31-35.

5. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07 березня 2002 р. № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

6. Військовий правоохоронний орган та нова модель запобігання правопорушенням у військовій сфері // Центр оборонних стратегій: сайт. URL: <https://defence.org.ua/novyny/vijskovyj-pravoohoronnyj-organ-ta-nova-model-zapobigannya-pravoporushenniam-u-vijskovij-sferi/>.

7. Струков В. М., Узлов Д. Ю., Гнусов Ю. В. Інструментальні інтелектуальні платформи для кримінального аналізу. *Право і безпека*. 2021. № 4. С. 64–79. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.07>.

8. Мамка Г. Військова поліція як перший крок до реформування військової юстиції в Україні. *Юридична Газета*: сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/viyskova-policiya-yak-pershiy-krok-do-reformuvannya-viyskovoyi-yusticiyi-v-ukrayini.html>.

9. Van Landingham R. E. , Jasutis G., Cernejute K. Military justice: A comparative study of parliamentary oversight in Euro-Atlantic countries. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-NATO-PA_Military%20justice.pdf.

10. Верховна Рада України прийняла за основу законопроекти про Військову поліцію // Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/250913.html>.

**CURRENT FEATURES
OF THE ACTIVITIES OF THE
MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE
IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW**

The article emphasizes that the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine in the conditions of martial law from the first days of the full-scale armed invasion of the Russian Federation has faced a number of problems, the solution of which is an extremely difficult task, because these problems arise from the personnel, material and technical, informational, motivational, socio-humanitarian aspects of service in the Armed Forces of Ukraine.

It is noted that the problems and challenges in the conditions of martial law significantly transform the activities of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine, which is reflected in the corresponding features. It is argued that at the level of tasks in the text of the Law of Ukraine “On the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine” the most general features of the functioning of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine are determined, which arise from the very purpose of this law enforcement formation, the content of its activities, determined by the legislator himself.

Given the fundamental impact and prospects in the context of further scientific research, the following features of the activities of the Military Law and Order Service in the Armed Forces of Ukraine under martial law have been identified: the preventive, analytical nature of activities; the complexity of activities within the framework of a unified system of military justice; the complexity and multifaceted nature of the reform of the Military Law and Order Service in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: Military law enforcement service, Armed Forces of Ukraine, martial law, military justice, reform.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 4, 2024

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 04.11.2024 р.
Підписано до друку 30.12.2024 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 39,00.
Тираж 1200. Зам. № 12262.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазени, 7